

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

AZ EURÓPAI UNIÓ
FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁJA ÉS A
KÖZÖSSÉGI POLITIKÁK KÖZÖTTI
KAPCSOLÓDÁSOK

PH.D. ÉRTEKEZÉS

Moldicz István Csaba

Budapest, 2006.

MOLDICZ ISTVÁN CSABA:

**Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája és a közösségi politikák közötti
kapcsolódások**

Világgazdasági Tanszék

Témavezető: Palánkai Tibor, akadémikus, egyetemi tanár
Budapest, 2006.

© Moldicz István Csaba

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

**“NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK”
MULTIDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA**

**Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikája és a közösségi politikák közötti
kapcsolódások**

Ph. D. értekezés

Moldicz István Csaba

Budapest, 2006.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	5
ÁBRÁK JEGYZÉKE	7
MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	7
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	7
I. FEJEZET: A KÖZÖSSÉGI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA JELENTŐSÉGE 10	
1. Bevezetés.....	10
2. Hipotézisek kifejtése	11
3. Szerkezet, módszertan	16
II. FEJEZET: GLOBÁLIS MUNKAERŐPIACI FOLYAMATOK EURÓPAI SZEMSZÖGBŐL	22
1. Helyzetkép az európai munkaerőpiacokról	22
2. A régi tagállamok munkaerőpiacai	26
2. 1. Munkanélküliség, foglalkoztatási ráta	26
2. 2. Munkatermelékenység	29
2. 3. Munkaerőköltségek	36
2. 4. Intézményi tényezők szerepe	37
3. Az új tagállamok munkaerőpiacai	40
3. 1. Foglalkoztatási ráták, munkanélküliségi ráták	41
3. 2. Munkatermelékenység	43
3. 3. A foglalkoztatási szerkezet	46
4. Összegzés	47
III. FEJEZET: A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI	50
1. Általános folyamatok	50
2. Globalizáció a munkaerőpiacon	55
2. 1. A műszaki fejlődés szerepe	55
2. 2. A gazdaságpolitikai szerep átalakulása	62
2. 3. Intézmények jelentősége	69
3. Globalizáció az Európai Unió munkaerőpiacain	76
3. 1. A mobilitás kérdése	76
3. 2. Munkaerőpiaci integrálódás	86
4. Összegzés	97
IV. FEJEZET: A KÖZÖSSÉGI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA KIALAKULÁSA, JOGI ÉS INTÉZMÉNYI HÁTTERE	100
1. A kezdetektől a Nizzai Szerződésig	100
2. Foglalkoztatáspolitikai, mint közösségi politika	105
3. A lisszaboni folyamat	108
4. A foglalkoztatáspolitikai helye a gazdaságpolitikai mixben	117
4. 1. Horizontális koordináció	120
4. 2. Vertikális koordináció	124
5. Összegzés	127
V. FEJEZET: A KÖZÖSSÉGI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA KAPCSOLATAI MÁS UNIÓS POLITIKÁKKAL	129
1. Közvetlen transzferekkel járó kapcsolat	130
1. 1. Regionális politika	131
1. 2. Mezőgazdasági politika	138
1. 3. Kutatás- és fejlesztési politika, az EIB tevékenysége	141
2. Közvetlen transzferekkel nem járó kapcsolat – versenypolitika	143
3. Közvetett kapcsolat – a munkaerőpiac jellemzői az euró-övezetben	152

3. 1. A foglalkoztatási ráta alakulása	154
3. 2. Munkanélküliségi ráták	160
3. 3. A szakképesítés, a végzettség hatásai	168
3. 4. Részmunkaidős foglalkoztatás	172
3. 5. Strukturális munkanélküliség	174
3. 6. A munkatermelékenység alakulása	178
4. Összegzés	182
VI. FEJEZET: A KÖZÖSSÉGI FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA HELYE ÉS JÖVŐJE	
185	
1. Összegzés	185
2. Megállapítások	188
3. Következtetések	190
VII. FEJEZET: MELLÉKLETEK.....	
197	
VIII. FEJEZET: FELHASZNÁLT IRODALOM.....	
198	

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A gazdaságpolitika „integrált megközelítése” 119
2. ábra: A közösségi regionális politika forrásai (milliárd euró)..... 136

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. melléklet: Euró-övezeti munkaerőpiaci mutatók átlagtól való átlagos abszolút eltérése (1993-2004, %) 197

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Munkanélküliségi ráták 1990 és 2004 között néhány OECD-országban, országcsoportban (%)..... 27
2. táblázat: Az összlakossághoz viszonyított foglalkoztatási arány alakulása (15 és 64 év közöttiekénél) 1990 és 2004 között meghatározó OECD-országokban, és OECD-országcsoportokban %)..... 28
3. táblázat: Foglalkoztatottság-növekedés szektoronként az EU-15-ökben, az USA-ban (1980 és 1999 között; éves változás %-ban) 29
4. táblázat: Reál GDP százalékos változása foglalkoztatottanként 1980 és 2003 között néhány fontosabb OECD-országban..... 30
5. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó GDP az USA-ban, Franciaországban, Japánban, Németországban és az Egyesült Királyságban (USA=100, zárójelben 1999-es USA dollár, PPP)..... 32
6. táblázat: A GDP és a foglalkoztatottság növekedése, az EU-15-ökben és az Egyesült Államokban (éves, átlagos növekedési ütemek %-ban) 33
7. táblázat: Munkatermelékenység növekedés az EU-15-ökben és az USA-ban (éves változás %-ban)..... 34
8. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték változása Franciaországban, Németországban és az USA-ban 1995-2003 között folyó áron %-ban, ágazati megoszlásban 35
9. táblázat: A bérmegállapodások jellemző szintjei az Európai Unióban 39
10. táblázat: Munkanélküliségi ráták az új tagállamokban (2005-ös adatok alapján növekvő sorrendben) 42
11. táblázat: Összefoglaló adatok a magyar munkaerőpiac főbb jellemzőiről (% , 2000-2004) 43
12. táblázat: Munkatermelékenység (foglalkoztatottanként, EU25=100)..... 44
13. táblázat: Munkatermelékenység alakulása az EU-ban és Magyarországon 1996 és 2004 között (%-osan)..... 45
14. táblázat: Egységnyi reál-munkaerőköltségek változása (2000-2005 között, %-osan) 45
15. táblázat: A csúcstechnológiai termékexport aránya az összexporton belül (% , 2004) 59
16. táblázat: A kis- és középvállalkozások foglalkoztatási szerepe az USA-ban, Japánban és az EU-15-ökben (%) 60

17. táblázat: Részmunkaidős foglalkoztatás aránya az összes foglalkoztatotthoz képest (1990-ben és 2004-ben, %-osan)	61
18. táblázat: Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya az összlakossághoz képest (2003-ban, %-osan)	62
19. táblázat: Szakszervezeti lefedettség aránya (1970-2000 között, %-osan).....	73
20. táblázat: A kollektív béralku-folyamat által érintettek aránya (1980 és 2000 között, %-osan)	74
21. táblázat: A bértárgyalások centralizáltsága és makrogazdasági mutatók (1970 és 2002 között)	75
22. táblázat: Munkaerő-mobilitási adatok (az összes foglalkoztatott arányában, %-osan, 2005)	79
23. táblázat: Foglalkoztatási arányok az Európai Unióban (2003, %)	114
24. táblázat: Koordinációs eljárások jellemzői.....	123
25. táblázat: A gazdaságpolitikai mixben résztvevő politikák jellemzői	127
26. táblázat: A strukturális alapok foglalkoztatáspolitikai kiadásai 2000 és 2006 között (milliárd euró, %)	135
27. táblázat: Állami támogatások megoszlása célterületenként (2002, millió euró)	150
28. táblázat: Foglalkoztatási arány (a 15- és 65 év közötti teljes lakosság százalékában, az 1993- és 2004 közötti változás szerinti sorrendben)	155
29. táblázat: A foglalkoztatási együttható alakulása az EU-12-ben 1993 és 2004 között (nagyság szerinti sorrendben)	158
30. táblázat: Munkanélküliségi ráta alakulása 1992 és 2004 között (2004-es nagyság szerinti sorrendben, %).....	160
31. táblázat: A munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatási ráta közötti korrelációk az euró-övezet országaiban (1993-2004 közötti adatok a kapcsolat erőssége szerinti sorrendben).....	162
32. táblázat: A munkanélküliségi és az inflációs ráta közötti korrelációk az euró-övezet országaiban 1993 és 2004 között (éves adatok alapján, a kapcsolat erőssége szerinti sorrendben)	163
33. táblázat: A munkanélküliségi ráta és GDP arányos bruttó állóeszköz felhalmozás változása (%) közötti korrelációs együtthatók 1996 és 2004 között	164
34. táblázat: A 15 és 24 év közöttiek munkanélküliségi rátái és a munkanélküliségi ráta közötti korrelációk 1993 és 2004 között (nagyság szerinti sorrendben)..	165
35. táblázat: Különböző munkaerőpiaci mutatók átlagtól való átlagos abszolút eltérése 1993-ban, 2000-ben és 2004-ben (%-osan)	167
36. táblázat: Az összfoglalkoztatás aránya és a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási aránya közötti különbség (% , növekvő sorrendben a 2003-as adatok alapján).....	169
37. táblázat: A 25 és 64 év közöttiek végzettség szerinti munkanélküliségi rátájának változása 1993 és 2003 között (2003-as munkanélküliségi ráták zárójelben)	172
38. táblázat: Az üres állások aránya az összmunkaerőhöz képest 1990 és 2005 között (%).....	175

39. táblázat: A foglalkoztatási rátának és az egyes szektorok foglalkoztatási arányainak megváltozása közötti korrelációs együtthatók 1993 és 2004 között	177
40. táblázat: Egy foglalkoztatottra, egy munkaóra* jutó GDP-k (EU12=100, 1995-2004)	179
41. táblázat: Foglalkoztatottankénti munkatermelékenység 1995-ben és 2004-ben (vásárlóerő-paritáson, EU-25=100)	180
42. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték változása ágazatonként, 1995 és 2005 harmadik negyedéve között (negyedéves adatok alapján, konstans árakon, %).	182
43. táblázat: Az egyes munkaerőpiaci adatok átlagtól való átlagos abszolút eltérése az euró-övezetben (1993-ban, 1999-ben, 2004-ben, %-ban)	184

I. Fejezet: A közösségi foglalkoztatáspolitikája jelentősége

1. Bevezetés

A munkaerővel foglalkozó kutatások általában a terület három fontosabb vetületét vizsgálják: a munkaerő gazdaságban betöltött szerepének elméleti értékelését, a foglalkoztatáspolitikai gazdaságpolitikai vonatkozásait és a munkaerő vállalatgazdasági aspektusait. Tanulmányomban alapvetően a foglalkoztatáspolitikai gazdaságpolitikai összefüggéseit elemzem. **Ez az anyag azonban annyiban eltér az ilyen típusú munkáktól, hogy egy sajátos aspektust, az Európai Unióban kialakult közösségi foglalkoztatáspolitikai és „gazdaságpolitika” kapcsolódásait teszi a kutatás tárgyává.**

A téma iránti érdeklődésemet a közösségi foglalkoztatáspolitikáról folytatott vita keltette fel, amely az európai integrációs szakirodalomban az euró bevezetése kapcsán erősödött fel. Ez a tudósok és gazdaságpolitikusok részvételével folytatott diskurzus nem került Magyarországon az érdeklődés középpontjába. Ez részben arra vezethető vissza, hogy az uniós belépésre való felkészülés, ennek várható hatásainak elemzése érthető módon nagyobb súllyal bírt ebben az időszakban. A közösségi foglalkoztatáspolitikai szerepének elemzése azonban ma már fontosabb itthon is, hiszen az euró-övezetbe való belépéssel a gazdaságpolitika eszközei is átrendeződhetnek.

Az európai vita alapvetően annak tisztázására irányul, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikai fejlődése hatással lehet-e a jövőben a tagállami gazdaságpolitikák jellegének alakítására, s így lehetséges-e, szükséges-e a közösségi foglalkoztatáspolitikai továbbfejlesztése, valamint hogy milyen érvek és ellenérvek hozhatók fel az integráció elmélyítése mellett. A kérdésre adott válaszok egymástól igen eltérőek, noha közös elemük, hogy elméleti szempontból az egységes belső piac, illetve a Gazdasági és Monetáris Unió létrehozása célszerűvé teszi a foglalkoztatáspolitikák erősebb koordinálását, a

közösségi foglalkoztatáspolitikai szerepének megnövelését. Az elméleti összhang ellenére a gyakorlati kivitelezésnél inkább kételyek és ellenérzések fogalmazódtak meg. A vitában különböző gazdaságpolitikai tradíciók ütköznek, melyekben érthető módon egymástól eltérően kezelik ezeket a kérdéseket. Ezek a különböző vélemények azonban azt is jól jelzik, hogy itt nemcsak a közösségi foglalkoztatáspolitikai továbbfejlesztéséről, hanem a közösségi „gazdaságpolitika” főbb vonalainak kialakításáról is szó van.

Az EU jövőbeli fejlődését vizsgáló anyagok eddig elsősorban integrációelméleti, politikatudományi eszközök felhasználásával készültek. Ezek a gazdaságpolitikai integráció továbbfejlesztésének legfontosabb kérdéseivel foglalkozva jutottak el a részterületek jövőjére vonatkozó kérdésekig, és a jövőbeli folyamatok lehetséges „forgatókönyveit” írják le, ezért viszonylagosan nagy számban tartalmaznak spekulatív elemeket is, s így az egyes politikák jövőjét csak nagy vonalakban vázolják fel.

Ebben az elemzésben a „fordított utat” járom be, hiszen egy funkcionális területet működésének, jövőjének vizsgálatával próbálok elhelyezni a Közösség politikái között, s így a Közösség gazdaságpolitikájában. Ennek célja, hogy a dolgozat – amely **egy gyakorlatias megközelítésű integrációelméleti elemzésnek is tekinthető** – gyakorlati közgazdasági és institutionális témakörök bevonásával hozzájáruljon a Közösség gazdaságpolitikájának kialakításáról folytatott vitához.

2. Hipotézisek kifejtése

A. Hipotézis: A foglalkoztatással kapcsolatos politikák az elmúlt két évtizedben jelentős mértékben átalakultak. A globalizáció erősödésével (műszaki fejlődés, intézmények szerepének átalakulása miatt) általában háttérbe kerültek a jövedelmek elosztására, s így végeredményben a jövedelmi pozíciók módosítására, átrendezésére irányuló politikák, s előtérbe kerültek a közvetett

módon befolyásoló politikák. Így az állam munkaerőpiacot befolyásoló eszközei is jelentősen átalakultak, lényegében a 90-es években elsősorban az indirekt befolyásolás eszközei kerültek előtérbe (pl. adópolitika), másrészt a közvetlen beavatkozás (pl. gazdaságfejlesztés) esetén is dominánssá válik az ágazat-semleges, tevékenység-alapú gazdasági ösztönzés. **Ezt a folyamatot felerősíti, hogy az Európai Unió – ahol a közösségi támogatások is egyre inkább ágazat-semlegesek – a tagállamokat is ugyanebbe az irányba „tereli” az Unió a közös versenypolitika eszközeivel.**

B. A világgazdasági környezet megváltozására lejátsszódó folyamatokra az Európai Unióban, és egyes tagállamokban sok esetben lassan reagáltak, és a gyors változásokat nem követte a különböző foglalkoztatási politikák átalakítása. Azt, hogy ez az átalakulási folyamat nem ment elég gyorsan végbe az Európai Unió egyes gazdaságaiban, jól jelzi a magas strukturális munkanélküliség, egyes régiókban a technológiai-termelékenységi lemaradás. Az Európai Unió gazdaságainak problémáira utal az európai munkaerőpiaci folyamatok nemzetközi összehasonlításban (a fejlett országokhoz képesti) negatív alakulása is. (Ebben részben szerepet játszik az is, hogy a tagállamok döntően a saját munkaerőpiacuk problémáira koncentrálnak, ami jól jelez, hogy jelentős azoknak az országoknak a száma, amelyek továbbra is fenntartják a szabad munkaerő áramlással szembeni derogációt a 2004-ben csatlakozott országokkal szemben.)

A lemaradás megszüntetése érdekében véleményem szerint célszerű átgondolni, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikai a gazdaságok növekedésének felgyorsításában milyen szerepet játszhat és hatékonyabb működése hogyan, és mely területeken járulhat hozzá a tagállami foglalkoztatáspolitikák eredményességének növeléséhez.

C. Hipotézis: Ezt az „átgondolási folyamatot” jelzi véleményem szerint a lisszaboni folyamat, majd annak 2005-ös újraindítása is. Ennek alapja a

monetáris politika, a költségvetési- és struktúrapolitika; a foglalkoztatáspolitikai és a szociálpolitika vegyítésével létrehozott közösségi szintű gazdaságpolitikai mix.

A puha koordinációként is jellemezhető foglalkoztatáspolitikai együttműködés jelenleg nem tekinthető hatékonynak. Ez véleményem szerint gazdasági és intézményi okok együtthatásával magyarázható.

D. Hipotézis: A szakirodalomban jellegzetes megközelítés, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikai kapcsolódásait horizontális, illetve vertikális viszonyrendszerként értelmezik. **A közösségi foglalkoztatáspolitikai más területekkel való viszonyrendszere megközelítésem szerint azonban tovább bontható, és annak ún. vertikális szintje további hatásmechanizmusokkal jellemezhető. Munkámban ennek két típusát; a közvetett- és közvetlen kapcsolatot különböztettem meg.**

I. A horizontális síkot a közösségi- és a tagállami foglalkoztatáspolitikák közötti kapcsolat jelenti. Ennek az elemzésnek azonban nem célja a közösségi foglalkoztatáspolitikai tagállami szintű politikákkal való összefüggéseinek, illetve az egyes tagállami szintű foglalkoztatáspolitikák konkrét eredményeinek vizsgálata.

II. A vertikális síkot a közösségi politikák és a közösségi foglalkoztatáspolitikai közötti kapcsolatok jelentik. Az egyes szakpolitikai területek elemzésekor célszerű különbséget tenni az egyes politikák között azok hatásait illetően. Ezek egy része közvetlen befolyást biztosítva a transzferek bizonyos szintjével jár együtt, valamint orientáló erővel bír a tagállami gazdaságpolitikák számára. Míg ugyancsak közvetlen befolyást gyakorolva egy másik részénél nincsenek transzferek, azonban a jogi környezet harmonizálását, egységesítését váltják ki, s így hatást gyakorolnak a tagállami transzferekre. A politikák egy harmadik része pedig közvetett módon a közösségi foglalkoztatáspolitikai kialakítását gazdasági

hatásaival befolyásolja. (Az utóbbi indirekt viszony jelenik meg pl. a monetáris politika vagy a struktúrapolitika foglalkoztatásra gyakorolt hatásában.)

1. Közvetlen kapcsolat:

- a. közösségi pénzügyi transzferekkel járó kapcsolat (pl. regionális politika, mezőgazdasági politika);
- b. közösségi pénzügyi transzferekkel nem járó, tagállami transzferekre ható politika (versenypolitika);

2. Közvetett kapcsolat: a gazdaságok részterületei közötti kapcsolat.

(Elsősorban a munkaerőpiacok fejlődése és a közös monetáris politika közötti kapcsolat, de pl. a struktúrapolitika vagy Stabilitási és Növekedési Paktum szabályai is hatnak a munkaerőpiacok fejlődésére is.)

A dolgozat tárgya, hogy bemutassa a foglalkoztatáspolitikát más közösségi politikákkal való kapcsolatrendszerét; célja pedig a foglalkoztatáspolitikát más integrációs politikákhoz fűződő viszonyának, azoktól való függéseinek, azokra gyakorolt hatásainak vizsgálata. A vizsgálat során fontos szerepet játszik az egyes szakpolitikák és a foglalkoztatáspolitikát közötti kapcsolódási pontok jellegének feltárása, annak vizsgálata, hogy a kölcsönös hatások milyen – közgazdasági vagy institutionális – mechanizmusok révén jelennek meg.

E. Hipotézis: A közösségi foglalkoztatáspolitikát véleményem szerint nem tartozik azon közösségi politikák közé, amelyek önálló politikaként (mint pl. a mezőgazdasági politika) elemezhetők. A szakirodalomban nem mindig válik világossá, hogy a politika valódi „tartalma” egyrészt az egyes tagállami foglalkoztatáspolitikákkal való együttműködésben, másrészt más politikákkal való kapcsolataiban alakul ki.

Megközelítésem szerint az így kialakult „tartalmaknak” következő hatásai különböztethetők meg: a közösségi foglalkoztatáspolitikát (a) egyrészt

gazdaságpolitikai orientáló szereppel bír a közösségi fejlesztési prioritások megjelölése révén, (b) részben hatást gyakorol a közösségi jövedelem-újraelosztásra és (c) részben a gazdaságszerkezet alakulására is. E hatások közül jelenleg a gazdaságpolitikai orientáló hatás tekinthető a legjellemzőbbnek, s ebben nem is várható jelentős elmozdulás, miközben elméletileg indokolható lenne jövedelem-újraelosztási szempontok fokozottabb előtérbe állítása.

F. Hipotézis: E kapcsolatrendszer nemcsak formai felosztást, hanem különböző hatásmechanizmusokat is megjelenít, amelyek együttesen egy hatásmechanizmus rendszert alkotnak. E rendszeren belül véleményem szerint a közösségi foglalkoztatáspolitikai monetáris politikával való kapcsolata a legrelevánsabb.

A közösségi foglalkoztatáspolitikai későbbi lehetséges fejlődését, „tartalmát” nagymértékben meghatározza, hogy a monetáris politika hatással van-e a munkaerőpiaci mutatók közeledési folyamatára, és ha ez így van, akkor milyen hatásmechanizmusokat lehet kimutatni. **A dolgozat hipotézise, hogy ez a kapcsolat kimutatható e két terület között.**

Mivel a munkaerőpiacok integrálódására a jelenlegi helyzetben a pénzpiacok fejlődése gyakorolhatja a legnagyobb húzóerőt, és az euró-övezet nem terjed ki az összes országra, ezért a közeljövőben nem várható a közösségi foglalkoztatáspolitikai további elmélyítése, illetve az előrelépés leginkább az euró-övezet kibővítése utáni szakaszban képzelhető el.

3. Szerkezet, módszertan

Szerkezet. A közösségi foglalkoztatáspolitikai vizsgálatában alapvetően polemikus kérdésfelvetések, a jövőbeli fejlődésre vonatkozó elemzések dominálnak. A közösségi foglalkoztatáspolitikai elemzése több tudományág – elsősorban a közgazdaságtan, és a politikatudomány, valamint az integrációs tanulmányok – gyakorlatát figyelembe véve, deduktív módon valósulhat meg a leghatékonyabban.

A dolgozat fontos eleme volt annak felvázolása, hogy a foglalkoztatás befolyásolására irányuló politikák az elmúlt időszakban hogyan változtak meg a külső gazdasági körülmények megváltozása nyomán. Ennek során a közvetett és közvetlen foglalkoztatási hatású globalizációs folyamatokat célszerű megkülönböztetni. A közvetlen hatások vizsgálatánál célszerű három fő témakört kiemelni; így a műszaki fejlődés, az intézményi változások-, átalakulások szerepét, valamint azt, hogy a műszaki-, és intézményi fejlődés következtében a foglalkoztatás megváltoztatására irányuló politikák hatásmechanizmusai hogyan alakulnak át.

A közösségi foglalkoztatáspolitikai institucionális, és politikatudományi aspektusait annak megválaszolásával célszerű elemezni, hogy a Közösség institucionális változások hozzájárul(hat)nak-e releváns reálgazdasági változások elindításához; az intézményi változásoknak van-e hatása a munkaerőpiaci integrációra; illetve ebben a sajátos institucionális környezetben hogyan érvényesül(het)nek az egyes szereplők gazdasági érdekei, törekvései.

Az institucionális szempontot leginkább a közösségi foglalkoztatáspolitikai működési mechanizmusában, az ún. *nyílt koordinációs mechanizmusban* résztvevő szereplők érdekeltségének és ellenérdekeltségének elemzésével lehet vizsgálni. Fontos kérdés az is, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikai hogyan illeszkedik a lisszaboni folyamathoz. A vizsgálatoknak ezt a részét döntő módon

a közösségi foglalkoztatáspolitikai történeti fejlődésének, az ahhoz köthető jogi anyagainak vélt vagy valódi hatásainak, valamint a lehetséges fejlődési utaknak a felvázolása adhatja.

A közösségi foglalkoztatáspolitikai közgazdasági elemzésében központi szerepet kap a nemzetközi munkaerőpiaci trendek felvázolása – amellyel a meglévő, releváns európai munkaerőpiaci jellegzetességekre lehet rávilágítani – és a makrogazdasági feltételrendszer átalakulásának folyamata, amelyből a munkaerőpiacok változásai szempontjából fontos tényezők kerülnek kiemelésre, valamint külön fejezetben szerepel az európai munkaerőpiacok esetleges konvergálódásának, szinkronitásának vizsgálata, amely elvileg a fokozódó reálgazdasági integrációból következne. Bár már itt érdemes leszögezni, hogy az egyes munkaerőpiacok reálintegrációjának feltételezése – még a jelenlegi munkaerő-mobilitási korlátozásoktól is eltekintve és figyelembe véve a továbbra is meglévő jelentős különbségeket – nem reális, ezért csak főbb munkaerőpiaci mutatók vizsgálatáról lehet szó.

A dolgozat végcélja a közösségi foglalkoztatáspolitikai továbbfejlesztési lehetőségeinek vizsgálata, az elemzés módszerében ezért alapvetően polemikus kérdésfelvetések, a jövőbeli fejlődésre vonatkozó elemzések dominálnak. Ennek az elemzésnek azonban nem célja a közösségi foglalkoztatáspolitikai tagállami szintű politikákkal való összefüggéseinek, illetve az egyes tagállami szintű foglalkoztatáspolitikák konkrét eredményeinek vizsgálata, ennek oka, hogy ennek vizsgálata messze túlmutatna a dolgozat keretein.

Módszertan. A dolgozat forrásai között – az elméleti közgazdasági művek mellett, amelyek főleg a növekedés főbb tényezőivel, és a munkanélküliség problémájával foglalkoznak – elsősorban a közösségi foglalkoztatáspolitikára vonatkozó makrogazdasági megközelítésű anyagok, illetve az Európai Unió, elsősorban az Európai Bizottság idevágó dokumentumai szerepelnek. Az elsődleges és másodlagos joganyag mellett helyet kapnak a Bizottság és az egyes

szakértői csoportok elemzései, tanulmányai is. A makrogazdasági adatok – az összehasonlíthatóság érdekében – főként az Eurostat adatbázisaiból származnak, de felhasználtam az OECD, ILO és az amerikai munkaerőpiaci statisztikai hivatal adatait is (Bureau of Labor Statistics). A táblázatok és grafikonok elsősorban az Eurostat adatbázisa alapján készültek el, s a dolgozat gondolatmenetének megfelelően helyeztem el a törzsszövegben.

A dolgozatban a főbb fogalmak az Európai Unió terminológiájának megfelelően szerepelnek. Ezt indokolja, hogy a dolgozat kifejezetten európai kontextusban helyezkedik el, így olyan fogalmakat, mint pl. „az Európai Unió gazdaságpolitikája,” amely közgazdasági megközelítésben igen vitatható, az uniós gyakorlatnak megfelelően használom. Hasonlóan félreértésekre adhat alkalmat a koordináció fogalma, mivel ezt a kifejezést gyakran az együttműködés szinonimájaként is használják. Ezért a dolgozatban a koordináció kifejezés elsősorban akkor szerepel, ha annak jogi alapja van, azaz megjelenik az elsődleges- vagy másodlagos joganyagban. Hasonlóképpen érdemes felhívni a figyelmet a közösségi- és közös politika kifejezések közötti különbségre, mert míg az előbbi elsősorban tagállami kezelésű, de közösségi érdekeket is megjelenítő; utóbbi a Közösségi elsődleges kompetenciájába tartozó területeket jelöli. A dolgozatban a közösségi foglalkoztatáspolitikai kifejezést sok esetben kiterjesztően az összes, közösségi foglalkoztatási szempontból releváns intézkedéssel kapcsolatban használom.

A dolgozatban a következő témák szerepelnek részletesebben:

Globális munkaerőpiaci folyamatok európai szemszögből (II. fejezet): Az Európai Unió gazdaságainak helyzetét jól jelzi az európai munkaerőpiaci folyamatok nemzetközi összehasonlítása. Ennek pozitív vagy negatív értékelése utal az európai országok gazdaságpolitikáinak hatékonyságára is. A dolgozatnak ez a fejezete alapvetően a fő eltérések rövid felvázolására szolgál, amelyek a foglalkoztatási rátában, az eltérő munkanélküliségi rátákban, a

munkatermelékenység fejlődésében, különösen a „húzóágazatoknak” nevezhető szolgáltatási területeken jelentkezhetnek.

A globalizáció hatásai (III. fejezet): A harmadik fejezet foglalkozik gazdasági feltételrendszer átalakulásának folyamatával, valamint ennek elméleti vonatkozásaival, s ezen belül is a globalizációnak a foglalkoztatásra, a munkavállalás jellegére, valamint a kapcsolódó politikákra való hatásával. Ebből a szemszögből fontosnak tartom a műszaki fejlődés, az intézményi rendszerek, valamint a foglalkoztatáspolitikai gazdaságpolitikai szerepének külön kezelését és annak vizsgálatát, hogy ezek elméletileg és gyakorlatilag mennyiben járultak hozzá az elmúlt időszakban a munkavállalás, foglalkoztatás egyes aspektusainak radikális megváltozásához.

Külön részben kezelem azokat a szempontokat, amelyek a munkaerőpiaci integrálódás főbb kérdéseivel kapcsolatosak; így vizsgálom egyrészt a munkaerő mobilitását, valamint a mobilitáson kívüli integrálódás irányába ható erőket, és az e kérdéskörhöz kapcsolódó elméleteket. (Pl. a Heckser-Ohlin-Samuelson tételt, és annak különböző kiegészítéseit, ez azt a célt szolgálja, hogy áttekintsem azokat az elméleteket, amelyek a munkaerőpiaci kiegyenlítődés folyamatát elméletileg alátámasztják, illetve cáfolják.

A harmadik rész arra tesz kísérletet, hogy röviden felvázoljam, hogy az előzőekben ismertetett elméletekben nem reflektált közös pénz használatának lehetnek-e hatásai a munkaerőpiacok konvergenciájára, s így ennek figyelembevételével milyen érvek hozhatók fel a közösségi foglalkoztatáspolitikai további integrációja mellett vagy ellen.

A közösségi foglalkoztatáspolitikai kialakulása, jogi és intézményi háttere (IV. fejezet): A fejezetben abban értelemben multifunkcionális, hogy itt a különböző szempontrendszer együttes alkalmazása jellemző. Erre azért volt szükség, mert a közösségi foglalkoztatáspolitikai elemzéséhez elkerülhetetlen a

közgazdasági szempontok mellett az institutionális, politikai és jogi aspektusok erőteljes megjelenítése is. Az elemzésnek ebben a részében a közösségi foglalkoztatáspolitikára létrejöttére, fejlődésére, a jogi környezet kialakulására kerülnek a főbb hangsúlyok. Az institutionális és jogi szempontok közgazdaságiakkal való összekapcsolása a politika működtetésében résztvevő szereplők érdekeinek elemzése, és gazdasági motivációjuk feltárásával valósul meg.

A közösségi foglalkoztatáspolitikára fejlődése, kapcsolatai más uniós politikákkal (V. fejezet): Az Európai Unióban az egyes szakpolitikák egymástól eltérő kezelésével sajátos helyzet jött létre, hiszen a politikák **egy része közösen** – csak az integráció szintjén, – **egy másik része megosztott módon kezelt** – azaz közösségi és tagállami szinten irányított. A **fennmaradó részt a teljes mértékben tagállami kezelésben lévő**, azonban közös érdekűként definiált **területek** alkotják. Ilyen terület, pl. a gazdaságpolitikák koordinációja, a transz-európai hálózatok létrehozása, és a közösségi foglalkoztatáspolitikára. A közösségi foglalkoztatáspolitikára sajátossága, hogy a tagállami foglalkoztatáspolitikák koordinálását kiegészíti más közösségi-, illetve tagállami szintű politikákkal való együttműködés. A közösségi foglalkoztatáspolitikának erős kapcsolódásai vannak a Közösség regionális-, mezőgazdasági-, verseny-, és monetáris politikáival, valamint a tagállami költségvetések koordinálására és ellenőrzésére létrehozott Stabilitási és Növekedési Paktummal. A dolgozat kitér a monetáris, agrár- és regionális politikákkal való kapcsolódások vizsgálatára is.

A közösségi foglalkoztatáspolitikára helye és jövője (VI. fejezet): A dolgozatot összegző fejezet célja, hogy az elemzés eredményei alapján röviden felvázolja a közösségi foglalkoztatáspolitikára továbbfejlődésének főbb irányait, s így ennek akadályait és ösztönzőit. Kérdés, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikára felétele-e a közösségi gazdaságpolitika továbbfejlesztésének. Ha igen, akkor azt is célszerű megválaszolni, hogy a Közösség gazdaságpolitikájának továbbfejlesztési koncepcióiba, modelljeibe hogyan fér bele a közösségi

foglalkoztatáspolitikai, a különböző típusú fejlődési modellekben milyen szerepet kaphat, valamint az, hogy a korábban meghatározó neoliberális gazdaságfejlesztési koncepciót felváltja-e, vagy felválthatja-e egy aktívabb, a neokeynesi hagyományokra támaszkodó gazdaságpolitikai megközelítés.

II. Fejezet: Globális munkaerőpiaci folyamatok európai szemszögből

A közösségi foglalkoztatáspolitikai továbbfejlesztési lehetőségeinél abból kell kiindulni, hogy melyek a főbb európai sajátosságok és problémák. Ezért a következő fejezet elsődleges célja, hogy egyfajta, rövid helyzetképet adjon az európai munkaerőpiacok állapotáról, relatív helyzetéről, s ugyanakkor sor kerüljön a régi és új tagállamok munkaerőpiaci közötti főbb eltérések felvázolására is.

1. Helyzetkép az európai munkaerőpiacokról

A munka mobilitása jóval alacsonyabb, mint a tőkéé. A legnyitottabb gazdaságokban is ez a legkevésbé nyitott terület. A nemzetköziesedési folyamatok a munkaerőpiacon a munkaerővel szemben támasztott feltételek közeledésében nyilvánul meg. A gazdasági szerkezet átalakulása miatt a tudás- és szolgáltatás alapú gazdaságokban a munkaerő a korábbi gazdasági korszakokhoz képest jelentősebb szerepet kap. E szerep megváltozásával a befolyásolási mechanizmusok, valamint a más funkcionális politikákkal való kapcsolatok jellege is átalakulóban van.

Erre az átalakulási folyamatra jellemzőek olyan állandó jellegű, mindenütt jelentkező problémák, amelyek a világ összes gazdaságában – még ha esetenként ellenkező előjellel, vagy változó intenzitással is – megtalálhatóak; ilyen pl.:

- *a fiatalok magas munkanélkülisége (2004-ben 13,1%-os volt a fiatalok munkanélkülisége a világon, míg az általános munkanélküliségi ráta 6,1%);*
- *a nők alacsonyabb foglalkoztatási rátája;*
- *vagy éppen a szolgáltatások területén a kiszervezés (outsourcing) jelensége, amely jelentős pozitív, illetve negatív hatásokat gyakorol a „fogadó”- és „küldő” ország foglalkoztatási helyzetére.*

Szintén releváns munkaerőpiaci folyamat a világgazdaság súlypontjainak, szerkezetének – különösen a kilencvenes években – felerősödő átrendeződési folyamata, ami pl. a tőkeáramlások földrajzi szerkezetének megváltozásában, a feldolgozóipari kapacitások alacsonyabb bérszintű országokba való áthelyezésében, vagy ennek hatásaként a nemzetközi kereskedelmi súlypontok átrendeződésében, és a rendkívül magas technológiai szintet igénylő termelés felzárkózó országokban való megjelenésében ölt formát.

Ezek a folyamatok még messze nem tekinthetők lezártak, azonban az már most is látszik, hogy ennek a világgazdasági átrendeződésnek a „nyertese” Dél-Kelet-Ázsia (pl. Kína, India stb.), és „vesztese” Európa, illetve az Európai Unió. Az Európai Unió munkaerőpiaci helyzetét ezért az említett globális munkaerőpiaci problémák mellett még számos, elsősorban az Európai Unióra jellemző megoldatlan kérdés terheli. Ezek a problémák azonban nem újak, hiszen az Európai Unióban, illetve elődjében a Közös Piacban korábban is jellemző volt, hogy:

- *a munkaerő bérszintje a többi fejlett országhoz képest is igen magas;*
- *általában erősebb a szakszervezetek érdekérvényesítési képessége;*
- *„rugalmatlanabb” a munkaerő, azaz a munkaadót számos olyan kötelezettség terheli, a munkavállalót pedig számos olyan jog is megilleti, amelyek nem jellemzők az Európán kívüli fejlett országokban (pl. rövidebb munkaidő, hosszabb szabadság, kedvezőbb nyugdíjazási feltételek stb.);*
- *és általában magasabb a munka megadóztatásának szintje is.*

Ez az eltérés korábban nem volt gátja a gazdasági modernizációnak. Ez a sajátos európai fejlődés azonban a 90-es években felgyorsuló gazdaságszerkezeti átalakulások, a még nyíltabbá váló piacok miatt egyre kevésbé bizonyult fenntarthatónak. Ráadásul az Európai Közösség korábban kifejezetten azokon a területeken bizonyult versenyképesnek (Palánkai, T. 1999 [69-72. o.]) – jellemzően a közepes-, vagy magas technológiai szintű, tőke-intenzív feldolgozóipar területén, – ahol a 90-es években a transznacionális vállalatok globális optimalizációja révén a

termelői kapacitások jelentős része fejletlen, alacsonyabb bér- és jövedelemszintű országokba került át (run-away-industries).

Az európai országokkal szemben a fejlett országok jelentős része jó eredményekkel rendelkezik e kérdések kezelésében. Ez a következőkre vezethető vissza:

- *egyrészt más fejlett országokban a vállalatoknak sikerült a termeléshez tartozó kutatási- fejlesztési; menedzsmenti-, irányítási kapacitásokat megtartaniuk;*
- *másrészt ezek az országok eredményesek voltak az olyan területeken (elsősorban a szolgáltatási ágazatokban) való munkahelyteremtésben, amelyek magas technológiai szintet és munkaerő-képzettséget igényelnek.*
- *ugyanakkor egyes fejlett országokban (pl. az USA-ban) számos munkahely jött létre a relatíve alacsony bérszintű, alacsonyabb technológiai szintet, és képzettséget igénylő szolgáltatási területeken is azáltal, hogy a munkaerő foglalkoztatási feltételein „lazítottak”; azaz a munkaadó számára egyszerűbbé vált a munkaerő elbocsátása, kevesebb – korábban kötelező – egyéb juttatásban részesül a munkavállaló, s meggyengítették az érdekképviselőket is stb.*

Ez utóbbinak pozitív oldala, hogy fenntartották a foglalkoztatás szintjét, illetve növelték azt. Az is kedvező hatásúnak tekinthető, hogy ezáltal a szolgáltatások – különösen a személyi szolgáltatások – soha nem látott választéka vált elérhetővé a közepes jövedelműek számára is. (Ennek negatív oldalát, egy nagyon alacsony jövedelmű, azonban munkával rendelkező réteg („working poor”) kialakulását is érdemes megemlíteni, ugyanakkor az is tény, hogy 1992 óta ennek a rétegnek a nagysága – az ebben a tekintetben legtöbbször emlegetett USA-ban – csökkenőben van.)¹

¹ Az amerikai BLS (Bureau of Labor Statistics) adatai szerint ez a réteg 1992-ben 5,7% volt, míg 2003-ban már csak 4,6%.

A világon jellemző munkaerőpiaci tendenciák mindegyike jól érzékelhető az Európai Unió tagállamaiban. A fiatal munkanélküliek speciális helyzete, a teljes foglalkoztatás hiánya, vagy a tudásalapú, szolgáltatások által jellemezhető gazdasági struktúra megváltoztatta a munkaerőpiaci keresleti igényeket a legtöbb fejlett országban, ugyanakkor e problémák Európában erőteljesebben mutatkoztak meg.

Az uniós munkaerőpiaci folyamatok a következő területeken jelentenek kihívásokat az egyes országok, és általában véve az Európai Unió számára.

- 1. a munkanélküliség csökkentése, a foglalkoztatási ráta növelése;*
- 2. a munkaerő termelékenységének fokozása;*
- 3. és a munkaerő költségek változása területén.*

Az európai sajátosságok felvázolása érdekében ezért célszerű egyfajta, rövid elsősorban a főbb munkaerőpiaci mutatókon alapuló helyzetkép felvázolása, amelynek egyrészt az a célja, hogy megmutassa az EU erősségeit és gyengeségeit e területen, másrészt pedig hogy nagyon röviden kitérjen az Európai Unión belüli főbb eltérések vizsgálatára. Erre azért van szükség, mert az általánosnak nevezhető problémák azonosak az Európai Unióban, az Uniót azonban nem lehet homogén munkaerőpiacnak kezelni. Az Unión belüli különbségek jellemzően a régi és az új EU-tagállamok között jelentkeznek a legerősebben. Mivel e munkaerőpiacok közötti eltérések rendkívül nagyok, e két ország-csoportot a továbbiakban külön elemzem. **Az Európai Unió munkaerőpiaci helyzetének bemutatása során döntően az EU-15-ök csoportjának jellegzetességeire támaszkodom; hiszen a gazdasági súlyt tekintve ezek az országok a meghatározóak, ugyanakkor a közösségi foglalkoztatáspolitikai fejlődésénél nem lehet eltekinteni az újonnan csatlakozott országok munkaerőpiaci jellegzetességeinek vizsgálatától.**

2. A régi tagállamok munkaerőpiacai

2. 1. Munkanélküliség, foglalkoztatási ráta

2005-ben a világon a munkanélküliségi ráta 6,3% volt, és az év végén 191,8 millió munkanélkülit regisztráltak. Ennek csaknem fele ún. fiatal munkanélküli volt. Ez százalékosan nem, de abszolút értékben jelentős növekedést jelent a korábbi évekhez képest, hiszen 2003-ban a világon csak 158,9 millió embert tartottak nyilván munkanélküliként, és ugyanekkor a munkanélküliségi ráta 6,2% volt.

Jelentős elmozdulás a munkanélküliségi rátáknál 2002 és 2004 között csak Délkelet-Ázsiában¹ volt kimutatható, ahol 7,1%-ról 6,3%-ra csökkent a munkanélküliek aránya. Ez trendváltást jelent, mivel az elmúlt tíz évben csak a legfejlettebb gazdaságokban csökkent a munkanélküliségi ráta, míg a többi régióban vagy stagnált, vagy pedig növekedett.

Az ILO adatai alapján a legfejlettebb országokban 2004-ben a munkanélküliségi ráta 6,6% volt; az EU-15-öké magasabb (8,6%), mint az Európán kívüli országokban. Az Európai Unió (EU-15) továbbra is igen magas munkanélküliséggel küzd (2005: 8,4%), a nagyon magas munkanélküliség legnagyobb része az euró-övezeti munkaerőpiac 28%-át kitevő német munkaerőpiac² kedvezőtlen folyamataira vezethető vissza. (A 9,5%-os német munkanélküliség, a csökkenő foglalkoztatási ráta továbbra is csak részben magyarázható az újraegyesítés kedvezőtlen hatásaival, hiszen a kedvezőtlen munkaerőpiaci folyamatok jelentős része nem ekkor, hanem később, 2001 után erősödtek fel.) A romló európai mutatókkal szemben 2003-ban, 2004-ben és 2005-ben mind az USA-ban, mind pedig Japánban csökkent a munkanélküliség.

¹ ILO definíciója szerint e régió fontosabb államai Francia Polinézia, Indonézia, Laosz, Malajzia, Pápua Új-Guinea, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld és Vietnam.

² A munkavállalók száma alapján.

1. táblázat: Munkanélküliségi ráták 1990 és 2004 között néhány OECD-országban, országcsoportban (%)

	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Németország	4,9	8,5	7,8	7,9	8,2	9,1	9,5	9,5
Japán	2,2	4,9	5,0	5,2	5,4	5,3	4,7	4,4
USA	5,7	4,3	4,0	4,8	5,8	6,0	5,5	5,1
EU-15	8,4	9,3	8,3	7,4	7,6	8,0	8,1	7,9
OECD Európa	8,2	9,3	8,7	8,4	8,5	8,9	8,9	8,6
OECD	6,0	6,7	6,2	6,3	6,9	7,1	6,9	6,6

Forrás: OECD. Employment Outlook. Statistical Annex. 2005, valamint OECD, Main Economis Indicators, February 2006.

Az EU-15-ökben 1992 és 2002 között éves szinten 0,8%-kal, míg az OECD-országokban 1,0%-kal nőtt a foglalkoztatás abszolút szintje. (USA: 1,4%, Kanada: 1,9%, Németország: 0,2%). Az összlakossághoz viszonyított össz-foglalkoztatási arány tekintetében is egyértelmű az EU-15-ök (2004: EU-15: 65,0%) lemaradása, mind az USA-hoz (2004: 71,2%), mind pedig Japánhoz (2004: 68,7%) képest. *(Lásd a 2. táblázatot!)* Ez a lemaradás egyébként mindkét nem esetében jelentős, hiszen 2004-ben mind a nőknél, mind pedig a férfiaknál szignifikánsan alacsonyabb a foglalkoztatási arány. A férfiaknál a foglalkoztatási arány az EU-15-ben 72,9% volt, míg az USA-ban 77,2%, és Japánban 80,0%. A nőknél 2004-ben a foglalkoztatási arány a régi tagállamokban 57,1% volt, ugyanakkor Japánban 57,4%, az USA-ban pedig 65,4%. Ha a foglalkoztatási arányt korcsoportok szerint nézzük meg, akkor is hasonló eredményre jutunk, 2004-ben a 15-24, a 25-54, és az 55-64 év közöttiek korcsoportjában rosszabbak a régi tagállamok mutatói, mint az USA-é és Japáné. (Egyedül a 15- és 24 év közöttieknél magasabb az európai foglalkoztatási arány – 2004: 40,7% – mint Japánban – 40,0%).

A régi tagállamok foglalkoztatási aránya viszont kedvezőbb képet mutat, ha végzettség szerint vizsgáljuk, itt egyedül az alapfokú végzettségűeknél alacsonyabb az európai adat (EU-15: 57,2%, USA: 57,8%, Japán: 66,7%), ugyanakkor mind középfokú, mind felsőfokú végzettségnél magasabb a foglalkoztatási arány Európában. (Középfokú végzettség 2004: EU-15: 74,3%; USA: 73,3%; Japán:

73,6%) (Felsőfokú végzettség: EU-15: 84,0%; USA: 82,2%; 79,2%). **Ez jól jelzi, hogy az általános elfogadottakkal szemben Európa munkaerőpiaci problémái nem feltétlenül a tudásalapú társadalom létrehozásában való lemaradást tükrözik vissza, hanem inkább olyan szabályozási jellegzetességeket, amelyek nem kedveznek a kisebb képzettséget igénylő munkahelyek létrejöttének.** Európa munkaerőpiaci problémái tehát nem a gazdasági változásokra való reagálás képtelenségben van, hanem valószínűleg az intézményrendszer merevségében.

A munkaerőpiac strukturális problémáira hívja fel a figyelmet, hogy a régi EU-tagállamokban jóval magasabb a tartós munkanélküliek aránya, mint az USA-ban és Japánban. A 12 hónapnál hosszabb ideje munkanélküliek az összes munkanélküli 42,4%-át tették ki 2004-ben az EU-15-ökben, míg az USA-ban 12,7%-át és Japánban 33,7%-át. Az arányok megoszlása mind a nőknél, mind pedig a férfiaknál hasonló. Ezek a különbségek azt jelzik, hogy az EU-15-ök munkaerőpiacának rugalmatlansága továbbra is igen nagyfokú.

2. táblázat: Az összlakossághoz viszonyított foglalkoztatási arány alakulása (15 és 64 év közöttiekénél) 1990 és 2004 között meghatározó OECD-országokban, és OECD-országcsoportokban %)

	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Németország	64,1	65,2	65,6	65,8	65,3	64,6	65,5
Japán	68,6	68,9	68,9	68,8	68,2	68,4	68,7
USA	72,2	73,9	74,1	73,1	71,9	71,2	71,2
EU-15	61,6	62,6	63,7	64,4	64,5	64,6	65,0
OECD Európa	61,0	61,0	61,4	61,6	61,4	61,2	61,5
OECD	64,9	65,4	65,7	65,6	65,2	64,9	65,3

Forrás: OECD. Employment Outlook. Statistical Annex. 2005.

A strukturális problémákra vezethető vissza szintén, hogy az Egyesült Államokban a foglalkoztatás növekedése – nem csak az ütemet, hanem szerkezetét is tekintve – különbözik az európai trendektől, ami alapvetően a gazdasági szerkezetek eltéréseit tükrözi vissza. **Az USA-ban pl. alapvetően a szolgáltatások területén keletkeztek új munkahelyek, bár ez Európára is igaz, de az európai országok ebben a vonatkozásban rosszabb teljesítményt nyújtottak.** Pl. 1980 és 1989 között a

szolgáltatások területén 1,5% volt a foglalkoztatás-növekedés, míg az USA-ban 2,9%, vagy 1995 és 1999 között Európában 2,64% volt a foglalkoztatási arány emelkedése, addig az USA-ban 2,80%. A probléma azonban nemcsak a foglalkoztatottság növekedésében meglévő különbségekben van, hanem abban, hogy azoknak a területeknek a száma (gazdasági súlya), ahol jobban nőtt a foglalkoztatottság Európában, kisebb, mint az USA-ban, s tulajdonképpen ez is csak fokozta a lemaradást. *(Lásd a 3. táblázatot!)*

3. táblázat: Foglalkoztatottság-növekedés szektoronként az EU-15-ökben, az USA-ban (1980 és 1999 között; éves változás %-ban)

	EU-15-ök			USA		
	1980-1989	1990-1995	1995-1999	1980-1989	1990-1995	1995-1999
Mezőgazdaság	-2,3	-4,1	-1,8	-0,8	1,9	-0,1
Feldolgozóipar, bányászat	-1,3	-2,8	-0,1	-0,6	-0,1	0
Energia- és vízellátás	0,2	-2,8	-2,5	1,4	-1,2	-1,3
Építőipar	-1	-1,4	1,5	2	2	4,8
Vállalati szolgáltatások	1,5	0,5	2,7	3,1	2,3	2,8
Nagy- és kiskereskedelem	0,9	0,1	1,8	2,6	1,9	1,7
Közlekedés- és hírközlés	0,3	-1,2	1,3	1,1	2	2,9
Pénzügyi szolgáltatások (ingatlanszektor)	3,5	2	4,7	4,9	3	4,6
Közfelföldi szolgáltatásai	1,7	0,4	1,6	2,1	1,6	1,6
Összesen	0,4	-0,6	1,5	1,9	1,6	2

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2003. 166-188. o.

2. 2. Munkatermelékenység

1993 és 2003 között a munkatermelékenység a világon 11%-kal növekedett, a növekedés jelentős része az ázsiai országok fejlődéséből származott. Kelet-Ázsiában¹ az éves munkatermelékenység növekedése 5,8% volt, míg a világon 1% volt ez a mutató. Ebben az időszakban a legfejlettebb ipari országok²

¹ ILO definíciója szerint Kína, Észak-Korea, Dél-Korea. Mongólia és Tajvan.

² ILO definíciója szerint az európai OECD-országok (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia kivételével)

munkatermelékenysége éves szinten a világot meghaladva 1,4%-kal, az átalakuló kelet-európai gazdaságoké pedig 2%-kal nőtt.

Az a tény, hogy Európában az összfoglalkoztatás a versenytársakhoz képest lassabb ütemben bővül önmagában még nem feltétlenül negatív folyamat, hiszen ha megfelelő, gyors gazdasági növekedéssel párosul, akkor ez a folyamat a munkatermelékenység gyors növekedését is takarhatja. Az európai gazdaságot meghatározó országok azonban az egy foglalkoztatottra jutó GDP-nél is jelentős lemaradást mutatnak Japánnal és az USA-val szemben. Ez a lemaradás hosszú távon is (1980-2003) és az elmúlt években is jellemző volt. 1980 és 2003 között csak az euró-övezeten kívüli országok és Ausztria veszi fel a versenyt a Japánnal és az USA-val. *(Lásd a 4. táblázatot!)*

4. táblázat: Reál GDP százalékos változása foglalkoztatottanként 1980 és 2003 között néhány fontosabb OECD-országban

	1980-2003	2001	2002	2003
Japán	2,0	0,5	1,2	2,7
Egyesült Királyság	1,9	1,3	0,9	1,3
Ausztria	1,9	0,1	1,6	0,5
Svédország	1,9	-1,0	1,9	1,9
Dánia	1,8	0,9	1,1	1,1
USA	1,7	0,5	2,5	2,2
Franciaország	1,5	0,4	0,5	0,3
Németország	1,5	0,4	0,8	1,0
Belgium	1,5	-0,8	1,0	1,6
Olaszország	1,2	-0,2	-1,4	-0,9
Hollandia	0,7	-1,5	1,0	0,0

Forrás: U.S. Department of Labor Bureau of Labor Statistics adatbázisa

Megjegyzés: az országok sorrendje az 1980-2003-as átlag szerinti

Tény, hogy az egy foglalkoztatottra kivetített munkatermelékenységek összehasonlítása némileg félrevezető, hiszen az USA-ban a munkavállalók jelentősen többet dolgoznak európai társaiknál, így a meglévő különbségek egy része erre vezethető vissza. Az EU-15-ökben 2003-ban egy átlagos munkavállaló

éves szinten 1700 órát dolgozott, míg az USA-ban 1904 órát.^{1,2} E jelentős átlag, éves munkaidő különbségnek alapvetően három magyarázata lehet:

(1) **A szabadidő és munka viszonyának eltérő megítélése;** Blanchard (Blanchard [2004a]) azzal érvel, hogy az eltérés fő oka, hogy az európai munkavállalók számára fontosabb a rövidebb munkaidő és hosszabb pihenéssel eltöltött idő, mint az amerikai társaiknak. Ennek magyarázata abban lehet, hogy a merevebb szabályozási környezet, magasabb adószint miatt a hosszabb munkaidőt is vállaló európai munkaerő számára az ezzel járó jövedelem növekedése nem arányos, így egy bizonyos jövedelemszint felett inkább a rövidebb munkaidőt preferálja.

(2) **Magasabb adók;** egy másik magyarázat szerint az eltérések a nyugat-európai és amerikai adószintek különbségeire vezethetők vissza, hiszen a munka megadóztatása az elmúlt három évtizedben mindig magasabb volt Európában, mint az USA-ban.

(3) **Kollektív szerződések;** az európai kollektív szerződéseknek minden változás ellenére továbbra is nagyobb a hatóköre, mint az amerikaiaknak, valamint, hogy az európai megállapodásoknak nagyobb az effektivitása, mivel döntően ágazati, esetleg nemzetgazdasági szinten születnek, míg az USA-ban – egyébként Nagy-Britanniában is – inkább vállalati szinten. (A munkaidő csökkentését sok esetben a szakszervezetek béremelésként értékelik.)

Ha az EU-15-ök munkaórára vetített munkatermelékenység változását vetjük össze az USA-éval és Japánnal, akkor a következők állapíthatók meg:

¹ Az adatok EEAG European Economic Advisory Group: Report on the European Economy 2005. anyagából származnak.

² Az euró-övezetben a teljes időben foglalkoztatottak heti munkaideje 1995 és 2003 között – kisebb ingadozásoktól eltekintve – stagnált (1995: 41,3 munkaóra/hét, 2003: 41,4 munkaóra/hét), miközben a részmunkaidős foglalkoztatottak heti munkaideje csökkent (1995: 20,4 munkaóra/hét, 2004: 19,6) Ez összességében az összmunkaidő további csökkenését és a munkaerőpiacok rugalmasságának csökkenését jelenti.

- 1992 és 2003 között az EU-15-ök munkaóraára vetített munkatermelékenységi mutatójának átlagos növekedése (1,68%) alacsonyabb volt, mint az USA-é (2,01%) és Japáné¹ (2,08%).
- Bár 1998-ig az EU-15-ök (1,96%) megelőzték az USA-t (1,49%), ezt követően ez a helyzet megfordult és a növekedés ütembeli különbség egyre nagyobb lett.
- A jelentős munkaóra különbségek ellenére 2002-ben az egy órára jutó GDP az EU-15-ökben az USA átlag 90%-a volt. Így a lemaradás a ledolgozott munkaórák figyelembe vételével is 10%-os, ami még mindig igen jelentősnek tekinthető.

A munkatermelékenység meghatározó, és hosszú távon érvényesülő növekedési különbsége miatt az abszolút értékekben is jelentős különbségek alakultak ki az egy foglalkoztatottra jutó GDP szintjében is. Az Egyesült Államokhoz képest mindegyik meghatározó európai gazdaság lemaradt, ez alapvetően a munkatermelékenység jelentős különbségét fejezi ki.

5. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó GDP az USA-ban, Franciaországban, Japánban, Németországban és az Egyesült Királyságban (USA=100, zárójelben 1999-es USA dollár, PPP)

	2000	2001	2002	2003
USA	100 (69.459)	100 (69.784)	100 (71.534)	100 (73.097)
Japán	69,0 (47.905)	69,0 (48.150)	68,1 (48.731)	68,5 (50.060)
Franciaország	77,6 (53.893)	77,9 (54.382)	76,9 (54.090)	75,6 (55.617)
Németország*	89,8 (62.392)	89,8 (62.639)	88,0 (63.757)	86,5 (63.131)
Egyesült Királyság	76,1 (52.885)	76,8 (53.593)	75,6 (54.085)	75,0 (54.802)

Forrás: U.S. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics adatbázisa.

Megjegyzés: */csak a volt nyugati tartományok.

¹ Japánra vonatkozó adatok csak 2001-ig érhetők el.

Ha a foglalkoztatás növekedése azonos technológiai szinten megy végbe, akkor ez a folyamat makrogazdasági szempontból a munkatermelékenység csökkenését jelenti, ha azonban a foglalkoztatás növekedését erőteljes strukturális átalakulások is követik, pl. jelentősen nő az adott szektor hozzáadott értéke, akkor emelkedik a munkatermelékenysége is. Az USA-ban a foglalkoztatás bővülése – megfelelő növekedéssel párosulva – a munkatermelékenység dinamikus emelkedésével ment végbe. Ezért fontos kérdés hogy az egységnyi növekedést milyen mértékben követi a foglalkoztatási szint emelkedése, azaz mekkora a foglalkoztatási és a GDP együttható. (Az együtthatóról lásd részletesebben: Román, Z. 34-35. o. [2003]) A 6. táblázat alapján világosan látható, hogy egész vizsgált időszak alatt (1980-2003) az egységnyi növekedést Európában jóval kisebb mértékben követte a foglalkoztatási szint emelkedése, miközben – mint korábban láttuk – az 1990-es évek végén az USA munkatermelékenysége is dinamikusabb volt az európainál.

6. táblázat: A GDP és a foglalkoztatottság növekedése, az EU-15-ökben és az Egyesült Államokban (éves, átlagos növekedési ütemek %-ban)

	EU-15-ök			Egyesült Államok		
	Reál GDP	F*	F/GDP együttható	Reál GDP	F	F/GDP együttható
1980-1990	2,2	0,4	0,19	3,0	1,8	0,59
1990-2000	2,3	0,6	0,27	3,1	1,3	0,43
1995-2000	2,4	0,8	0,33	3,4	1,3	0,38
2000-2003	1,3	0,56	0,23	1,06	1,4	0,75

*F: Foglalkoztatottság

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2004. Statistical Annex adatai alapján számolva.

Az Egyesült Államokban és az Európai Unióban az egyes ágazatok termelékenysége (bruttó hozzáadott értékek alapján) az elmúlt tíz évben egymástól némileg eltérő módon fejlődött. Meglepő, hogy az USA-ban 1995 és 1999 között a munkatermelékenység növekedése elsősorban nem a csúcstechnológiai ágazatokban, hanem pl. a mezőgazdaságban (5,9%), a feldolgozóiparban (4,1%), és

kis- és nagykereskedelemben (5,9%) jelentkezett erőteljesebben (*Lásd a 7. táblázatot!*). Az Európai Unióban ugyanebben az időszakban a közlekedés- és hírközlés, az energia- és vízellátás, valamint a mezőgazdaság termelékenységnövekedése emelhető ki. Összességében megállapítható, hogy a munkatermelékenység növekedési ütemei közötti különbség a szolgáltatások területén nagyon nyilvánvaló; kilencvenes évek második felében (1995-1999) az USA-ban az átlagos termelékenységnövekedés 2,4% volt, míg 0,88% az EU-15-ökben. **Azaz az USA a szolgáltatások területén nemcsak a foglalkoztatást növelte nagyobb mértékben, mint az EU, hanem a termelékenységet is.**

7. táblázat: Munkatermelékenység növekedés az EU-15-ökben és az USA-ban (éves változás %-ban)

	EU-15-ök			USA		
	1980-1989	1990-1995	1995-1999	1980-1989	1990-1995	1995-1999
Mezőgazdaság	3,5	4,8	4,4	5,8	-1,5	5,9
Feldolgozóipar, bányászat	3	3,5	1,7	3,9	4,7	4,1
Energia- és vízellátás	3	4,2	5,1	1,2	2,6	1,5
Építőipar	2,6	1,3	-1,5	0	0,7	0,5
Vállalati szolgáltatások	1,9	1,4	0,8	0,8	0,1	3,3
Nagy- és kiskereskedelem	1,6	1	0,4	2	1,7	5,9
Közlekedés- és hírközlés	3,3	4,1	4,4	1,6	2,8	1,9
Pénzügyi szolgáltatások (ingatlanszektor)	0,4	0,2	-1	-1,3	-0,1	0,9
Közfelföldi szolgáltatásai	0,2	1,2	-0,2	0,1	-0,8	-0,3
Összesen	2,1	2,1	1	1,4	1,4	2

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2003. 166-188. o.

Hasonló eredményre juthatunk, ha az Európai Unió két meghatározó gazdaságát, Németországot és Franciaországot vetjük össze az USA-val. Kiemelkedő az USA-ban végbement mezőgazdasági és bányászati termelékenység javulása, míg a két európai ország termelékenység növekedése a feldolgozóiparban jelentős.

**8. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték változása
Franciaországban, Németországban és az USA-ban 1995-2003 között folyó
áron %-ban, ágazati megoszlásban**

Ország	Franciaország	Németország	USA
Mezőgazdaság, halászat	10,9	25,2	29,1
Bányászat	..	5,2	47,8
Feldolgozóipar	25,5	25,1	16,2
Áram,- gáz-, vízszolgáltatás	1,8	36,4	13,7
Építőipar	14,8	2,8	32,3
Kereskedelem, idegenforgalom	10,0	8,0	30,7
Közlekedés	12,8	31,7	16,8
Pénzügyi szolgáltatások	8,6	-5,7	28,5
Közösségi szolgáltatások	19,9	8,6	21,9

Forrás: U.S. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics adatbázisa alapján, saját számítás.

A közkeletű elképzelések szerint a termelékenység növelésére a magas technológiai színvonalat képviselő ágazatokban van leginkább lehetőség. A fenti adatok azonban nem feltétlenül ezt bizonyítják. Ennek az is lehet a magyarázata, hogy a 80-as és 90-es évek új technológia korszakának meghatározó sajátossága, hogy a technológiai újítások alkalmazása, a termelékenység növekedése egyre kevésbé ágazat-meghatározottságú, így az új technikák felhasználása révén gyakorlatilag bármely tevékenység hatékonysága növelhető. (Gál P. – Moldicz, Cs. – Novák T. 22. o. [2004]) A 90-es évek technológiai változásai egy igen lényeges elemben eltértek a korábbi időszakok technológiai változásaitól. Ez a paradigmaváltás nem köthető kizárólagosan néhány ágazathoz, szektorhoz, s azok fejlődéséhez, hanem a termékek és szolgáltatások teljes vertikumát, az egész gazdaságot érintik, s jelentősen megváltoztatták az ún. nem hagyományos ágazatok termelékenységi mutatóit is. Az Európai Unió termelékenységi lemaradása ezért nem csak növekedési ütemekben, hanem a technológia szétterjedésében is jelentkezik, így a munkatermelékenységbeli növekedési lemaradás csak részben magyarázható a csúcstechnológiai ágazatok rossz helyzetével, az okok egy jelentős része a hagyományos ágazatok kedvezőtlen fejlődésére vezethető vissza, ami viszont azt jelenti, hogy ezekben az ágazatokban kevésbé érvényesülnek a technológia-fejlesztő mechanizmusok. Így összességében

a technológiai terjedését kevésbé támogató intézményi rendszer negatív hatását kell kiemelni.

2. 3. Munkaerőköltségek

Az európai országok versenyképességének bizonyos területeken jellemző csökkenésére utal az is, hogy az USA-ban az elmúlt időszakban az egységnyi munkaerő-költségek a feldolgozóiparban (unit labour cost – ULC¹, USA dolláron számolva) erőteljesebben csökkentek, mint az EU-ban. 1995 és 2003 között a feldolgozóipari, egységnyi munkaerő-költségek folyamatosan csökkentek az OECD-országokban, ez alól Olaszország, az Egyesült Királyság, Norvégia, illetve Kanada képeznek kivételt. A meghatározó gazdaságok közül az egységnyi munkaerő-költségek csökkenése az USA-ban volt a legnagyobb mérvű, ahol az 1992-es szintet 100 százaléknak véve 2004-ben 87,9% volt az egységnyi munkaerő-költség, míg ugyanebben az évben Németországban az 1992-es szint 98,6%-a, az Egyesült Királyságban pedig 121,1%-a. Egyedül Franciaország jellemezhető a meghatározó európai gazdaságok közül nagy mérvű költségcsökkenéssel.² Amennyiben nem dolláron számoljuk ugyanezeket az értékeket, akkor is hasonló eredmények jönnek ki. 1992-öt 100%-nak véve a feldolgozóipari egységnyi munkaerőköltségek Németországban 99,3%-ra csökkentek, Franciaországban 86,8%-ra, az Egyesült Királyságban pedig 116,7%-ra növekedtek.

Az általános kép azonban nem ennyire kedvezőtlen, hiszen az egész gazdaságra kiterjedő reál- egységnyi munkaerőköltségek változása (ami már viszont az előzőekkel szemben nem tartalmazza inflációs változásokat) 1992 és 2004 között inkább Japánnak (-0,44) és az Európai Uniónak kedveztek. Ebben az időszakban az egységnyi munkaerőköltségek átlag csökkenése az EU-15-ökben (EU-15: -0,51%) volt a legnagyobb. Az EU-25-ökben és Japánban a csökkenés szintén kiemelkedő

¹ Az egységnyi munkaerő költségeket az OECD az egységnyi megtermelt termékre jutó munkaerőköltségként definiálja. A munkaerőköltségben a bér mellett megjelenik a túlórák díjazása, a különböző járulékok, a munkaerő után fizetett munkavállalói kötelezettségek is.

² Az adatok a Bureau of Labor Statistics-től származnak.

volt, míg az USA-ban csak 0,27% éves átlagban. (Európai Unió Bizottsága Employment in Europe. 2004. adatai alapján számolva.)

Így az USA-ban az a kedvező helyzet állhat elő, hogy egy adott időszakban kevésbé csökkentek az infláció nélkül számolt egységnyi munkaerőköltségek (real unit labour costs – RULC), miközben magasabb volt az egy órára jutó termelékenység növekedés, mint az EU-15-ökben (productivity per hour worked). *(Lásd a 7. táblázatot!)*

2. 4. Intézményi tényezők szerepe

A munkaerőpiaci intézményeknek jelentős szerepe van abban, hogy a munkaerőpiacok hogyan működnek. Kényszerítő erőt gyakorolnak a munkaerőpiac szereplőire, s ilyen módon az egész piac mozgását befolyásolják. Az intézmények alapvető szerepe abban nyilvánul meg, hogy csökkentsék a hirtelen gazdasági változások hatásait, stabilizálják a munkaerőpiaci várakozásokat. Ezt a munkaerőpiaci intézmények jogi eszközök alkalmazásával érik el, alapvető feladatuk a piac nem megfelelő működésének korrekciója.

Ezen intézmények, jogi szabályozók hatásai legjellegzetesebben a munkavállaló védelménél jelentkezik. Ezek közvetlen nemzetközi összehasonlítása igen sokoldalú feladat, ezt a következőkben az OECD (OECD [2004])¹ által készített összegzés alapján teszem meg, amely a munkavállalók jogi védelmének erőssége, gyengesége alapján helyezi sorrendbe az országokat. A 2003-as adatok alapján az OECD-országok között az Egyesült Államokban (0,7 pont²) a leggyengébb a munkavállaló jogi védelme, majd Kanada (1,1 pont) és az Egyesült Királyság (1,1 pont) következik a sorban. Japán szintén a lista élén található (1,8 pont),

¹ Az összegző pont 18 mutatóból összehasonlításával jött létre, a nagyobb pontszám a munkavállaló erősebb jogi védelmét jelzi.

² Egy 0-tól 4-ig terjedő skálán.

ugyanakkor a meghatározó európai gazdaságok – Németország (2,5 pont) és Franciaország (2,9 pont) – a lista végén állnak.¹

Az intézmények szerepét – erősségét vagy gyengeségét – jól jelzi a bértárgyalások jellege is. Ezt általában azzal mérik, hogy szakszervezetek a munkahelyek mekkora százalékában vannak jelen, valamint hogy a bértárgyalásokban milyen módon vesznek részt. Ez azonban nem minden esetben megfelelő mutató, hiszen sokszor a kisebb szakszervezetek bár regionálisan vagy helyileg erősnek tekinthetők, mégsem tudják érdekeiket hathatósan képviselni, aminek az az oka, hogy sokszor országos vagy ágazati szinten nem koordináltak a bértárgyalások, így a szakszervezetek tárgyalási ereje „szétforgácsolódik” a különböző szinteken.

Az Európai Unióban a bérmegállapodási rendszerek nem harmonizáltak, a legtöbb országban iparági szinten döntenek a bérekről. Nagy-Britanniában hagyományosan a vállalati szintű béralku jellemző, míg Belgiumban, Finnországban, Írországon és Szlovákiában központi megállapodásokat kötnek. *(Lásd a következő táblázatot!)*

¹ Magyarország a lista élén szerepel 1,7-es pontszámmal, míg Csehországban (1,9) Lengyelországban (2,1) és Szlovákiában (2,0) némileg erősebb a munkavállalók jogi védelme.

9. táblázat: A bérmegállapodások jellemző szintjei az Európai Unióban

Ország	Központi/ iparágak feletti megállapodások	Iparági megállapodások	Vállalati szintű megállapodások
Belgium	***	*	*
Finnország	***	*	*
Írország	***	*	*
Ausztria		***	*
Dánia		***	*
Németország		***	*
Görög.	*	***	*
Olasz.	*	***	*
Hollandia	*	***	*
Spanyol.	*	***	*
Svédország	*	***	*
Franciaország	*	**	**
Egyesült Királyság		*	***
Csehország		*	***
Magyarország	*	*	***
Lengyelország		*	***
Szlovákia		***	*
Szlovénia	***	*	*

Forrás: Pula, Gábor 44. o. [2005]

Megjegyzés: a csillagok száma adott szint jelentőségét jelzi; ahol nincs csillag, ott nem meghatározók ilyen megállapodások.

Az OECD keretei között végzett kutatások alapján a bértárgyalások koordinációját jelző összesítő mutatót alakítottak ki. (OECD [2004]) Az 1-től 5-ig terjedő skálán az erősebb koordinációt jelzik a magasabb számok.¹ Ez alapján az USA 1 ponttal, Japán viszont 4 ponttal rendelkezik. Európában Németországban (4), Belgiumban (4,5), és Dániában (4) kiemelkedően magas a bértárgyalások koordináltsága, míg Franciaországban és az Egyesült Királyságban (2-2) alacsonyabb.

Az összesítő adatok alapján elmondható, hogy Európában továbbra is jelentősebb a munkavállaló jogi védelme, mint az USA-ban és Japánban, és

¹ Pontszámok magyarázata: (1) csak vállalati bértárgyalások gyenge hatással; (2) vállalati, ágazati bértárgyalások gyenge hatással; (3) vállalati, ágazati bértárgyalások mérsékelt hatással; (4) Ágazati és vállalati tárgyalások közötti informális koordináció; (5) Ágazati és vállalati tárgyalások közötti informális koordináció szakszervezetek irányításával.

továbbra is meghatározó a szerepe a szakszervezeteknek. A munkaerőpiaci intézkedésekre elköltött GDP arányos források nagysága szintén jóval nagyobb Európában, ennek ellenére ezek hatékonysága munkaerőpiaci adatok alapján az amerikai vagy japán intézményrendszer alatt van.

2003-ban pl. az USA-ban a munkaerőpiaci programokra költött összegek nagysága a GDP 0,53%-át érte el, Japánban a 0,79%-át, míg Németországban csak 3,46%-ot, Franciaországban 2,85%-ot, vagy Írországban 2,09%-ot.¹ (OECD [2005]) Az USA-hoz hasonló alacsony értékekkel a régi tagállamok közül csak Nagy-Britannia rendelkezik. (2003: 0,89%) Ez a szignifikáns különbség egyaránt vonatkozik az aktív és a passzív munkaerőpiaci programokra. Az euró-övezet összes országában csökkent 1998 és 2002 között a GDP arányos munkaerőpiaci intézkedések nagysága. (Ez alól kivételt csak Portugália képez, ahol 1998 és 2002 között 0,46%-kal nőtt GDP arányosan ez az összeg.) Ez azonban megint csak nem egy euró-övezeti specifikum, hiszen ugyanekkor az euró-övezeten kívüli országokban ugyanilyen folyamatok játszódtak le.

3. Az új tagállamok munkaerőpiacai

A 2004-es bővítéssel olyan munkaerőpiacok is „csatlakoztak” az Európai Unióhoz, melyek sok tekintetben az eltérő történeti múlt miatt csak jelenleg zárkóznak fel az EU-átlagához, s ezért az új tagállamok munkaerőpiacai a régi tagállamoktól eltérő jellemzőket mutatnak a munkanélküliségi, a foglalkoztatási rátánál, vagy a termelékenységre és a bérköltségekre vonatkozó mutatókban.

¹ Ugyanekkor Belgiumban GDP arányosan 3,75%; Ausztriában 2%; Csehországban 0,51%; Dániában 4,42%; Finnországban 3,01%; Hollandiában 3,99%, Portugáliában 1,95%; Szlovákiában 0,61%; Spanyolországban 2,19%; Svédországban 2,51% volt a munkaerőpiaci programok nagysága.

3. 1. Foglalkoztatási ráták, munkanélküliségi ráták

Az újonnan csatlakozott országokban továbbra is alacsonyabb a foglalkoztatási arány, mint az EU egészében (2004: EU-25: 63,3% a 15- és 65 év közöttieknél). Ez alól csak Csehország (2004: 64,2%), Szlovénia (65,3%) és Ciprus (69,1%) kivételek. A foglalkoztatási arány alacsonysága arra utal, hogy ezen gazdaságok növekedési tartalékát nemcsak a termelékenység fokozása, hanem a munkaerő további mobilizálása is jelentheti. Különösen azért fontos ez, mivel a termelékenységi rátára szintén jellemző „felzárkózó” növekedés a foglalkoztatási ráta változására kedvezőtlen.¹ Magyarország adatai a foglalkoztatási arányát tekintve a legrosszabbak közé tartoznak (2004: 56,9%), ennél kedvezőtlenebb foglalkoztatási mutatója csak Lengyelországnak (51,7%) és Máltának van (2004: 54,1%). **Az alacsony foglalkoztatási ráta mellett fontos, hogy az új és a régi tagországok foglalkoztatási rátái közötti különbség az elmúlt években tovább növekedett, miközben a felzárkózó országokat magasabb GDP-növekedés jellemezte.** (Pula, G. 19. o. [2005])

Az új tagállamokban – Lengyelország és Szlovákia kivételével, alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, mint az EU-25-ök átlaga (2005. szeptember). Ez kedvező változás 2004-hez képest, hiszen ekkor még az észti és lett munkanélküliségi adatok is az EU-25-ök átlaga felett volt. 2005 szeptemberében az előző év azonos időszakához képest mind az euró-övezetben (8,8%-ról 8,4%-ra), mind pedig az euró-övezeten kívüli országokban (9,0-ról 8,6%-ra) mérsékelten, de csökkent a munkanélküliség szintje.

¹ 1996 és 2004 között pl. Magyarországon a munkatermelékenység és a foglalkoztatott lakosság százalékos változása közötti kapcsolat $-0,56$ volt, illetve a munkatermelékenység és a foglalkoztatási arány változása közötti korreláció $-0,24$, vagyis a foglalkoztatás és a termelékenység változása között gyenge negatív kapcsolat van, s ezért a termelékenység természetes növekedésével párhuzamosan nagy hangsúlyt kell helyezni ezekben az országokban a munkaerő aktivitásának növelésére is.

10. táblázat: Munkanélküliségi ráták az új tagállamokban (2005-ös adatok alapján növekvő sorrendben)

	2005. december	2004 egész év
Szlovénia	6,4%	6,0%
Ciprus	5,8%	5,2%
Észtország	6,7%	9,2%
Magyarország	7,3%	6,0%
Lettország	8,3%	9,8%
Málta	7,9%	7,6%
Csehország	7,8%	8,3%
EU25	8,5%	9,0%
Litvánia	6,8%	10,9%
EU10	13,3% (2005. szept.)	-
Szlovákia	16,1%	18,2%
Lengyelország	17,2%	18,8%

Forrás: Eurostat adatbázisa.

Szintén kedvezőtlen az új tagországok helyzete a strukturális alkalmazkodás területén. A tartósan munkanélküliek aránya (legalább 12 hónapja munkanélküliek aránya) 2004-ben az EU-25-ökben 4,0% volt, míg az EU-15-ökben csak 3,3%. (Svédország: 1,2, Egyesült Királyság: 1,0%, Dánia: 1,2%.) Rendkívül kedvezőtlen ez a mutató Lengyelországban (2004: 10,2%) és Szlovákiában (2004: 11,7%), ugyanakkor Magyarország (2004: 2,6%) jóval az EU-25-ök átlaga alatt van.

**11. táblázat: Összefoglaló adatok a magyar munkaerőpiac főbb jellemzőiről
(%, 2000-2004)**

	2000	2001	2002	2003	2004
Foglalkoztatási ráta*	56,3	56,2	56,2	57,0	56,8
Résztidős foglalkoztatottak aránya**	3,5	3,6	3,6	4,4	4,7
Szolgáltatások foglalkoztatási aránya	59,8	59,5	59,8	61,3	62,0
Ipar foglalkoztatási aránya	33,9	34,3	34,2	33,4	32,9
Mezőgazdaság foglalkoztatási aránya	6,4	6,2	6,1	5,4	5,1
Munkanélküliségi ráta***	6,3	5,6	5,6	5,8	6,0
Fiatal munkanélküliek aránya a 15- és 24 év közöttiek között	12,1	11,1	12,0	13,5	14,8
Tartósan munkanélküliek aránya a 15- és 24 év közöttiek között	3,0	2,5	2,4	2,4	2,6

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2005. Statistical Annex.
Megjegyzések: /*a 15- és 64 közötti lakosság körében; /** a foglalkoztatottak arányában; /*** a 15 év felettiek között

Tény azonban az is, hogy ez az adat 2003-hoz (2003: 2,4%) képest növekedést jelent. Szintén a munkanélküliség szempontjából legveszélyeztetettebb csoportok helyzetének romlását jelzi, hogy **Magyarországon a fiatalok** (14- és 24 év közöttiek) **munkanélküliségi aránya** (az összes foglalkoztatotthoz képest) **2004-ben nőtt.** (2003: 13,5; 2004: 14,8%) Ugyanakkor az is igaz, hogy ez messze az EU-25-ök (18,7%), és az EU-15-ök (16,6%) átlaga alatt van, valamint, hogy az újonnan csatlakozott országokban egyedül Szlovéniában kedvezőbb ez a mutató (2004: 14,3%).

3. 2. Munkatermelékenység

Az új tagállamokban magasabb a munkatermelékenység növekedési üteme, ez azonban alapvetően abból származik, hogy ezek az országok felzárkózási szakaszban vannak, és feltehetőleg ez az ütembeli különbség a fejlettségbeli különbségek mérséklődésével csökkeni fog. Pl. 2004-ben az EU-15-ökben a munkatermelékenység foglalkoztatottanként 1,6%-kal, EU-25-ökben pedig 1,9%-kal nőtt, és **a növekedési ütemkülönbség 1996 és 2004 között minden évben**

kimutatható. Ennek eredményeképpen az EU-25-ök és az EU-15-ök közötti (foglalkoztatottakra kivetített) termelékenységbeli különbség mára 6,2%-ra zsugorodott (2005-ös előrejelzés), miközben ugyanezen országcsoportok közötti különbség 2000-ben még 7,4%, 1996-ban pedig 8,9% volt.

12. táblázat: Munkatermelékenység (foglalkoztatottanként, EU25=100)

Országok	2004	2005*
Málta	82,4	82,0
Szlovénia	74,5	76,6
Ciprus	72,9	74,0
Magyarország	69,1	70,9
Csehország	64,3	66,6
Lengyelország	59,3	60,3
Szlovákia	59,1	60,6
Észtország	50,3	53,4
Litvánia	49,9	52,2
Lettország	42,8	46
Románia	36,6	37,9
Bulgária	31,9	32,9
EU15	106,4	106,2
EU25	100,0	100,0

Forrás: Eurostat adatbázis.

Megjegyzés: */előrejelzés

Magyarországon az elmúlt tíz évben 1999 kivételével a munkatermelékenység erőteljesebben nőtt, mint az EU-15-ök átlaga. A két termelékenység növekedés közötti különbség kisebb, ha az egy órára vetített munkatermelékenység változását nézzük. 2004-ben pl. a foglalkoztatottakra vetített mutatónál 2,8% volt a különbség, míg az órára vetített esetében csak 2,3%. Ennek az oka, hogy az átlag magyarországi munkavállaló átlagos éves munkaideje hosszabb, mint az EU-15-ök átlaga.

**13. táblázat: Munkatermelékenység alakulása az EU-ban és Magyarországon
1996 és 2004 között (%-osan)**

		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
EU-25	Foglalkoztatottakra vetítve	1,3	1,7	1,4	1,9	2,1	0,8	0,9	0,9	1,9
	Órákra vetítve	1,2	1,6	1,6	2,2	2,9	1,4	1,7	1,3	2,5
Magyarország	Foglalkoztatottakra vetítve	1,8	4,5	3,0	0,9	3,9	2,6	3,5	2,1	4,4
	Órákra vetítve	2,3	3,4	3,3	0,1	4,5	5,7	2,3	1,8	4,7

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2005.

2004-ben az **egységnyi munkaerőköltségek** (ULC) 1,1%-kal csökkentek az EU-ban, 2005-ben az előrejelzések alapján ez a **csökkenés mérséklődött**, és csak fél százalékot tett ki. A csökkenés az Eurostat becslése alapján **a visegrádi-országok között Csehországban lesz a legnagyobb (–2,2%), ezt követi Magyarország (–1,2%)**. Lengyelországban a munkaerőköltségek mérséklődése (2005: –0,6%), Szlovéniában (0,4%) és Szlovákiában (2,1%) azonban azok növekedése várható. *(Lásd a következő táblázatot!)*

Ezek az adatok azt jelzik, hogy az egységnyi munkaerőköltségek tekintetében korántsem egységes a kép. Ennek az egyik oka az lehet, hogy a külföldi befektetők döntéseinél a munkaerő-költségekhez köthető versenyelőnyök a korábbinál egyre kisebb súlyt képviselnek, mivel e mutatók alakulásának jelentősége a magasabb hozzáadott értékű termelői- és szolgáltatási kapacitások térnyerésével csökkenhet.

14. táblázat: Egységnyi reál-munkaerőköltségek változása (2000-2005 között, %-osan)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
EU25	0,2	0,3	-0,4	-0,4	-1	..
Csehország	-0,4	0,2	3,2	1	-1,9	-2,2
Magyarország	1,2	3,3	-1,1	0,6	0,3	-1,2
Lengyelország	-1,5	5,3	-3,7	-4,5	-5,8	-0,6
Szlovénia	3,3	0,4	-1,3	-1	0,6	0,4
Szlovákia	-0,8	-1,2	-0,2	-1	0,1	2,1

Forrás: Európai Unió Bizottsága. Employment in Europe. 2005. Statistical Annex
Megjegyzés: */ előrejelzés

3. 3. A foglalkoztatási szerkezet

Az EU-10-ek és az EU-15-ök gazdasági szerkezeti különbségei érzékelhetők a foglalkoztatás struktúrájában is. Bár közös uniós jellemző, hogy a mezőgazdaságnak a legkisebb a részesedése a foglalkoztatásban, valamint hogy a szolgáltatások szerepe minden uniós tagországban meghatározó; ennek ellenére jelentős az eltérés a két nagy országsoport között.

2004-ben az EU-15-ökben a munkavállalók 3,9%-a, az EU-25-ökben pedig 5,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban. A 2004-es adatok alapján a mezőgazdaság foglalkoztatási aránya pl. Litvániában 12,5%; Lettországon 15,8% volt, (Magyarországon 5,1%, ami az EU-25-ök átlagának felel meg); az ipar foglalkoztatási aránya Csehországban 37,8%, Magyarországon 32,9%, míg az EU-25-ök átlaga csak a 25,2%-ot érte el. Az EU-25-ökben a szolgáltatások területén foglalkoztatottak aránya ugyanebben az évben 69,7%, míg Magyarországon csak 62%.

Ez az átalakulási folyamat nem zárult még le, és Magyarországon az egyes ágazatok közötti átrendeződés továbbra is megfigyelhető. (Pl. 2005-ben is csökkenés volt tapasztalható az alkalmazásban állók számában a mezőgazdaságban, bányászatban, a feldolgozóiparban, a villamosenergia-, gáz-gőz-, vízellátás, valamint az egészségügyi- és szociális ellátás területén.)

A gazdasági szerkezetek eltérései – annak ellenére hogy az közép-kelet-európai munkaerőpiacok a foglalkoztatás szektorális megoszlását tekintve közelednek az EU-15-ök átlagához – nem fognak rövid távon megszűnni, ezért az oktatási, képzési rendszerek kialakításánál, „reformjainál”, ezt a szempontot célszerű figyelembe venni, és érdemes a nyugat-európai mintáknál elsősorban e rendszerek belső mechanizmusainak működését alapul venni, nem pedig az kialakult munkaerőpiaci kínálatot.

4. Összegzés

Az uniós munkaerőpiacok kedvezőtlen fejlődésének okai nem szűkíthetők le kizárólagosan a munkaerőpiacra, illetve a munkaerőpiac merevségére. A magas munkanélküliségi szint és a nem európai OECD-országok átlagánál alacsonyabb foglalkoztatási ráta arra utal, hogy a gazdaságszerkezeti problémák jelentősek az Európai Unióban, s ennek tudható be a magas strukturális munkanélküliség is. Ez a helyzet jelentősen nem javult a tíz új tagállam felvételével, hiszen ezekben az országokban jelentős munkanélküliség, és alacsony foglalkoztatási ráta jellemző. (E két országsoport közötti eltérés a munkatermelékenység növekedésének ütemében fedezhető fel, ez azonban egy felzárkózási folyamat jele, hiszen az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott értékek továbbra is jelentősen alacsonyabb szinten vannak ezekben az országokban.)

Az Európai Unió munkaerőpiaci, foglalkoztatási pozíciója az OECD-országokhoz, illetve az USA-hoz képest jelenleg a fentiek alapján a következő ismérvekkel jellemezhető:

- Az EU-ban a munkaerő belső mobilitása hagyományosan alacsonyabb; a szigorúbb bevándorlási politika révén a külföldi munkaerő lakossághoz képesti aránya is alacsonyabb; magasabb a munkanélküliségi ráta, miközben a 90-es években a foglalkoztatási szint és arány nem nőtt olyan dinamikusan, mint az OECD nem európai országaiban.
- A nem-, kor-, és végzettség szerint bontott foglalkoztatási arányok alapján csak a felső- és középfokú végzettségűeknél kedvezőbb a foglalkoztatási arány Európában (EU-15), mint az USA-ban és Japánban. Ez az intézményi-, jogi szabályozás kedvezőtlenységére utal, amit megerősít az is, hogy a meghatározó európai gazdaságokban erősebb a munkavállaló jogi védelme, és itt erősebb a szakszervezetek szerepe az USA-hoz és Japánhoz képest. A tagállami intézményi rendszerek alacsony hatékonyságát jelzi az is, hogy a munkaerőpiaci mutatók kedvezőtlenebbek annak ellenére, hogy a GDP

arányos munkaerőpiaci intézkedésekre költött összegek nagysága jelentősebb az USA-hoz és Japánhoz képest.

- Szintén negatív jellemző, hogy az egységnyi munkaerőköltségek növekedési szintje tartósan alacsonyabb volt az Európán kívüli országokban a 90-es évek második felében, s ennek megfelelően az egy foglalkoztatottra kivetített munkatermelékenység szint és annak növekedési üteme is alacsonyabb volt a 90-es évek második felében az Európai Unióban, mint az USA-ban (Az egy órára kivetített munkatermelékenység is alacsonyabb Európában, mint az USA-ban.).
- Nemcsak a termelékenységi mutatók alakultak kedvezőtlenül, hanem a növekedés foglalkoztatás-bővítő hatása az elmúlt 25 évben kisebb volt, mint az USA-ban.
- A 2004-es bővítéssel olyan munkaerőpiacok is „csatlakoztak” az Európai Unióhoz, melyek a nyugat-európai országoktól eltérő múltjuk miatt sok tekintetben csak most zárkóznak fel az EU-átlagához, s ezért az új tagállamok munkaerőpiacai a régi tagállamoktól eltérő jellemzőket mutatnak a munkanélküliségi-, a foglalkoztatási ráta esetében, vagy a termelékenységre és a bérköltségekre vonatkozó mutatókban. (A jelenleg is alkalmazott részleges munkaerőpiaci korlátozások fenntartása is arra utal, hogy 2013-ig még jogi értelemben sem lehetnek teljes értékű részesei az európai munkaerőpiacnak.)
- Az újonnan csatlakozott országokban alacsonyabb a foglalkoztatási arány, mint az EU egészében, és magasabb a munkatermelékenység növekedési üteme, ami azonban a fejlettségbeli különbségek mérséklődésével várhatóan csökkeni fog.
- Nagyobb a munkaerőpiaci szereplők flexibilitása az új tagállamokban, és gyengébb a munkavállalókat védő intézményrendszer, jogi háttér, mint az Európai Unió régi tagállamaiban.
- Az EU-10-ek és az EU-15-ök foglalkoztatási szerkezetkülönbségei a gazdasági szerkezet eltéréseire vezethetők vissza, ezért magasabb a mezőgazdaság, ipar aránya, és alacsonyabb a szolgáltatások súlya a

foglalkoztatáson belül. (Máltára és Ciprusra ezek a jellemzők nem érvényesek.)

Ezek a jellemzők arra utalnak, hogy az Európai Unió országainak többségben nem sikerült a globalizációs körülmények között a rugalmas reagáláshoz szükséges gazdaságpolitikát átalakítani, ugyanakkor az Európai Unió jelenlegi integrációs szintjén nem képes e feladatokat átvállalni. Európa egésze az elért eredmények ellenére a foglalkoztatáspolitikák hatékonyságában elmarad az USA-tól. Az eredménytelenség azonban nemcsak a foglalkoztatáspolitikákat minősíti, hanem eltérő gazdasági környezet meglétére is utal. Így ez a lemaradás pl. számos más, elsősorban intézményi okokra és nemcsak a foglalkoztatás területét érintő területek eltérő fejlődésére és adottságaira vezethető vissza. A hatékonyság növelésének egyik útja az együttműködés erősítése közös fellépést igénylő területeken. Ezért a lemaradás megszüntetése érdekében a gazdaságpolitikák újrastrukturálása egyik elemeként célszerű átgondolni, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikák a gazdaságok növekedésének felgyorsításában milyen szerepet játszhat, és hatékonyabb működése hogyan, és mely területeken járulhat hozzá a tagállami foglalkoztatáspolitikák eredményességének növeléséhez.

Ezen európai problémák megoldására több területen több kísérlet is született, az első átfogó stratégiát azonban csak 2000-ben fogalmazták meg. Az ekkor elindított reformfolyamatnak – a lisszaboni folyamatnak – az a célja, hogy az európai gazdaságokat tartósan magasabb növekedési pályára állítsa, s így esélyük legyen USA-val való lépéstartásra. A kérdés, hogy mely növekedési ütem fokozására szolgáló gazdasági eszközök felett rendelkeznek még az európai országok, vagy rendelkezik-e már az Európai Unió; ezek közvetett vagy közvetlen eszközök; illetve a foglalkoztatáspolitikák az Európai Unió szintjén milyen szerepet kaphat a gazdaságpolitikában. **E kérdéskör elemzése érdekében célszerű áttekinteni a gazdasági növekedés feltételeit, tényezőit, valamint a munkanélküliség problémáját vizsgáló elméleteket.**

III. Fejezet: A globalizáció hatásai

1. Általános folyamatok

A második világháború után dinamikus fejlődésnek indult nyugat-európai országok sokáig gyors ütemben zárkóztak fel az USA-hoz. Ez a több évtizeden keresztül tartó felzárkózási folyamat a 90-es években megakadt és egy leszakadási folyamat indult be, (Gács, J. 5. o. [2005]) amelynek legfőbb jellemzője, hogy az USA-ban ebben az időszakban gyorsabban nőtt a termelékenység, magasabb volt a gazdasági növekedés üteme, miközben egyidejűleg gyorsabban emelkedett a foglalkoztatás szintje is. A kérdés az, milyen folyamatok játszódtak le a 90-es években, amelyekre az európai gazdaságok nem tudtak rugalmasan reagálni, mi különbözteti meg ezt a korszakot a korábbiaktól, ami miatt ilyen negatív módon fejlődtek az európai országok gazdaságai és munkaerőpiacai.

Az **1950-es, 1960-as és 1970-es évek** új termékek, anyagok, a tömegfogyasztás, új életstílusok, és a fogyasztói társadalmak kialakulásával járt együtt. Magas szintet ért el befektetések aránya, aminek jelentős részét a szociális és gazdasági infrastruktúra létrehozására fordították; ekkor jöttek létre a fejlett országok költséges jóléti rendszerei, ekkor vált az egyéni jólét biztosítása kulcskérdéssé. Erőteljesen megváltozott a gazdaság szerkezete, s ennek eredményeképpen kialakultak a fejlett ipari társadalmak. A munkaerő az agrárszektorból az ipari szektorba áramlott, jellemzővé vált a nők munkavállalása, illetve új jelenség volt Európában a mediterrán országokból és más harmadik országokból érkező munkavállalók északi országokba való migrációja. A jóléti államok mai formájukat akkor nyerték el, amikor a nemzeti gazdaságpolitikák kialakításában viszonylagosan korlátozott szerepet játszottak a nemzetközi gazdaság folyamatai. A határt átlépő tőkeforgalmat hatékonyan ellenőrizték; a mezőgazdaság, az energiaipar, a közúti szállítás, a vasút, a posta, a telefon, a televízió állami monopóliumok, vagy szabályozott kartellek voltak; az ipari termékek elvileg a szabad versenynek kitett piacán megjelenő nemzeti gyártókat is védtek a vámok, a kontingensek, az exporttámogatások és a nem tarifális kereskedelmi akadályok. A tőketulajdonosok előtt is leginkább

belföldi beruházási lehetőségek voltak nyitottak. Az árfolyamokat nemzetközi egyezmények rögzítették, a vállalatok a törvényi és tarifális költségek jelentős részét a fogyasztókra háríthatták. **Az államnak lehetősége volt a kereslet szabályozására, a teljes foglalkoztatottság biztosítására, és határozottan befolyásolhatta a primer és szekundér jövedelemelosztást.**

A 80-as és leginkább a 90-es években felgyorsuló globalizációs folyamatok a gazdasági szféra minden területét érintették közvetve vagy közvetlenül. A termelési tényezők nemzetköziesedési folyamata leglátványosabban a tőkeáramlások volumenének drasztikus növekedésben jelentkezett. E mellett ez a folyamat a pénzügyi folyamatok nemzetköziesedésével, az információáramlás felgyorsulásával, a keresleti preferenciák globalizálódásával (demonstrációs hatások felerősödése) és a kereskedelmi kapcsolatok további elmélyülésével jellemezhető. **A globalizáció felgyorsulása a következő fontosabb munkaerőpiaci szempontból releváns részfolyamatokkal írható le:**¹

- 1) *a nemzetközi gazdasági összefonódás fokozódása;*
- 2) *a technológiai fejlődés felgyorsulása;*
- 3) *a TNC-k jelentőségének további növekedése;*
- 4) *új termelési szerkezet kialakulása:*
 - *az ipari termelés relatív jelentőségének csökkenése;*
 - *iparágak kitelepülése („run-away-industries”) és a szolgáltatások kiszervezése („outsourcing”);*
 - *a szolgáltatások szektorának fejlődése;*

¹ A globalizáció folyamatai és következményei mellett fel kell hívni a figyelmet olyan jelenségekre is, amelyek befolyásolhatják a gazdaságpolitika kialakítását is. Ilyen pl. a **demográfiai változások** – az idősebb, nem foglalkoztatott lakosság arányának növekedése, a fiatal munkavállalók arányának és számának csökkenése –, amelyek jelentős hatást gyakorolnak az állam működésére, különösen annak újraelosztó szerepére, illetve az ehhez a funkcióhoz köthető rendszerek működtetésére, reformjára, valamint a gazdasági növekedés potenciáljára. (Esping-Andersen, G. 90. o. [1999]) A társadalom előreledési folyamata részben összefügg a nemi szerepek megváltozásával. A nők fokozottabb munkavállalása, az egy keresős családmódeli felbomlása nem ösztönöz gyerekvállalásra, hanem a társadalom inkább „bünteti” azt. A házasság jelentőségének csökkenése, a családmódeli átalakulása, az életformák megváltozása, amely tulajdonképpen a jóléti állam sikeres működésének következménye, egyben jelentősen beszűkítheti a jóléti intézmények és a növekedés lehetőségeit is. (Esping-Andersen, G. 100-111. o. [1999])

- *a nagyobb hozzáadott értéket előállító szolgáltatások jelentőségének növekedése;*

(1) Nemzetközi gazdasági összefonódás következményei. A gazdasági folyamatok alapvetően a termelés, a kereskedelem, a termelési tényezők, a pénzügyi folyamatok, és az információ-áramlás transznacionalizálódásával, illetve keresleti oldalon a demonstrációs hatások megjelenésével jellemezhetők. (Szentcs, T. 29. o. [1999]) Ezek a folyamatok mind érintették a munkaerőpiacokat is, ami viszont nem vonta magával a munkaerőnek az olyan mértékű transznacionalizálódási folyamatát, mint ahogy az más tényezőknél (pl. tőke) megfigyelhető volt. Kétségtelenül a munkaerőnél is fontossá vált a munkaerő nemzetközi mobilitása, azonban ez a folyamat egyes országokban, és egyes szakmákban más-más intenzitással jelentkezett.

(2) A technológiai fejlődés. *(lásd részletesebben a 2. 2. pontban),* a technológia terjedésének felgyorsulása radikális változásokat okozott a kutatási- és fejlesztési tevékenységek költségeiben. Az ilyen tevékenység költségeinek drámai növekedése leszűkítette azon piaci szereplők számát, melyek képesek kivitelezni ezeket. Ezzel párhuzamosan az állam finanszírozási szerepe csökkenő, miközben az állam által finanszírozott kutatási- és fejlesztési tevékenységek egyre növekvő hányadát kivitelezzi a privátszféra. (Gál, P. 9-61. o. [1994]) A technológia fejlődése, a munkatermelékenység növekedése egyes ágazatokban jelentős keresleti igényeket támasztottak, míg más ágazatokban túlkínálat jellemezte a munkaerőpiacot. (A munkaerő-kereslet csökkenése jellemzően a feldolgozóiparban jelentkezett, de pl. sok országban az elektronikus ügyintézés fejlesztése révén erőteljesen érintette a közigazgatást is.)

(3) A transznacionális vállalatok megerősödése döntően átalakította a kereskedelem, termelés viszonyait, a gazdasági tevékenységek globális optimalizációja miatt felerősödött az országok közötti erőforrásokért, befektetésekért folyó küzdelem (Simai, M; Gál, P. 14. o. [2000]), a gazdaságpolitikai döntések állami befolyásolásának lehetőségei egyre kisebbeké váltak. (Az Európai Unió egyrészt felerősíti ezt a folyamatot a nagyobb piac

létrehozásával, másrészt elvileg nagyobb befolyásolási lehetőségeket kínál az európai társadalmaknak, de ezt már a Közösség keretei között.) A TNC-k foglalkoztatási szerepe bár mérsékeltebb a kis- és középvállalkozásokénál, azonban sok esetben igen jelentős hatást tudnak gyakorolni a helyi munkaerőpiacokra a beszállító vállalkozásokra gyakorolt befolyásuk révén. Továbbá nem elhanyagolható szempont az sem, hogy jelentős hatást gyakorolnak az adott ország munkatermelékenységének alakulására is.

(4) Új termelési szerkezet kialakulása.

- **Az ipari termelés relatív jelentőségének csökkenése.** A fordista termelési módszerek relatív fontosságának mérséklődésével, a szolgáltatás- és tudástársadalomba való átmenettel a foglalkoztatási szerkezet, a foglalkoztatási viszonyok átrendeződése következett be. A munkavállalási feltételek rugalmassá tétele a foglalkoztatási viszonyok polarizálódásához vezetett. Az így kialakult posztfordista termelési modell diverzifikált fogyasztói igényekkel, életutakkal, illetve az állam szolgáltató jellegének előtérbe kerülésével jellemezhető. (Jessop, B. 1613-1626. o. [1995]) Ez hatással van a munkaerővel szemben támasztott igények alakulására is, hiszen sokszor a munkavállalóval szemben megfogalmazódó legfőbb követelmény az állandóan változó igényekhez való alkalmazkodás készség megléte.
- A transznacionális vállalatok előretörése nemcsak az állam gazdasági szerepének átalakulására volt hatással, hanem egyes iparágak, ágazatok fejletlenebb, alacsonyabb jövedelmű és bérszintű országokba való átkerülésének is a kiváltója (**run-away-industries**). Az először a feldolgozóipart érintő jelenség a 90-es évek második felében a szolgáltatások területén is megjelent. Erre a technológiai fejlődés felgyorsulása, az erre szolgáló technológiák kialakulása és standardizálódása adott lehetőséget. Így a magas hozzáadott értéket előállító szolgáltatások alacsonyabb jövedelmű, fejletlenebb, azonban képzett munkaerővel rendelkező országokba kerülhetnek a szolgáltatás kihelyezése, outsourcing-ja révén. (Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni az insourcing jelenségét is, amely a

fejlett országokban a szolgáltatások területén olyan munkahelyek létrejöttét jelenti, amelyek a közvetlen külföldi tőkebefektetések révén keletkeztek. Az ilyen munkahelyek a legfejlettebb országok egy részénél – pl. az USA – a foglalkoztatási gondok enyhítését jelentik.)

- A szekunder szektor gazdasági súlyának csökkenése **a szolgáltatások szektorának fejlődésével** párhuzamosan ment végbe. (Ennek jelentős részét a termelő vállalati tevékenységek kiszervezése adja.) A szolgáltatásokon belül a magasan képzett munkaerőt és technológiai szintet igénylő szolgáltatások fejlődtek erőteljesen. (Ez előnyösen érintette azokat a jóléti államokat, – pl. Svédországot, Dániát – amelyekben már a 80-as évektől kezdve nagy hangsúlyt helyeztek a közösségi szolgáltatások fejlesztésére, és hátrányosan azokat az országokat (pl. szociális piacgazdaságok), ahol az állam a társadalmi szociális kohéziót alapvetően pénzügyi transzferek révén segítette elő. (Gallai, S. 73-75. o. [1998])
- A gazdasági szerkezet jelentős hatást gyakorolt a foglalkoztatás szerkezetére is. **Előtérbe kerültek a nagyobb hozzáadott értéket előállító szolgáltatások** (Surányi, S. 151-153. o. [2000]), **s így megnőtt a magasabb képzettséggel rendelkező munkaerő utáni kereslet.** A humántőke jelentőségének felértékelődése mellett alapvető változásnak tekinthető a munkaerő folyamatos képzésének szükségessé válása („lifelong learning”), és így a munkaerő flexibilitása iránti igény megerősödése.

2. Globalizáció a munkaerőpiacon

A globalizáció közvetlen foglalkoztatási hatásai három vetületben jelentkeznek legélesebben: a műszaki fejlődésnél; a gazdaságpolitikai szerep; valamint a munkaerőpiaci intézmények szerepének átalakulásában.

2. 1. A műszaki fejlődés szerepe

A 20. század alapvető jellegzetessége a műszaki fejlődés felgyorsulása, ennek gazdasági jelentőségének növekedése. A szerep változása jól érzékelhető abban, hogy hogyan változott meg a közgazdászok véleménye a technológia gazdasági növekedésben betöltött szerepéről. Korábban¹ a technikai fejlődést olyan exogén tényezőnek tekintették, amelyet nem lehet befolyásolni és gyorsasága hosszú távon egyenletesnek tekinthető. Ebben lényeges változást **az új, vagy endogén növekedési elméletek**² 80-as évek második felére tehető megjelenése hozott.

¹ A közgazdaságtan korai szakaszában a gazdasági növekedést általában olyan exogén tényezők által meghatározottnak tekintik, amelyeket sem az állam, sem pedig a gazdaság szereplői nem tudnak lényegileg befolyásolni, mivel nincs lehetőség a reálkibocsátás és a munkanélküliség nagyságának tartós módosítására. Ez a szemlélet a Say-törvény automatizmusaiból következik, hiszen az aggregált kereslet – noha hatást gyakorol az árszintre – hatása nem tartós, és nem állandósul a kibocsátás és a foglalkoztatás szintjében. (Pearce, D. W. 493-494. o. [1993]) A klasszikus elmélet képviselői végeredményben a növekedésnek a következő főbb elemeit határozták meg: *természeti erőforrások, munkaerő, tőke, technikai fejlődés, és az intézményi rendszer*. Ezek közül a természeti erőforrásokat korlátozottnak, az intézményi rendszert pedig konstansnak tekintették. (Deane, Ph. 71. o. [1997]) A növekedés forrását pl. Adam Smith szerint alapvetően a munka növekvő specializációja biztosítja. Úgy látta, hogy a gazdagodás forrása vagy a mezőgazdaság – a fiziokraták is így látták – vagy pedig a kereskedelem – a merkantilisták is ezt a felfogást követték. (Deane, Ph. 59-61. o. [1991]) A merkantilisták kiemelték a népesség növekedésének kedvező hatását a gazdasági gyarapodásra és háttérbe került az az összefüggés, amely a népesség növekedésével az egy főre jutó kibocsátás csökkenésének lehetőségére utal. Erre a szempontra később Malthus hívta fel a figyelmet, aki szerint a növekvő népesség negatívan befolyásolja a gazdasági növekedés ütemét. A fiziokraták a növekedés egyetlen tényezőjének az agárszektor tekintették, míg véleményük szerint a kézművesek (ipar) és a földek tulajdonosai nem járulnak hozzá a gazdagodáshoz. Ezért náluk a földterület, illetve a szabad földterület nagysága bírt alapvető jelentőséggel. (Szentes, T. 36. o. [1999])

A legjellemzőbb neoklasszikus növekedési modell az ún. Solow-modell (vagy Solow-Swan-modell). Abból indul ki, hogy a gazdaság tőkeállományát és a kibocsátás nagyságát, szintjét hosszú távon a megtakarítási és beruházási ráta határozza meg, azonban ezek a ráták nincsenek hatással a növekedés ütemére, ez alapvetően a technikai haladástól, a műszaki fejlődéstől függ. (A technikai haladás két típusát; a megtestesült, és nem megtestesült technikai haladást különíti el, utóbbi érinti az egész tőkeállományt, míg előbbi csak a legújabb évjáratú tőkéket érinti. (Mátyás, A. 519. o. [1979])) A növekedés alapvetően két tényezőre vezethető vissza, az egyik a technikai fejlődés és annak üteme, a másik munkaerő létszámának növekedése. Ezek együttesen hosszú távon meghatározzák a gazdasági növekedés ütemét. (Mankiw, N. G. 111-143. o. [2002])

² Az endogén növekedési elméletek modern képviselői között elsősorban Paul Romer, Rober Lucas, Robert Barro, Xavier Sala-i Martin és pl. Uzawa említhetők. (Erdős, T. 68. o. [2003]) Kiindulási pontként az a neoklasszikus feltételezés szolgál, amely szerint a megtakarítási rátáknak nincsen befolyása az egyensúlyi növekedési ütemre, csak a nagyságok abszolút értékére. Így a beruházási ráta magasabb szintjével csak rövid

Ezekben a növekedés változtatható és befolyásolható tényezőjének a műszaki fejlődést tekintik, s így a műszaki fejlődést alakító, befolyásoló humántőke és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat miatt a korábbinál nagyobb figyelem fordul a munkaerő képzettsége- és tudása irányába.

Ezek az elméletek Joseph A. Schumpeter¹ elképzeléseire (Gál Péter, 9.-61. o. [1994]) vezethetők vissza. Ő a figyelmét elsősorban a fellendülések, és gazdasági válságok egymásutánisága, illetve e változások okainak kutatására koncentrált. Elemzéseinek középpontjába a műszaki haladás fontossága került. Felfogása szerint a gazdálkodó egységek alapvető célja a monopolprofit elérése, és hogy az átlagosnál magasabb profit az innováció révén érhető el. Ez a profit azonban megszűnik, mihelyt az adott újítás, innováció megjelenik a tömegtermelésben, s megjelennek a technológiafejlesztésben részt nem vevő vállalatok. A technológia létrejötte utáni időszakban a gazdaság egészét érintő kedvező folyamatok indulnak meg, melyek gyakorlatilag egészen az innováció teljes kiaknázásáig nem szűnnek meg. (Schumpeter, J. A. 338. o. [1980]) Schumpeter inkább a vállalkozóra koncentrált, de nem foglalkozott részletesen maguknak a technológiai újításoknak a hátterével, azaz nem fordított külön figyelmet az újítások kifejlesztőire, és alkalmazóira.

Az endogén növekedési elméletek kulcseleme, hogy az egyénileg végrehajtott beruházási döntéseknek az egyénen kívüli (externális) hatásai is vannak. Ez a jelenség különösen erősen jelentkezik új tudás létrejöttekor, mivel ez csak nagyon rövid ideig „tartható” a vállalatokon belül és ezért hatásai nem internalizálhatóak hosszabb időn keresztül.² (A vállalatok nem tudnak találmányaik teljes értékéhez hozzájutni, ezt **elsajátíthatatlanságnak** nevezzük. (Samuelson, P. A.; Nordhaus, W. D. 174. o. [2000]) Ezek az externalitások hozzájárulhatnak a tőke csökkenő

távon, azaz hosszú távon nem emelhető a növekedés üteme. A mégis meglévő jelentős gazdasági fejlettségbeli különbségek így alapvetően arra utalnak, hogy a technikai fejlődés, mint külső tényezőnek a felfogása nem tartható.

² Ezzel kapcsolatosan lásd részletesebben a Posner fajta technological gap koncepciót, illetve a Vernon fajta termékciklus koncepciót. (Szentcsanak, T. 221-222. o. [1999])

határtermék hatásainak kiküszöböléséhez. A munkaerő szempontjából lényeges összefüggés, hogy a humántőke fejlődésénél is szintén internális és externális hatásokat tételeznek fel. E logikából kiindulva azok a gazdaságok, amelyek olyan területekre koncentrálnak, ahol nagy a tudás-felhalmozás hatása, azok gyorsabban növekedhetnek.¹

Így került a gazdaságpolitikában a korábbinál nagyobb hangsúly a munkaerő-források fejlesztésére. Ennek oka, hogy bár a gazdaságpolitikában a gazdasági növekedés hosszútávú közvetlen befolyásolási lehetőségei nem állnak fenn, a gazdasági növekedést a gazdaságpolitika közvetett módon azonban befolyásolhatja. A gazdaságpolitika irányítói számára a humántőke fejlesztése, a munkaerő képzettségének javítása lehet az egyike eszköze a növekedési lehetőségek hosszútávú módosítására.²

Ahogy az új technológiák beépültek a gazdasági folyamatokba és erősebbé vált a transznacionalizálódás folyamata, a világgazdasági viszonyok jelentős mértékben átalakultak. A megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás kiemelte a gazdaságpolitikák szerepét. A globalizációs folyamatok egyrészt csökkentették az államok közvetlen gazdasági szerepét, másrészt megnövelték a gazdaságfejlesztés jelentőségét. (Gál-Moldicz-Novák 15. o. [2004])

A technológiai változások és azok gyorsaságának növekedése közvetlen és közvetett módon is érintette a munkaerővel kapcsolatos területeket. **A közvetlen gazdasági folyamatok a munkaerőpiacok keresleti oldalának alakulását befolyásolták; a közvetett hatások révén pedig a foglalkoztatásra, munkaerő vonatkozó politikák alakultak át.**

¹ A munkaerő tudása, képzettsége és a gazdasági növekedés közötti létező kapcsolat ellenére ez nem azt jelenti, – mint ahogy sokan leegyszerűsítően kezelik ezt a kérdést – hogy minél nagyobb a GDP arányos kutatási- és fejlesztési költségek aránya egy országban annál magasabb az ország fejlettségi szintje, hanem azt, hogy ez megfelelő intézményrendszerrel párosulva megfelelő alap lehet intenzív gazdasági fejlődés eléréséhez.

² Rövid távon pedig a költségvetési- és fiskális politika hatékony kombinációja biztosíthatja a gazdaság stabilizációját.

I. A technológiai változások módosították a munkaerőpiac keresleti viszonyait. A technikai fejlődéshez hatalmas reményeket szoktak fűzni. Azonban világos, hogy a foglalkoztatás növelésének és termelékenység fokozásának céljai ha nem is egymásnak ellentmondó prioritások, nem feltétlenül segítik egymást. A technológiai fejlődés munkaerő-kereslet csökkentő hatása a mezőgazdaság után a feldolgozóipart érintette. A műszaki haladás azonban nemcsak azokat szorítja ki a termelésből, akik fizikai munkát tudnak ellátni, hanem egyre inkább azokat is, akik rutinszerű szellemi munkát végeznek. (Beck, U. 15. o. [1998])

E folyamat vége nem látható, azonban az egyértelmű, hogy a munkaerő-túlkínálat csökkentésére nem elegendők az újonnan keletkezett csúcstechnológiai ágazatok (hiszen a munkaerő-kínálat képzettsége legtöbb esetben nem találkozik a kereslettel), hanem szükség lehet olyan szolgáltatási ágazatok kialakítására, a meglévők fejlesztésére, amelyeket az állam jelentős mértékben támogat, miközben az elsődleges állami cél továbbra is a megfelelő munkaerő-kínálat megteremtése. (A támogatás nem feltétlenül pénzügyi transfereket jelent, hanem sokkal inkább a működési környezet – pl. adózás –vonzóbbá tételét.)

A fő gazdaságszerkezeti átalakulások (pl. a szolgáltatások szerepének növekedése) mellett nem elhanyagolható tényező új ágazatok, esetlegesen új húzóágazatok létrejötte. A húzóágazatok között az info-kommunikációs technológiát, valamint a jövő-technológiáinál a nanotechnológiát és a biotechnológiát kell kiemelni. Ezek szerepének felértékelődését jól jelzi például a csúcstechnológiai ágazatokban dolgozók magas aránya, valamint a csúcstechnológiai termékexport összexporton belüli aránya. Pl. 2004-ben az Európai Unióban a munkavállalók 4,5%-a dolgozott csúcstechnológiai ágazatokban, ebből 1,2% jutott a feldolgozóiparra, és 3,3% a szolgáltatásokra. Ezek az adatok is jelzik, hogy a csúcstechnológiai ágazatok nem képesek felszívni az adott gazdaságokban meglévő munkanélküliséget, azonban egyrészt nagyon jelentős az ilyen munkahelyek miatt létrejövő más, alacsonyabb képzettséget igénylő munkahelyek száma.

**15. táblázat: A csúcstechnológiai termékexport aránya az összexporton belül
(%, 2004)**

Egyesült Államok	27,0%
Magyarország	24,6%
Japán	22,8%
Egyesült Királyság	22,7%
Franciaország	20,0%
EU25	18,2%
EU15	17,7%
Németország	14,8%

Forrás: Eurostat adatbázis.

II. A beindult gazdaságszerkezeti átalakulás másik vetülete a vállalati szerkezet átalakulása. A technológia fejlődés felgyorsulása sajátos hatást gyakorolt a K+F tevékenységekre. A K+F költségek abszolút értéke és fajlagos költségei jelentősen megnöttek; ez mind makrogazdasági, mind pedig vállalati szinten bekövetkezett. A vállalati szinten is növekvő forrásigények miatt a tevékenység egyes vállalatoknál koncentrált. Ezek az ún. transznacionális vállalatok. A műszaki fejlődés előrehaladása, valamint az ezzel párhuzamosan végbement liberalizáció jelentős mértékben beszűkítette a volt nagy nemzeti vállalatok mozgásterét, ezek jelentős része megszűnt, vagy szintén transznacionális vállalattá nőtte ki magát. Így **felértékelődött az ún. kis- és középvállalkozások foglalkoztatási szerepe.** Bár a következő adatok értelmezése nem egyszerű, hiszen az USA-ban, Japánban és Európai Unióban eltérő módon értelmezik a kis- és középvállalkozás fogalmát, az mindenesetre egyértelmű, hogy ezek a vállalatok meghatározó jelentőségűek a foglalkoztatásban.

16. táblázat: A kis- és középvállalkozások foglalkoztatási szerepe az USA-ban, Japánban és az EU-15-ökben (%)

	Mikro-vállalkozások	Kisvállalkozások	Közepes vállalkozások	Nagyvállalkozások
EU-15 (2000)	28,7% (1-9 fő)	21,3% (10-49 fő)	16,1% (50-249)	33,8% (250+)
USA (1999)	11,1% (1-9 fő)	25,2% (10-99 fő)	14,1% (100-499 fő)	49,7% (500+)
Japán (1999)	18,4% (1-20 fő)		48,0% (21-300 fő)	33,6% (300+)

Forrás: SMEs in Europe. Competitiveness, Innovation and the knowledge-driven Society. Data 1996–2001.

III. A munkavállalás jellegének átalakulása. Az új technológiák sok esetben lehetővé tették a munkavállalás jellegének átalakulását, így pl. előtérbe került a távmunka, kevesebb kötöttséget és egyúttal nagyobb flexibilitást követelő munkahelyek jöttek létre. A munkaerővel szemben támasztott feltételek jelentősen megváltoztak, hiszen a posztindusztriális gazdaságok kialakulása egyrészt módosította a munkaerőpiac keresleti trendjeit, másrészt a gyorsuló műszaki fejlődés egyre gyorsabb reagálást tesz szükségessé. Az ún. tudásalapú gazdaságok legfőbb jellegzetessége éppen a tudás gyors „amortizációja”. A tudásalapú szolgáltatások előtérbe kerülésével a foglalkoztatás különböző formái is átalakulóban vannak, így pl. a távmunka-, a flexibilis munkaidő, a részidős foglalkoztatás stb. erőteljesebbé válása fontos tényező lett, miközben az európai gazdaságok munkaerőpiaci problémáinak megoldására valószínűleg ezek nem jelenthetnek kizárólagos megoldást. Az OECD adatok pl. a részmunkaidő arányának változása tekintetében egyértelműek, azaz a növekedés irányába mutatnak, miközben az is figyelemre méltó, hogy a kedvező foglalkoztatási mutatókkal rendelkező USA-ban ellentétes trendek figyelhetők meg.

17. táblázat: Részmunkaidős foglalkoztatás aránya az összes foglalkoztatotthoz képest (1990-ben és 2004-ben, %-osan)

	Férfiak		Nők	
	1990	2004	1990	2004
Franciaország	4,5	4,8	22,5	23,6
Németország	2,3	6,3	11,6	10,9
Japán	9,5	14,2	33,4	41,7
Egyesült Királyság	5,3	10,0	39,5	40,4
USA	8,6	8,1	20,2	18,8
OECD- átlag	5,5	6,1	26,9	28,2

Forrás: OECD Employment Outlook, Statistical Annex. 2005.

IV. A tudás felértékelődése átalakította a képzés, és átképzés jellemzőit. Egyrészt előtérbe került az egész életen át való tanulás, másrészt jelentős mértékben megemelkedett a felsőfokú oktatásban részt vevők aránya. 2003-ban az OECD-országokban a felső végzettséggel rendelkezők aránya (minden típusú képzést beszámítva) az összlakossághoz képest eléri az egyharmadot. (A meghatározó gazdaságok közül egyedül Németország mutat jelentős lemaradást a többi országhoz képest.) Ennek ellenére célszerű hangsúlyozni, hogy az adott oktatási rendszer hatékonyságát nem lehet egyetlen mutatóval mérni, a döntő inkább az, hogy sikerül-e flexibilis oktatási rendszereket létrehozni. A rugalmasság ebben az esetben azért is olyan fontos, mert a felgyorsuló technológia változások nem teszik lehetővé – sok esetben még középtávon sem – annak felbecsülését, felmérést, hogy a közeljövőben milyen képzettséggel rendelkező munkaerőre lesz szükség. Az oktatási struktúra decentralizált felépítése, illetve az adott oktatási intézmények „vállalat-közelisége” döntő lehet egy ilyen rugalmas mechanizmusokkal rendelkező struktúra kialakításában.

18. táblázat: Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya az összlakossághoz képest (2003-ban, %-osan)

Franciaország	26,7%
Németország	19,5%
Japán	34,2%
Egyesült Királyság	38,2 %
USA	32,9 %
OECD- átlag	32,2 %

Forrás: OECD. Education at a Glance 2005.

V. A munkaerőpiac keresleti viszonyainak átalakulása a munkaerővel kapcsolatos politikákat is átalakította. (A gazdaságpolitikai viszonyok átrendeződéséről és az intézmények átalakulásáról lásd részletesebben a következő fejezeteket!)

2. 2. A gazdaságpolitikai szerep átalakulása

A második világháború után kialakult döntően keynesi elképzelésekre¹ épülő gazdaságpolitikában a munkaerővel kapcsolatosan is jellemző volt a közvetlen

¹ A második világháború után kialakult fejlett gazdaságokat, s az ezek működését befolyásoló gazdaságpolitikákat alapvetően a keynesi elképzelésekre építve valósították meg egy igen kedvező világ gazdasági feltételrendszer mellett. (Ez alól talán kivételt képez Svédország, ahol már a harmincas években megjelentek a skandináv modell intézményeinek, működési mechanizmusainak kezdeményei.) (Andersson I. – Weibull, J. 53. o. [1989]) A **keyneziánizmus** egyik legfontosabb gazdaságpolitikai hozadéka, hogy elveti a klasszikus és neoklasszikus iskola által feltételezett automatikus egyensúlyi mechanizmusok rendszerét, és az egyensúly bekövetkezését az állam beavatkozásával látja biztosítottnak, és egyúttal azt is feltételezi, hogy ez az egyensúly a beruházási multiplikátor révén a nemzetgazdaság más jövedelmi, termelési, és foglalkoztatási szintjén áll helyre, azaz feltételezte a gazdasági növekedés ütemének befolyásolási lehetőségét. (Szentes, T. 394 o.[1999]) Keynes hosszú távon elfogadja az egyensúly helyreállításának lehetőségét, az egyensúlyt azonban csak időlegesnek feltételezte, és a kormányzati gazdaságpolitika egyik fő céljának a konjunktúraciklusok kilengéseinek mérséklését tekintette. A konjunktúraciklusok okait a tőke határhatékonyságának ingadozásában vélte megtalálni: „Véleményem szerint a konjunktúraciklus lényege – főképpen az események időbeni egymásra következésének és időtartamának a szabályossága, amely feljogosít arra, hogy ciklusról beszéljünk – elsősorban a tőke határhatékonysága ingadozásaival áll kapcsolatban.” (Keynes, J. M. 338. o. [1965]) Az ingadozások mérséklésének eszközeit a költségvetési- és monetáris politikában látta, melyekkel hatást lehet gyakorolni az aggregált kereslet alakulására.

Keynesnél az állami szerepvállalás kérdése abban az aspektusban merül fel, hogy hogyan lehet elérni a termelés bővítését célzó beruházások növelését. Meglátása szerint ezt csak az állam beavatkozása eredményezheti. Ezt a tevékenységet ki kell egészítenie a fogyasztási hajlandóság – az adórendszeren és a kamatlábon keresztül történő – irányításának. Ez persze nem jelenti azt, hogy az állam tevékenységének a gazdaság egész területét fel kellene ölelnie. Nem az állam gazdasági szerepének (pl. tulajdonlás révén) feltétlen növelésén van a hangsúly, hanem az erőforrások feletti rendelkezés lehetőségén. „Ha az állam

beavatkozás. Ez megnyilvánult *(a)* az állam közvetlen munkahelyteremtő szerepében, (lásd az állami vállalatok nagy arányát) (Gál, P.; Moldicz, Cs; Novák T; 54. o. [2005]) *(b)* valamint a munkavállaló védettségének, szociális ellátásának növekedésében.

A makrogazdasági feltételrendszer átalakulásával azonban a 80-as és 90-es években egyre inkább háttérbe kerültek **a jövedelmek elosztására, s így végeredményben a jövedelmi pozíciók módosítására, átrendezésére irányuló politikák, (pl. bérpolitika) s előtérbe kerültek a közvetett módon befolyásoló politikák (pl. foglalkoztatáspolitiká).** A bér- és jövedelempolitikát a háborús időkben gyakorolták az árak- és bérek közvetlen ellenőrzésével, majd a 2. világháború után az 50-es és 60-as években a nem kötelező jellegű, bér- és árirányelvek, az ágazati tarifális megállapodások vették át ezek szerepét. A szociális paktumok helyett a 90-es években a foglalkoztatáspolitiká a munkaerő képzésére, átképzésére, képességeinek megnövelésére irányuló eszközei kerültek előtérbe. (Ennek ellenére a 90-es években számos tarifális megállapodás született, azonban a gazdasági szerkezet változásával, a posztindusztriális gazdaságok kialakulásával párhuzamosan megnőtt a szolgáltatások területén alkalmazott munkaerő nagysága, s

meghatározhatja a termelőeszközök bővítésére szánt erőforrások teljes nagyságát és a termelőerők tulajdonosainak járó ellenszolgáltatások mértékét, akkor mindent megtehet, ami szükséges, és az ehhez szükséges szocializáló rendszabályokat fokozatosan és a társadalom általános hagyományaival való szakitás nélkül lehet bevezetni.” (Keynes, J. M. 402. o. [1964])

Az elmúlt két évtized világgazdasági átalakulása elsősorban azonban éppen azt mutatta meg, hogy a globalizálódó világgazdaságban az egyes államok egyre kevésbé rendelkeznek a termelőeszközök bővítésére szánt erőforrások teljes nagysága felett.

Kérdés, hogy ebben a helyzetben van-e lehetősége az államnak a beruházások növelésével tartósan eltérni a természetes növekedési rátától. R. Harrod szerint a növekedés ütemétől rövid időszakra el lehet térni, azonban hosszú távon a növekedés tényleges tempója megegyezik a természetes növekedési rátával. (Erdős, T. 2-32. o. [2003]) Ebben az összefüggésben érdemes még megemlíteni Kaldor és Robinson növekedési elméletét. Előbbi, mivel feltételezte a szándékolt beruházások és szándékolt megtakarítások egyenlőségét, arra mutat rá, hogy az egyes társadalmi osztályoknak különböző megtakarítási hajlamuk van, ezért az egyensúly csak megfelelő jövedelemelosztás mellett valósulhat meg. (Mátyás, A. 552. o. [1979]) Robinson szerint a nem megfelelő gazdasági növekedés okai közül a legfontosabb a monopóliumok megerősödése, ezért ő a hosszú távon elérhető növekedés korlátját nem a technikai fejlődésben, hanem a monopóliumokban látja, s egyúttal kiemeli a szakszervezetek jelentőségét, szerepét a verseny erősítésében. Ez utóbbi megközelítés a szakszervezetek szerepének gyöngülése miatt, előbbi pedig az osztályhatárok elmosódásával csökkent. (Ocsadcsaja, I. M. 131-138. o. [1976]) Az állam és a piac viszonyának kérdése ma is releváns, hiszen a globalizáció egyik legjellemzőbb hatásaként az állam gazdasághoz való kapcsolatai átalakultak. (Simai, M. 328. o. [2003]) A közkeletű feltételezésekkel ellentétben azonban itt nem arról van szó, hogy az állam gazdasági befolyása csökkenne, pl. az adózáson keresztül megvalósuló újraelosztási szerepe, hanem arról, hogy a 90-es években lejátszódott privatizációs, liberalizációs hullám következtében egyre kevesebb területen vállalja az állam a tulajdon közvetlen irányítását, miközben ezzel együtt az állam szabályozási, gazdaságirányítási, és -fejlesztési feladatai tovább gyarapodtak az elmúlt évtizedben.

így a szakszervezetek által le nem fedett munkahelyek száma. Ennek oka, hogy a területen sok a kisvállalkozás, ahol a szakszervezetek nem képesek meghatározó befolyásra szert tenni. Ennek következtében ezek a megállapodások a teljes munkaerő egyre kisebb szeletét érintik. Így ezek a megállapodások a teljes munkaerő egyre kisebb szeletét érintik.)¹ (Somogyi, Cs. 65-68. o. [1999])

Az állam munkaerőpiacot befolyásoló eszközei is jelentősen átalakultak, ami az állam gazdasági szerepének átalakulására vezethető vissza. Bár maga a közvetlen állami tulajdonlás mértéke erőteljesen csökkent a 90-es években, az állam gazdasági szerepe a gazdaság irányításában és fejlesztésében tovább nőtt. (Veress, J. 45-46. o. [2004]) A gazdaságba való közvetett és közvetlen beavatkozáskor az államnak Samuelson szerint (Samulson – Nordhaus 277. o. [2000]) eredetileg négy alapvető feladata van:

- i. a hatékonyság növelése a jogi keretek megteremtésével;*
- ii. a jövedelemelosztás javítása;*
- iii. a makrogazdasági stabilizáció;*
- iv. és a nemzetközi gazdaságpolitika folytatása.*

E feladatokat azonban az államoknak gazdasági szerepük átalakulása és a külső gazdasági feltételrendszer radikális átalakulása miatt a korábbiaktól nagymértékben eltérő feltételek mellett kell ellátniuk. Az átalakulási kényszerre általában rugalmasabban válaszoltak az Európán kívüli fejlett országok (nem európai OECD-országok), és ez lassabban sikerült az Európai Unió tagországaiban. (A kép azonban nem egységes, hiszen Európán belül is voltak sikerebb és kevésbé sikeres országok. Európán belül pl. jól érzékelhetők a kontinentális, szociális piacgazdaságú országok – pl. Németország, vagy Franciaország – átalakulási

¹ Az ipari munkásság, az őket addig hatékonyan képviselő szakszervezetek és a tradicionális szociáldemokrácia közötti korábban egyértelmű érdekszövetség, koalíció meggyengült, ennek oka, hogy egyrészt a korábban jól kivethető osztályhatárok mára elmosódtak, s így a parlamenti választásokkor nem lehet számolni az osztály hovatartozásból eredő pártpreferenciák egyértelmű érvényesülésével, másrészt pedig az, hogy a szolgáltatások területén nincsenek olyan homogén munkavállalói csoportok, amelyekre vonatkozóan hatékony, ágazati megállapodásokat lehetne elérni. Ennek következtében a munkavállalói érdekképviselések tárgyalási pozíciója is jelentős mértékben gyengült.

nehézségei, miközben az angolszász országok – Nagy-Britannia, Írország – vagy a skandináv országok sikeresek voltak.)

A klasszikus állami gazdaságpolitikai feladatok egy részét az Európai Unióban a Közösség veszi át, s ennek hatásaként a feltételrendszer megváltozása egységesen, a következőképpen alakult az Európai Unió tagországai számára:

- *A hatékonyság növelése a jogi keretek megteremtésével.* A **gazdasági hatékonyságot növelő jogi szabályozás** dokumentumainak egy jelentős része az Európai Unióban nem tagállami keretek között jön létre. (Pl. közös versenypolitika, agrárpolitika, regionális politika szabályozása stb.)
- *A jövedelemelosztás javítása.* A **jövedelem-újraelosztás** egyik sajátos formája valósul meg az Európai Unió belül a kevésbé fejlett országok, régiók irányába jövedelemtranszferek formájában, aminek jelentőségét természetesen csökkenti az Európai Unió GDP-jéhez viszonyított alacsony szintje. (Ebben az összefüggésben elsősorban az agrárpolitika és regionális politika emelhető ki.)
- *A makrogazdasági stabilizáció.* A **makrogazdasági stabilizációt** biztosító monetáris politika döntéseit az Európai Központi Bankban hozzák meg, és a költségvetési politikák korlátait a Stabilitási és Növekedési Paktum szabja meg, valamint léteznek olyan gazdaságpolitikai területek, melyeket továbbra is az egyes tagállamok kezelnek (pl. foglalkoztatáspolitikai, struktúrapolitika).
- *Nemzetközi gazdaságpolitika.* A **nemzetközi gazdaságpolitika** fontos elemei kerültek át közös kezelésbe. (Pl. a kereskedelmi kérdésekkel foglalkozó WTO-ban az Európai Bizottság képviseli a tagállamok érdekeit, vagy az egyes tagállamok nem köthetnek önálló kereskedelempolitikai megállapodásokat harmadik országokkal stb.)

E keretfeltételek megváltozásai miatt az állami beavatkozási eszközök és ezek mechanizmusai is átalakultak. **Az állam a gazdaság regulációjához számos eszközzel rendelkezik. Ezek a termelés és az elosztás, az ár- és a jövedelem szabályozásánál közvetlen állami beavatkozást jelentenek. Ezzel szemben a pénzügyi szabályozás, a költségvetési és monetáris politika eszközei lehetnek közvetlenek és közvetettek is.** (Csikós-Nagy, B. 64. o. [2004])

A 90-es években elsősorban az indirekt befolyásolás (pl. a monetáris politikában kamatemelés, -csökkentés) eszközei kerültek előtérbe. E feladatok ellátásához nagymértékben hozzájárult a monetarista és neokeynesi gazdaságpolitikák eredményeit vegyítő gazdaságpolitikai szintézis kialakítása.¹

A monetáris politika jelentőségének megnövekedése bonyolult helyzet elé állítja az Európai Uniót, hiszen tagállami gazdaságpolitikai mixeket a közös monetáris politika miatt azok hatékonyságának megőrzése érdekében össze kell hangolni a Közösség gazdaságpolitikai mixével. Az Európai Unió egyes tagállamainak a keretfeltételek átalakulása egységes volt, ennek ellenére jelentős különbségek érzékelhetők a tagállami szintű alkalmazkodásban. **Nemzetgazdasági szinten** az alkalmazkodás hiányát a követett gazdaságpolitikák eredménytelenségére lehet visszavezetni. A legtöbb európai gazdaságban (pl. szociális piacgazdasági modellben – lásd Németországot vagy Ausztriát) a 60-as, 70-es évek jellemző világgazdasági környezetéhez igazított mechanizmusokkal módosították a kívülről érkező világgazdasági impulzusokat, melyek így „elterelve”, a valós világgazdasági viszonyoktól eltérően jelentkeztek a nemzetgazdaságon belül. A nagy „áttételek” révén mesterségesen létrehozott előnyök e gazdaságok számára sokáig modernizálási, felzárkózási többletet biztosítottak, azonban így hosszú távon – a piaci szereplőknek mesterséges viszonyokat teremtve – eltorzították a gazdasági szerkezetet. E mechanizmusok révén – ami határozott ár- és bér-, valamint

¹ Samuelson (Samuelson P. A. – Nordhaus W. D. 633. o. [2000]) szerint a monetáris és költségvetési politikának többféle kombinációja használható a gazdaság stabilizációjára, azonban mindegyik mixnek más és más a hatása a kibocsátásra, a növekedésre. Úgy véli, a jelenlegi viszonyok között a költségvetési politika hatékonysága elsősorban annak hosszú reakcióideje, illetve a költségvetési deficit létrejötte miatt erősen korlátozott. Ezzel ellentétben a monetáris politika, – bár erős áttételekkel – sokkal gyorsabban reagál, s így az hatékonyabb lehet.

jövedelempolitikában jelentkezett – jelentős jövedelem-átcsoportosításra került sor a piac szereplői között. Ez sok esetben nem gazdasági, hanem szociális megfontolások alapján történt. Ebben a modellben a gazdaságpolitika és a szociálpolitika integráltan működött, s ennek révén ezekben az országokban jelentős mértékben erősödött a társadalmi és szociális kohézió.

Ezt a társadalmi kohézió szempontjából pozitívnak értékelhető, a gazdaság modernizációjának aspektusából azonban negatív hatású gazdaságpolitikát lehetetlenítette el a globalizációs folyamatok 80-as, 90-es évekbeli felgyorsulása. A piacok nyíltabbá válása, a liberalizációs, deregulációs folyamatok felerősödése, a tőkeáramlások intenzívebbé válása, a kereskedelmi viszonyok átrendeződése, a gyorsabb technológiai váltások, (Gál, P. – Moldicz, Cs. – Novák, T. 20-22 o [2004]) valamint a transznacionális vállalatok térnyerése jelenleg nem teszik lehetővé gazdaságszerkezeti problémák kialakulása nélkül a gazdaságpolitikán belül a szociálpolitikai szempontok nagyon határozott érvényesítését.

Ezzel szemben a normatív, plurális jellegű gazdaságpolitikát alkalmazó gazdaságokban – mint pl. Nagy-Britanniában, USA-ban – a szociálpolitika és a gazdaságpolitika egymástól kvázi független rendszerekként működnek, s a szociálpolitika ezekben az országokban a rászorultság elve alapján működik. A hiányzó „áttételek” nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a gazdaság szereplőit intenzívebben éri a világgazdasági hatások, ennek eredményeképpen a gazdaság szerkezeti átalakulása gyorsabban menjen végbe, s a változó igényekhez megfelelő gazdasági szerkezet alakuljon ki.

A globalizáció hatására a gazdaságpolitikai modellek közötti különbségek ma már kevésbé egyértelműek, a transznacionális vállalatok működésében pl. nem lehet jelentős különbségeket érzékelni, attól függően, hogy hol működnek, hiszen ezek stratégiájukat a globális feltételrendszerhez igazítják, azonban az őket kiszolgáló kis- és középvállalkozásokra még mindig igen jelentős hatással van az adott

gazdaságpolitikai modell jellege, és a hatások így a korábbihoz áttételesebben, azonban továbbra is jól érzékelhetők.

Ezek a vállalkozások döntő szereppel rendelkeznek egy-egy ország munkaerőpiacának fejlődésében. Az eltérő gazdaságpolitikai modellek közül a normatív, plurális modellben korábban is jóval gyakoribbak volt a közvetett beavatkozások, és a közvetlen befolyásolás mértékének csökkentése is korábban elkezdődött. (Az állami vállalatok privatizációjának megindulása Európában pl. Nagy-Britanniában jelentkezett először.)

Ez a folyamat Európa összes országában – ha fáziseltolódásokkal is – de mindenhol érvényesült. Így a 90-es években a munkaerőt érintő lépéseknél egyrészt az indirekt befolyásolás eszközei kerültek előtérbe (pl. adópolitika), másrészt a közvetlen beavatkozáskor (pl. gazdaságfejlesztés) is dominánssá válik az ágazat-semleges, tevékenység-alapú gazdasági ösztönzés. Az Európai Unió szintjén a támogatások egyre inkább ágazat-semlegesek, miközben a tagállamokat is ugyanebbe az irányba „tereli” az Unió a közös versenypolitika eszközeivel. Harmadrészt a munkaerő képzése, átképzése a korábbinál sokkal jelentősebb szerepet foglal el a foglalkoztatásra növelésére irányuló politikák között. Mindezek azt mutatják, hogy a munkaerőpiacot befolyásoló beavatkozások a keresleti impulzusok közvetlen erősítése helyett egyre inkább csak a munkaerőpiac kínálat oldalát érintik.

A foglalkoztatáspolitikai lehetőségei az elmúlt évtizedben átalakultak: ma sokkal korlátozottabbak az állam lehetőségei a közvetlen munkahelyteremtésnél. A munkaerőpiaci helyzetet leginkább a munkavállaló munkaerőpiaci pozíciójának kedvezőbbé tételével tudja befolyásolni. Ennek alapvetően két iránya van: a munkaerő képzésére, átképzésre kialakított infrastruktúra fejlesztése, valamint a jogi, intézményi keretek a megváltozott világgazdasági feltételekhez való igazítása. Úgy gondolom, hogy Európa lemaradása elsősorban az utóbbi tényező vonatkozásában nyilvánvaló.

2. 3. Intézmények jelentősége

Az alapvetően a második világháború után kialakult munkaerőpiaci intézményrendszer elméleti háttérét a keynesi- neokkeynesi közgazdasági iskola adta. Döntő eltérésként fogható fel, hogy **Keynes** nem fogadta el azt a neoklasszikus tételt, miszerint a reálbér mozgása biztosítja a munkapiaci egyensúlyt, azaz hogy ennek révén jön létre a teljes foglalkoztatottság.¹ Keynes meglátása szerint a foglalkoztatás nem a reálbér, hanem az aggregált kereslet függvénye, azonban ez nem biztosított, mivel a fogyasztói kereslet nem nő olyan mértékben, mint a jövedelmek. Mátyás erről így ír: „A tőkés gazdaságban csak nagyon kedvező körülmények között alakul ki a teljes foglalkoztatás megvalósulásához szükséges összes kereslet nagysága. A kényszerű munkanélküliség a tőkés gazdaság normális működésének természetes velejárója, nem konjunkturális jelenség.” (Mátyás, A. 250. o. [2003]) A nem konjunkturális jellegű munkanélküliség megszüntetését a keynesi és neokkeynesi elméletekben alapvetően az állam beavatkozásával képzelték el.

Ezért a neokkeynesi megközelítés képviselői döntően az elosztás kérdéseire koncentráltak a munkaerőpiaci modelljeikben. Ezekben a bértárgyalások álltak a középpontban. J. R. Hicks szerint a Phillips-görbe^{2,3} mellett, amely a munkanélküliség és a bérnövekedés (infláció) között fordított összefüggést feltételez, kell még olyan erőnek lennie, amely a bérek szintjére hatást gyakorol (demand pull mellett a wage-push⁴), **ez a tényező szerinte nem egy gazdasági**

¹ Keynes másik fő támadási pontja az volt, hogy nem fogadta el azt a tételt, amely szerint a kamatláb mozgása biztosítja a beruházások és megtakarítások egyensúlyát.

² A Phillips-görbét azzal is magyarázzák, hogy a munkaerőpiacon is érvényes az ár (ebben az esetben a bérek) koordináló szerepe, azaz a munkanélküliség bércsökkenéshez, a munkaerő hiánya pedig annak emelkedéséhez vezet. A strukturális munkanélküliség következtében a bérek emelkedésének rátája nem nulla százalékos munkanélküliségnél, hanem a strukturális munkanélküliséget visszatükröző szinten lesz szintén nulla. (Pearce, D. W. 430. o. [1993])

³ A monetarizmus képviselői az árak és bérek viszonylagos rugalmasságából indulnak ki, s megkülönböztetik a hosszútávú és rövidtávú Phillips-görbét. A hosszútávú Phillips-görbe vertikálisan fut, azaz azt határozottan függőlegesnek tartják, a rövidtávú Phillips-görbe pedig viszonylag meredek. Mivel a makrogazdasági politika befolyásolja a konjunktúra alakulását, meghatározhatja a rövidtávú görbét, azaz választhat magasabb infláció és magasabb munkanélküliség között, bár ez csak rövidtávon érvényes. A monetaristák lényegében azt állítják, hogy csak a pénz számít az aggregált kereslet szempontjából.

⁴ A wage-push-t Hicks a munka sajátos természetének tudja be, erről így ír: „Az alkalmi – egyedi, tartós kapcsolattal nem járó – és a rendszeres foglalkoztatás elhatárolásáról van szó, mikor is, az utóbbi esetben az

tényező, hanem egy exogén faktor, a kormányzat és a szakszervezetek közötti bértárgyalások rendszere.¹ (Hicks, J. R. 418. o. [1978]) Joan Robinson megkérdőjelezte a tökéletes verseny tételét; ez a megállítás különösen érvényes erre a speciális piacra; a munka piacára, s ezért kell kiemelni az intézményi tényezők szerepét. (Samulson – Nordhaus 153. o. [2000])

Ezek a gondolatok bár nem veszítettek érvényességükből, azonban a munkaerőpiac régebbi állapotát tükrözik vissza, hiszen az atipikus foglalkoztatási módok (pl. munkaerő-bérlés) terjedése miatt ma már a munkalehetőségek a korábbinál kisebb részére jellemző a rendszeresség, s a munkaerő flexibilitásának növekedésével ez a megközelítés ma már némileg korlátozottabban alkalmazható a jelenlegi munkaerőpiacokra.

A neokeynesi megközelítés, amely már figyelembe veszi a monetarista iskola eredményeit is, azt állítja, hogy a pénz számít, azonban a költségvetési politika sem elhanyagolható tényező a gazdaságpolitika szempontjából. Mindezekből alapvetően az következik, hogy a növekedésre és a foglalkoztatottságra az a legkedvezőbb, ha a makrogazdasági politikát úgy alakítják, hogy eleve nem jön létre konjunkturális munkanélküliség, ami később strukturálissá alakulhat át. A neokeynesi megközelítés éppen ezért a már létrejött strukturális munkanélküliség kérdésére nem kínál megoldást, elsősorban a munkaerőpiac nem „hagyományos piac” jellegét emeli ki, s így arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a flexibilitásra való törekvés ellenére ez a piac jellegéből eredően nem lehet olyan rugalmas, mint más piacok. **És éppen azért ezen a piacon rendkívül nagy a jelentősége az intézményi szabályozásnak.** (Olson, M. [1987])²

emberek tartósan együtt dolgoznak. Hasonló megkülönböztetés tehető a többi piacra vonatkozóan is, csak hogy míg a legtöbb (bár nem minden) jószágpiac alkalmi jellegű, mivel a vevő nincs kötve egy adott kereskedőhöz, és vásárlása nem jelent kötelezettséget további vásárlásokra, addig a legtöbb munkapiac – az összes fontosabb munkapiac – rendszeres jellegű.” (Hicks, J. R. 419. o. [1978])

¹ Blanchard kiemeli, hogy azokban az országokban, ahol a bérek alakulását elsősorban a kollektív tárgyalások határozzák meg, ott nagyon sok minden múlik azon, hogy a szakszervezetek hogyan interpretálják a gazdasági környezetet, és milyen gyorsan a tanulási- alkalmazkodási képességük (Blanchard, Philippon [2004b]).

² Az intézményi rendszert biztosító társadalom fontosságára először a 19. századi német közgazdászok hívták fel a figyelmet; közülük Adam Müllert kell kiemelni, aki szerint az állam egy organizmus, amelynek minden

Az intézményi környezetre koncentrálnó modellekben a megtermelt javak elosztását biztosító tárgyalásokon mindkét fél érdekelt az egyensúlyban. Arról, hogy ez a tárgyalási folyamat ne legyen inflációgerjesztő hatású, a foglalkoztatási helyzet, munkanélküliség nagysága „gondoskodik”, amely a munkavállalókat a munkahely elvesztésével, munkaadókat pedig forgalomcsökkenéssel fenyegeti. **Ebben a modellben a munkanélküliség veszi át az ár- vagy reálbér a klasszikus modellben elfogadott, koordináló szerepét.**¹ A klasszikus modell keresleti görbáját a vállalatok árképzési magatartásával, a kínálati görbét a szakszervezetek bérigényével helyettesítve szintén egy metszéspontot kapunk, amely ebben az esetben az érdekek kiegyezésének pontját ábrázolja.

Vannak olyan megközelítések, amelyek tagadják a szakszervezetek hatékonyságát. Pl. Samuelson a szakszervezetek (negatív) szerepét emeli ki. Szerinte, ha ezeknek sikerül az egész gazdaság bérszintjét megemelniük, akkor a vállalatok kevesebb munkaerőt keresnek ilyen bérszint mellett, s így munkanélküliség jön létre, ami azonban nem egyezik meg az aggregált kereslet elégtelenségéből származó munkanélküliséggel, a konjunkturális

„megnyilvánulására”, így a gazdaságban is az organikus jelleg dominál, valamint Friedrich Listet, aki a gazdaságban a nemzeti szempontokat, és a történeti adottságokat hangsúlyozta. (Csikós-Nagy, B. 51. o. [2005]) Az intézményi szabályozás fontosságára többek között a 20. század elején kialakult közgazdasági iskola, az institucionalizmus is felhívta a figyelmet. Az institutionalisták kritizálták a klasszikus és neoklasszikus közgazdasági iskolát, mivel az nem vonta be az elemzés tárgykörébe a társadalom politikai és közgazdasági intézményeinek vizsgálatát. E felfogás szerint a gazdasági feltételrendszer másik olyan eleme, amely hosszú távon is hatással lehet a gazdasági növekedés nagyságára, az az adott országra jellemző intézményrendszer. Az intézményrendszer fontosságát kiemelő megközelítés (pl. Th. B. Veblen, W. C. Mitchell, vagy az új intézményi institucionalizmus képviselője O. E. Williamson) szerint az intézmények nagy hatást gyakorolnak az egyének cselekedeteire, s egyúttal befolyásolják a munkaerőpiaci folyamatokat azon beruházások révén, melyek ezektől az intézményektől függenek. Ezeket a szempontokat veszik figyelembe a munkaerőpiac stock-flow modelljei. Marston végezte el az első ilyen jellegű kutatásokat, majd Richard Stone építette ki a stock-flow megközelítést (Stone, R. 169-203. o. [1971]) amely a munkanélküliek állományának (stock) változásai mellett figyelembe veszi a mögötte álló folyamatokat (flow) is, így elsősorban a munkanélküliségbe való belépést, illetve a munka világába történő visszakerülést. Ebben a modellben az egyensúlyi helyzet azáltal jön létre, hogy a munkanélküliek állománya a munkaerőpiacra való folyamatos ki- és belépés ellenére konstans marad. Ennek a megközelítésnek az újszerűségét az a felismerés adja, hogy az egyensúlyi munkanélküliség szintjének európai megemelkedése nem feltétlenül a munkanélküliség fokozottabb veszélyére, hanem a munkaerőpiacra való visszakerülés gyenge individuális motivációira utal. Egy ilyen modell alapján felépített foglalkoztatáspolitikában nem a munkanélküliség megelőzése, hanem a leépítés gyorsaságának fokozása a cél. A munkába állás mellett szóló gyenge motivációk alapvetően az intézményi rendszer fontosságára hívják fel a figyelmet.

¹ A munkanélküliségnek azt a szintjét, amely a tárgyaló felek igényeit úgy irányítja, hogy az inflációs ráta, vagy a bérszint állandó marad, NAIRU-nak („non accelerating inflation rate of unemployment”), illetve NAWRU-nak („non accelerating wage rate of unemployment”) nevezzük.

munkanélküliséggel. (Samuelson, P. A.; Nordhaus, W. D. 233. o. [2000]) Véleménye szerint empirikus kutatások azt mutatják, hogy a szakszervezetek nem tudnak hatást gyakorolni az általános reálbérszintre, tevékenységük hatása abban jelentkezik, hogy az egyes ágazatok közötti bérarányokat módosítják. A szakszervezetek tevékenységének negatív hatásai mutatnak rá az Insider-Outsider modellek is (Burda/Wyplosz 1287-1310. o. [1994]), melyek a szakszervezetek bértárgyalásainak a munkanélküliek a munkaerőpiacra való re-integrálásának akadályozó jellegére utalnak.

A szakszervezetek, ha el is fogadjuk azt feltételezést, hogy nem tudnak hatni az általános reál-bérszintre, tagadhatatlan, hogy erősségük, gyengeségük kihatással van az adott munkaerőpiac rugalmasságára. Az intézményrendszerek a sok hasonlóság ellenére a legfejlettebb országokban is jelentősen eltérnek egymástól. A szakszervezetek szerepét sok esetben a szakszervezetek által lefedett munkahelyek arányával (trade union density), a kollektív szerződésekkel elért munkavállalók súlyával, vagy éppen béralku-folyamatok koordinációjával (centralizáltságát, vagy decentralizáltságával) szokták jellemezni. A béralkutárgyalások során alapvető jelentőséggel bír az érdekképviselői szervezetek érdekérvényesítő képessége. A bértárgyalások célja a foglalkoztatás, a szociális biztonság megteremtése, és bizonyos mértékben a munkaadók és a munkavállalók tárgyalási pozíciójának utóbbiak javára történő befolyásolása. **A 80-as, 90-es években a szakszervezetek szerepe csökkent. Ez alapvetően két okra vezethető vissza:**

Ad. 1. Sok esetben a szakszervezetek mozgásterét befolyásoló jogi szabályozás kedvezőtlenebbé vált. Ez nem minden országra érvényes; mert miközben a legtöbb OECD-országban az 50-es és 60-as években jogi keretek stabilitása volt jellemző, voltak olyan országok (pl. az Egyesült Királyság, Új-Zéland), amelyekben a 80-as évektől kezdődően a jogi szabályozók változtatásával egyre hátrányosabb helyzetbe kerültek a szakszervezetek.

Ad. 2. A szakszervezetek szerepének átalakulásában a döntő tényező a gazdasági szerkezet átalakulása, a szolgáltatások előtérbe kerülése, a feldolgozóipar szerepének jelentős mérséklődése volt. E szerep átalakulását jól jelzi, hogy a szakszervezeti lefedettséget jelző mutató az OECD-országok átlagában jelentős mértékben csökkent, miközben arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy az USA és Franciaországban ez a folyamat már a 80-as években elindult és a mutató e folyamat előtt is jóval alacsonyabb volt, mint az OECD-átlag. Németországban ez a folyamat fáziskéséssel indult, hiszen a 80-as években még nőtt a szakszervezetek erősségét jelző mutató.

19. táblázat: Szakszervezeti lefedettség aránya (1970-2000 között, %-osan)

	1970	1980	1990	2000
Japán	35	31	25	22
Egyesült Királyság	45	51	39	31
Franciaország	22	18	10	10
Németország	21	35	31	25
USA	27	22	15	13
Magyarország	..	..	63	20
OECD átlag*	34	32	27	21

Forrás: OECD Employment Outlook, 2004. 145. o.

Megjegyzés: */ súlyozott átlag

A kollektív bértárgyalások által érintett dolgozók aránya szintén jelentős mértékben csökkent a 90-es években, ez alól Franciaország a kivétel, ahol igen magas ez a mutató. Franciaországnál a fent említett két mutató közötti nagy különbséget alapvetően a jogi szabályozás magyarázza. A két mutató azokban az esetekben van egymáshoz nagyon közel, amikor a bértárgyalások jellemzően vállalati szinten zajlanak. (Pl. az Egyesült Királyság) Ezzel ellentétben azokban az országokban, ahol a tárgyalások döntően ágazati szinten folytatják, ott inkább a kollektív béralkufolyamat által érintettek aránya jelzi jobban a szakszervezetek érdekérvényesítési

képességét, mint a lefedettség mutató. (Ez azért van, mert az esetek többségében a nem szakszervezeti tagoknál is alkalmazzák a bértárgyalások eredményeit.)

20. táblázat: A kollektív béralku-folyamat által érintettek aránya (1980 és 2000 között, %-osan)

	1980	1990	2000
Japán	25*	20*	15*
Egyesült Királyság	70*	40*	30*
Franciaország	80*	90*	90*
Németország	80*	80*	68
USA	26	18	14
Magyarország	..	..	30*
OECD átlag*	45	38	35

Forrás: OECD Employment Outlook, 2004. 145. o.

Megjegyzés: */ a jelölt adatok kevésbé megbízható források alapján becsültek, ezért 2,5%-kal megemelték

A béralku-folyamatok decentralizáltságát vagy centralizáltságát jelző mutatók a két előzővel ellentétben nem változtak jelentősen a 70-es évek eleje óta, jelentős változása csak az Egyesült Királyságban következett be, ahol a tárgyalások centralizáltsága csökkent. (OECD, 151. o. [2004])

Ennél azonban érdekesebb az OECD-nek az az adatsorra (*lásd a 1. mellékletet*) amely azt mutatja meg, hogy a fontosabb makrogazdasági mutatók hogyan alakultak az egyes országokban attól függően, hogy centralizált vagy decentralizált bértárgyalások a jellemzők. Az adatok arra utalnak, hogy az erősen centralizált bértárgyalások kedvezőek voltak a 70-es és 80-as években, ugyanakkor a 90-es évektől kezdődően hátránnyá váltak. A hátrány egyértelműen jelentkezik a foglalkoztatási ráták, a munkanélküliségi ráták alakulásában, a reál-bérenövekedésben, valamint az inflációban.

**21. táblázat: A bértárgyalások centralizáltsága és makrogazdasági mutatók
(1970 és 2002 között)**

	1970-1979				1980-1989				1990-2002			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Magas CC*	4,2%	63,3%	12,2%	4,3%	6,0%	67,9%	7,2%	1,3%	7,4%	66,7%	3,9%	2,3%
Közepes CC*	2,0%	65,7%	8,5%	4,2%	6,5%	62,1%	4,9%	1,7%	7,1%	64,6%	1,5%	1,2%
Alacsony CC*	5,7%	62,8%	9,6%	2,5%	7,9%	66,6%	5,1%	1,3%	7,2%	68,4%	3,9%	1,6%

Forrás: OECD Employment Outlook, 2004. 145. o.

Magyarázat: 1: Munkanélküliségi ráta;

2: Foglalkoztatási ráta;

3: Infláció;

4: reálbér-növekedés.

Megjegyzés: */a CC (centralisation/co-ordination) a bértárgyalások centralizáltságának fokát jelzi.

Ez és a korábbi adatok is arra utalnak, hogy a 90-es években egy olyan gazdaságszerkezeti változás zajlott le, amely a gazdaság minden szegmensében liberálisabb gazdaságpolitikát, így a munkaerőpiacon is flexibilisebb munkaerőpiacokat követel meg. A világpiaci hatásokat kisebb áttételekkel érvényesítő gazdaságokban a vállalkozók gyorsabban kénytelenek reagálni, aminek terheit sok esetben a munkavállalók erőteljesebben megérzik, míg a munkavállalókat erősebben védő gazdaságokban a változtatások kényszerítő ereje – legalábbis egy bizonyos határig – kisebb. Így a 90-es évek változásai a korábbinál előnyösebb helyzetben találták azokat az országokat, ahol a munkaerőpiacok az alacsonyabb szabályozottsági szint miatt korábban is rugalmasabbak voltak, és ahol gazdaságszerkezet is gyorsabban átalakult a változó körülmények hatására, mivel a gazdaságpolitika beavatkozásai inkább csak normatív jellegűek voltak.

3. Globalizáció az Európai Unió munkaerőpiacain

3. 1. A mobilitás kérdése

A rugalmas munkaerőpiacok létrejöttét Európán belül számos tényező segítheti, illetve akadályozhatja. E tényezők egy része a munkaerő-áramláshoz¹ köthető. A munkaerő-áramlás jelentkezhetsz az adott országon belül, ágazatok- vagy szakmák között, valamint a külföldről érkező munkaerő is nagymértékben segítheti a flexibilis munkaerőpiac létrejöttét. Ez utóbbinál célszerű megkülönböztetni:

- a. *a Közösségen kívülről érkező munkaerő-áramlását;*
- b. *és a tagállamok közötti munkaerő-áramlást.*

a. *A Közösségen kívülről érkező munkaerő-áramlás.* A nemzetközi tényező-mobilitás legfőbb jellemzője, hogy a termelési tényezők – a tőke, a munkaerő, az információ és a természeti tényezők – országhatárokat átlépve szabadon áramlanak. E termelési tényezők közül természeténél fogva legmobilisabb a tőke. Az információ áramlását a technika fejlődése teszi lehetővé, a természeti tényezők „áramlására” pedig a környezetvédelmi aspektusok előtérbe kerülése hívja fel a figyelmet. (Pl. egyes vállalatok környezetszennyező tevékenységüket más országokba helyezik át, vagy az egyes országok környezetszennyezésének hatásai

¹ A munkaerő nemzetközi áramlásánál célszerű megkülönböztetni a következő folyamatokat: *a kvalifikált vagy magasan kvalifikált munkaerő vándorlását; az alacsonyan vagy nem kvalifikált munkaerő vándorlását.*

I. A kvalifikált munkaerő vándorlását gyakran „agyelszívásnak” („brain drain”) is nevezik, mivel a fejletlenebb országokból a fejlett országokba irányuló ilyen jellegű munkaerő-áramlás esetében negatív hatásokat szoktak feltételezni a munkaerőt kibocsátó ország oldalán. E hatás ellenére azonban érdemes megjegyezni, hogy a magasan kvalifikáltság megszerzéséhez ma már teljesen természetes, hogy az emberek a képzés során külföldi képzésben részesülnek és azt követően ismereteik, szaktudásuk bővítése érdekében külföldön is munkát vállalnak, illetve a „kibocsátó országoknál” pozitív hatásként érdemes megemlíteni a külföldi munkát vállalók hazautalásainak folyó fizetési mérleg javító hatását is.

II. A tanulatlan, szakképzetlen munkaerő nemzetközi vándorlása szintén globális jelenség, itt elsődleges a fejlett országokba irányuló munkaerő-vándorlás. (Csáki, Gy. 268-270. o. [2002]) Elsősorban azokban a konjunktúráisan kedvező időszakokban jellemző e munkaerő befogadása, amikor munkaerőhiány alakul ki az adott országban (pl. Németországban a 60-as években), és ekkor a hazai magasabban képzett munkaerő-átcsoportosítása után az alacsonyabb képzettséget, vagy képzettséget nem igénylő munkahelyek betöltésére külföldi munkaerő érkezik az országba. (A munkaerő e két fő áramlási típusa mellett meg kell még említeni az ideiglenes, szezonális jellegű munkavégzést, – ez többek között jellemző a mezőgazdaságban, valamint az építőiparban – és az illegális munkavégzést is.)

más országokban is jelentkeznek.) A munkaerő a termelési tényezők között a kevésbé mobilisak közé tartozik, áramlása útjában jelenleg számos akadály található és feltehetően ez a helyzet fennmarad a jövőben is, aminek nemcsak gazdasági, hanem kulturális, szociális és nyelvi okai is vannak. A munkaerő nemzetközi áramlását sok esetben gazdaságon kívüli okok (háborúk, házasodás, esetleg természeti katasztrófák, számos esetben politikai-, vallási- és etnikai üldöztetés) motiválják. A gazdasági okok között a következőket érdemes megemlíteni (Szentés, T. 443-448. o. [1999]):

- *eltérő bérszínvonalak, amelyek természetesen az eltérő gazdasági fejlettséggel vannak összefüggésben;*
- *a munkanélküliség elől való menekülés;*
- *jobb munkakörülmények, szakmai előrelépési lehetőségek (pl. a kutatás és fejlesztés területén dolgozó tudósok esetében);*
- *presztízs okok stb.*

Az Európai Unió, bár egyre inkább a munkaerő migráció¹ célpontja, munkaerőhiánnyal, illetve a kvalifikált munkaerő hiányával küzd. Ennek fő oka, hogy az európai országokat előregedő társadalmak² alkotják, és a jelenlegi bevándorlási politika³ nem alkalmas ezen hatások ellensúlyozására, sőt sok esetben nagymértékben korlátozza is azt.

¹ Különösen annak egyes országai – egyrészt a gyarmati múlttal rendelkező országok, mint Franciaország, vagy Nagy-Britannia, másrészt Németország, Ausztria, Hollandia és Svédország.

² Meghatározó, hogy a népesség növekedése (ami a gazdasági növekedés egyik fő tényezője) jelenleg már csökkenő ütemű és ez a csekély mértékű népességyarapodás hozzávetőlegesen 20 év múlva csökkenésbe megy át. Európában a 65 éven felüliek egész lakosságon belüli aránya erőteljesen nőtt az elmúlt időszakban; az EU-25-ökben 1995-ben 14,8%, 2004-ben 16,5% volt ennek a korcsoportnak az aránya, miközben az Eurostat előrejelzése szerint a lakosság számának lassú gyarapodása várható egészen 2025-ig, ekkor az EU-nak várhatólag 470 milliós lakossága lesz, majd ezt követően egy lakosságsökkenési folyamat indul be.

³ E bevándorlási politika eredményeképpen a Nyugat-Európába beáramlók állománya az 1965-ös 12 millió főről 1998-ra 20 millióra nőtt, s így ekkor a lakosság 4,5%-át, és a foglalkoztattak 3,9%-át adták a bevándorlók, illetve a bevándorló munkások. Ez azonban sem mennyiségében, sem arányában nem kiugró adat a világ más részeihez képest. (1998-ban pl. Észak-Amerikában 31 millió fő, a lakosság 10,4%-a bevándorló. (Ghose, A. K. 12. o. [2002])

A munkaerő-áramlást továbbá az is gátolja, hogy az egyes országok közötti relatív tényező-ellátottsági különbségekre épülő áru- és szolgáltatás áramlás éppen a munkaerő mobilitását csökkenti. (Ghose, A. K. 5. o. [2002]) A Heckscher-Ohlin-Samuelson tétel is tulajdonképpen ebből a feltételezésből kiindulva mondja ki, hogy a termékek- és a termelési tényezők áramlása egymást helyettesíti.

Jelentős hatást gyakorol a kiszervezés („outsourcing”) is. A munkahelyek **outsourcing-ja** elsősorban a fejlett országok munkaerőpiacait befolyásolja hátrányosan, azonban Európát különösen negatívan érinti, mivel a tőke-intenzív, elsősorban közepes-, vagy alacsony technológiai szintű termékeket előállító feldolgozóipari termelő egységeket érinti ez a folyamat leginkább. A munkahelyek kihelyezése, átkerülése alacsonyabb jövedelmű-, bérszintű országokba ma már azonban nem korlátozódik a feldolgozóiparra, hanem az olyan kvalifikált munkaerőt igénylő munkahelyeket is érintheti, amelyekről korábban azt feltételezték, hogy „immunisak” a munkahelyek re-allokációjával szemben.

Mindezek miatt az a feltételezés, mely szerint a munkaerő mobilitása az elkövetkező időszakban nem növekszik jelentős mértékben, – legalábbis olyan mértékben, hogy az döntő lehetne a piacok homogenizálódása szempontjából – a dolgozat alapfeltételezései közé tartozik. Ezt aláhúzza, hogy az újabb adatok sem utalnak arra, hogy a külföldi, s ezen belül az EU más országaiból érkezők foglalkoztatottak aránya jelentősen nőtt volna. *(Lásd a 22. táblázatot!)*

22. táblázat: Munkaerő-mobilitási adatok (az összes foglalkoztatott arányában, %-osan, 2005)

	Hazai munkavállalók aránya	EU-n kívüli munkavállalók aránya	EU-n belüli „külföldi” munkavállalók aránya
Írország	92,2	2,8	5,0
Ausztria	89,2	7,5	3,3
Németország	89,5	7,0	3,5
Görögország	94,0	5,3	0,7
Egyesült Királyság	93,8	4,1	1,1
Finnország	98,3	1,0	0,7
Belgium	91,2	2,8	6,0
Spanyolország	90,5	8,1	1,4
Svédország	94,8	2,7	2,5
Franciaország	94,4	3,6	2,0
EU15	92,4	5,1	2,5

Forrás: Eurostat adatbázisa.

Ezt az is erősíti, hogy a termelésben, kereskedelemben jelentkező nemzetköziesedési folyamatok folytatódása jelezhető előre és ennek feltételezhetőleg további mobilitás-mérséklő hatása lehet.

b. A tagállamok közötti munkaerő-áramlás kérdései. Közép- és hosszú távon mindenképpen célszerű abból kiindulni, hogy az Európai Unió foglalkoztatási problémáinak megoldása, a rugalmasabb munkaerőpiacok kialakulása semmiképpen sem tekinthető automatikus folyamatnak, a tagállamok közötti munkaerő-áramlás nem döntő az egységes európai munkaerőpiac kialakulása szempontjából. (Lásd a 22. táblázatot!)

A növekedés és a munkanélküliség problémája így olyan sajátos kérdéseket vet fel az egységes belső piac, melyekre a korábbi elméletek értelemszerűen nem térhettek ki. Az egységes piac létrehozásának egyik célja a munkaerő-áramlás elősegítése volt, ami nagymértékben előmozdíthatja a munkaerő megfelelő allokációja révén a gazdasági növekedést.

A munkaerő szabad áramlása útjában számos, nem feltétlenül adminisztratív, azaz jogi eszközökkel megszüntethető akadály is áll; (Horváth, Z. 197-218. o. [2002]) ezek közül a legjelentősebbek a nyelvi és kulturális akadályok, valamint a tartós letelepedéshez szükséges infrastruktúra esetleges hiánya. (Ebben az összefüggésben fontos tényező lehet az adott ország, társadalom nyitottsága a külföldi munkaerő befogadására is.)

A gazdasági integrálódás különböző szintjeit elkülönítő felosztások alapvetően Béla Balassa elképzeléseire (Balassa, B. [1961]) vezethetők vissza. Az Európai Unióval kapcsolatban egy 6 szintet megkülönböztető skálát szoktak említeni az integrációs kérdésekkel foglalkozó anyagok. (Palánkai, T. [1999]) Ez a skála

- a. a szabadkereskedelmi övezetet;*
- b. a vámuniót;*
- c. a közös piacot;*
- d. az egységes belső piacot;*
- e. a gazdasági uniót;*
- f. illetve a politikai uniót foglalja magában.*

Az elemzés szempontjából **a vámunió és a közös piac** közötti különbségek a legrelevánsabbak, azaz, hogy a közös piacon az áruk- és szolgáltatások szabad áramlása mellett (lásd a vámuniót) már megvalósul a termelési tényezők – így a munkaerő és a tőke – szabad áramlása is. (A közös piac és az egységes belső piac közötti különbség közgazdasági szempontból nem releváns, mivel a fogalommal leginkább a még fennálló fizikai, technikai és pénzügyi akadályok eltörlésére elindított újabb hullámot – az 1992-es Fehér Könyvet (*Fehér Könyv a belső piac kiterjesztéséről*) – próbálták igazolni.)

A **vámunió elméletek** – sem a statikusnak, sem pedig a dinamikusnak nevezett vámunió-elméletek – közvetlenül nem foglalkoztak a tényezőáramlás lehetőségével. A Jacob Viner, (Viner, J. [1950]) J. E. Meade (Meade, J. E. [1956]) és Willem

Molle (Molle, W. [1990]) nevéhez fűződő elméletek elsősorban a vámunió kereskedelemre gyakorolt hatásaira vonatkoznak. Ennek ellenére a dinamikus vámunió elméletekben már impliciten megfogalmazódtak a munkaerő szabad áramlásával és a vámunió létrehozásától várt pozitív munkaerőpiaci hatásokkal kapcsolatos elképzelések. A vámunió elméletek középpontjában a nagyobb piac létrehozásával létrejövő lehetőségek – *pl. a nagyobb kibocsátási volumenek, az ehhez kapcsolható nagyobb verseny („hideg zuhany-hatás”), a méretgazdaságossági előnyök mellett a technikai fejlesztés nagyobb kényszere* – magukban hordozzák a termelési tényezők áramlásának szükségességét. (Palánkai, T. 37-58. o. [1999])

A termelési tényezők áramlásától a különböző modellekben jóléti hatások érvényesülését várták. Különböző tényezőárú országoknál az alacsonyabb munkabérű országokból a magasabb munkabérű országokba való munkaerő-áramlást feltételezték, aminek közvetlen hatása a bérek szintjének csökkenése a magasabb munkabérű országban. Ugyanakkor a fordított előjelű folyamatot feltételezték az alacsonyabb munkabérű országban. (Ugyanilyen folyamatok beindulását várták a tőke áramlásánál is.) Azáltal, hogy a munkaerő mozgását nem korlátozzák akadályok – eltekintve az újonnan csatlakozottakkal szemben jelenleg érvényesített, késleltetett munkaerőpiaci integrációtól – elméletileg a munkaerő mobilitását egyrészt a munkalehetőségek, másrészt a célország és kibocsátó ország közötti (az adott ágazatra, szakmára jellemző) bérkülönbségek motiválják. (Minél nagyobbak ezek a különbségek, annál nagyobb a motiváció a munkaerő számára.) Elméletben, ahol az egyes munkaerőpiacok jobban integráltak, ott az alacsony egy főre jutó GDP-jű, és magas munkanélküliségű területekről származó munkaerő a magas egy főre jutó GDP-jű, és alacsony munkanélküliségű területek irányába áramlik. Minél inkább növekszik a belső migráció, annál nagyobb a munkaerőpiacok integrációja. (Palánkai, T. 64-69. o. [1999]) Az elméleti elképzelések ellenére elmondható, hogy a munkaerő Európai Unión belüli áramlása jelenleg nem döntő tényező az egyes országok munkaerőpiaci folyamatainak alakulásában. (Lásd a 22. táblázatot!)

Ez nem csak azért van így, mert a munkaerő áramlása nem valósult meg nagymértékben, hanem azért is, mert a bérek rugalmatlanok, s így a munkaerő-beáramlás nem biztos, hogy csökkenti a béreket, legfeljebb csak mérsékeltebb emelkedést vált ki a magasabb munkabérű országokban.

A valósághoz némileg közelebb áll a Heckscher-Ohlin-Samuelson tétel. Ennek oka, hogy bár az Európai Unió tagországai között – figyelmen kívül hagyva a 2004-ben csatlakozott országokkal szemben alkalmazott megszorításokat – elvileg szabad a munkaerő-áramlása, a munkaerőpiaci folyamatok alakulása szempontjából azonban nem ez a meghatározó.

A Heckscher-Ohlin-Samuelson modell abból indult ki, hogy az egyes eltérő tényező-ellátottságú országok között a nemzetközi tényezőáramlás nélkül – pl. a munkaerő mobilitása nélkül – is megvalósítható a tényezőárak kiegyenlítődése. Ez úgy jön létre, hogy a tőkében gazdag országok a tőkeigényes termékek exportjára, a munkában gazdag országok pedig a munkaigényes termékekre szakosodnak, s így a korábban bőségesen rendelkezésre álló termelési tényezők ára a megnövekedett kereslet miatt kiegyenlítődik a két ország között.

A H-O-S modell alapfeltételezései a következők:

- *tökéletes verseny az integrálódó gazdaságok között;*
- *homogén javak kereskedelme;*
- *a technológiai szint azonos;*
- *nem vesz tudomást az érdekképviselői szervezetek bérek alakulására való hatásáról;*
- *a megtérülési ráták konstansnak tekinthetők.*

Ez a kiegyenlítődési folyamat – mint látható volt – az elmúlt három évtizedben nem ment végbe, és most az új tagországok csatlakozásának diszparitásokat növelő hatása miatt még kevésbé várható.

A H-O-S modell az ipari strukturális különbségekre és annak kereskedelmi hatásaira épít, a későbbi modellek azonban már figyelembe veszik technológiai szintek különbségeit, és a méretgazdaságossági előnyök elérése szempontjából különböző vállalati kapacitásokat is. Wood (1994) különböző minőségű munkaerőt feltételez; ezzel próbálja meg alátámasztani az iparon belüli munkaerő-áramlás tényét. Az, hogy a kiegyenlítődé a tényezőliberalizálás mellett sem valósulhat meg, arra vezethető vissza, hogy a munkabérek színvonalát a termelékenységek országról-országra eltérő színvonala határozza meg. (Palánkai, T. 78. o. [1999]) Ebben a kiegészített modellben a különböző termelékenységi szintek csökkentik a kereskedelem és relatív tényezőárak kiegyenlítő hatását. (Raines, P. [2000])

Amennyiben mégis beindul egy kiegyenlítődési folyamat, akkor erre jóval nagyobb esély van a közös pénzt használó országok között. Ez a kiegyenlítődési folyamat azonban csak úgy mehet végbe, ha az egyes munkaerőpiacokat közép- és hosszú távon hasonló folyamatok jellemzik. A munkaerőpiaci mutatók konvergenciáját elméletben nagymértékben befolyásolja az euró bevezetése. Ez a folyamat – a tőke- és hitelpiacok, valamint a munkaerőpiacok egymásra hatása – nem egyoldalú, hanem kölcsönös. Ezért a Gazdasági és Monetáris Unió működése szempontjából sem elhanyagolható, hogy a munkaerőpiac integrálódása milyen mértékű, és hogy a munkaerőpiaci folyamatok hozzá tudnak-e járulni működésükkel a közös monetáris politika hatékonyságához. **Kérdés, hogy az egyes országok munkaerőpiaci folyamatai segítik, vagy hátráltatják a közös pénz bevezetésétől várt kedvező gazdasági folyamatok beindulását, a növekedési potenciál kihasználását. A munkaerőpiacok és a tőke- és hitelpiacok integrálódása elméletileg egymást kiegészítő, egymást segítő folyamat. E kölcsönhatások következő érvényesülési módjait lehet feltételezni (ECB 5-18. o. [2002]):**

- **A munkaerőpiac működése hatást gyakorol a gazdasági környezetre;** a munkaerő nem megfelelő allokációja negatív hatást fejthet ki a gazdasági növekedésre, és behatárolhatja a gazdaság rövidtávú növekedési folyamatait. A munkaerőpiac merevsége – az inflexibilis bérmechanizmusok miatt – a gazdasági növekedés beindulásakor inflációs folyamatokat indíthat el, s így hosszabb távon korlátozhatja a gazdasági növekedést.
- **Hasonló folyamatok jellemzők, amikor a munkaerőpiacon bizonyos képzettségeknél jelentkező munkaerőhiány- vagy munkaerő-túlkínálat jelentkezik, ezek a munkaerőpiac nem megfelelő integráltságából származnak.** A hiány olyan bérszint emelkedéshez vezethet, ami egyrészt meghaladhatja a termelékenység növekedését, másrészt pedig inflációs folyamatokat indíthat be; a túlkínálat pedig munkanélküliség kialakulásához vezethet.
- **A hatékony munkaerőpiaci allokációs mechanizmusok a gazdasági ciklusok felfelé- és lefelé tartó ágában csökkenthetik a munkaerőhiányt,** illetve a munkaerő-felesleget a munkaerő földrajzi, ágazati átcsoportosításával, s így hozzájárulhatnak a konjunkturális munkanélküliség csökkenéséhez. (A munkaerő flexibilitása az Európai Unió egyes országában különbözőképpen jelentkező demográfiai változásokra való reagálás szempontjából is fontos jelentőségű.)
- **A munkaerőpiac nagyobb rugalmassága elvileg hozzájárulhat a bérek- és árak gyorsabb kiegyenlítődéhez,** így csökkenhet a monetáris politika rövidtávú negatív hatása a reálgazdaságra ott, ahol az Unió átlagánál lassabb a növekedés, és alacsonyabb az infláció. (Ezekben az országokban a más országokhoz képest alacsonyabb reálkamat-szint negatív hatással van a beruházások alakulására, mivel a meglévő források átkerülhetnek azokba az országokba, ahol a befektetéseknek és beruházásoknak nagyobb a hozama. Így végeredményben az alacsony inflációjú országokban az euró

kamatszintjének negatív hatása van a gazdasági növekedésre. A munkaerőpiac nagyobb rugalmassága révén a bérek- és árak konvergenciája az inflációs szintek, a reálkamat-szintek további közeledését váltaná ki.)

- A hatékony uniós munkaerőpiac különösen fontos a közös pénzt bevezető országoknak, mivel ezeknél azok **a korábban alkalmazott árfolyam-politikai és egyéb monetáris politikai lépések**, melyek az aszimmetrikus gazdasági sokkok elhárítására szolgáltak, **ma már nem alkalmazhatók**.

A munkaerőpiac és a monetáris politika feltételezett egymásra hatása mellett vannak olyan közös, vagy közösségi politikák is az Európai Unióban, melyek hatást gyakorolhatnak a munkaerőpiacok fejlődésére, illetve integrálódására. Ezen politikák közül a regionális politika, az agrárpolitika, a versenypolitika, a kutatás- és fejlesztés közösségi programjai befolyásolhatják a feltételezett integrálódási folyamatot. Ezek azonban hatás-mechanizmusaikban egymástól jelentős mértékben eltérnek egymástól, mivel számottevő pénzügyi transzferre csak a regionális politikában és az agrárpolitikában kerül sor. (Van transzfer, azonban ennek jelentősége jóval kisebb a kutatás- és fejlesztési politikában.) Nem jár transzferrel a versenypolitika állami támogatások szabályozására vonatkozó része, azonban jelentős hatást gyakorol a foglalkoztatási célból adott állami támogatásokra.

Az európai munkaerőpiacok fejlődési lehetőségei tehát erőteljesen függenek a működését meghatározó feltételrendszerrel, mind a tagállami gazdaságpolitikáktól, mind a foglalkoztatáspolitikai szempontok uniós érvényesülésétől (a közösségi foglalkoztatáspolitikai jogi, intézményi feltételeitől, más funkcionális politikák működésétől), valamint attól, hogy a munkaerőpiacok és pénzpiacok integrálódási folyamatai hogyan egészítik ki egymást. A közösségi foglalkoztatáspolitikai kialakulása, annak súlypontjainak megváltoztatása szintén a foglalkoztatáspolitikai megnövekedett fontosságát, illetve az integrálódás erre a területre való kiterjesztésének elméleti esélyét jelzi.

A munkaerőpiacok integrálódási folyamatát elméletileg vagy a munkaerő-áramlása, vagy a H-O-S modell (annak továbbfejlesztett változatai) által feltételezett mechanizmusok válthatják ki. **Ezek közül azonban csak az utóbbi – azaz a kereskedelmen keresztül történő kiegyenlítődési folyamat feltételezése – tűnik célszerűnek**, különösen ezért mert az újabb elméletekben (Buitter 32-33. o. [1995]) a mobilitás szerepét a korábbinál kevésbé tartják egyértelműen kedvezőnek abból kiindulva, hogy átmeneti sokkoknál a földrajzi migráció kedvezőtlenül hat, hiszen ennek költségei miatt a mobilitás nem tökéletesen visszafordítható folyamat, azaz az ellenkező előjelű gazdasági sokknál az alkalmazkodás még nehezebbé válik.

3. 2. Munkaerőpiaci integrálódás

Kérdés, hogy a gazdasági szféra más területeinek integrációja, különösen a közös pénz bevezetése-, a közös monetáris politika gyakorol-e hatást a munkaerőpiacok integrálódási folyamatára, és ha igen, akkor hogyan jellemezhetők ezek a hatásmechanizmusok. **Ez a problémakör gyakorlatilag az előzőleg ismertetett munkaerőpiaci folyamatok, kérdések új dimenzióját jelenti, hiszen nem arról van szó, hogy a korábban sikeres, vagy kevésbé sikeres foglalkoztatáspolitikát kell folytatni egy „nagyobb nemzetgazdaság” keretében, hanem arról, hogy a foglalkoztatáspolitikákat mind nemzeti, mind pedig a Közösség szintjén újra kell gondolni.**

A közös pénz bevezetése már a gazdasági uniót, illetve ennek az integrációs fázisnak a kezdetét jelzi.¹ Közgazdasági szempontból az Európai Unió gazdasági uniónak nem nevezhető, ennek ellenére az európai gazdaságok fejlődése miatt mindenképpen megfigyelhető egy konvergálódási folyamat – gondoljunk pl. a déli mediterrán országok 90-es évekbeli felzárkózási folyamatára. E folyamat miatt, ha talán nem is közvetlen, de közvetett hatásokat lehet feltételezni olyan területek, mint

¹ Ez azonban nem azt jelenti, hogy az Európai Unió feltétlenül tovább jutva ezeken az integrálódási folyamatokon eléri a gazdasági uniót, mint integrációs formát.

pl. a monetáris folyamatok (inflációs, növekedési folyamatok) és a munkaerőpiacok között. (Raines, Ph. 55. o. [2000])

E közvetett hatásokkal lehet érvelni a foglalkoztatáspolitikai integráció folytatása mellett és természetesen számos érv merülhet fel az integráció folytatása ellen is.

I. Érvek a foglalkoztatáspolitikai integráció ellen:

- a. a piacok neoliberális integrációjához nincs szükség új politikákra, intézményekre;*
- b. az önálló árfolyam-politika hiánya felértékeli a bérpolitikát;*

II. Érvek a foglalkoztatáspolitikai integráció mellett:

- a. a szociális rendszerek harmonizációja;*
- b. a munkaerőpiaci mutatók konvergálódása;*
- c. eltérő bérmegállapodások különböző inflációs hatásai;*
- d. adóelkerülés csökkentése;*

I. Érvek a foglalkoztatáspolitikai integráció ellen:

a. A gazdasági integráció elmélyítésével a foglalkoztatási politika jelentősége csökkenhet, hiszen pl. az árfolyamok fluktuációjának megszűnése mérséklő erővel hathat a munkaerő kereslet ingadozásaira. A pénzügyi integráció – a határokon átnyúló hitelezés, a portfóliók diverzifikációja – kiválthatja a helyi gazdasági kockázatok csökkenését, s így stabilizálólag hathat a munkaerőpiacra is. Azaz a piacok konvergálódási folyamatához nincs szükség további intézmények, vagy újabb gazdasági kompetenciák közös kezelésére, hiszen e logika alapján ez egy magától végbemenő folyamat. (Tulajdonképpen a kereskedelem kiegyenlítő hatásaira épülő H-O-S modell is e logika alapján működik.)

Ezek a hatások azonban a pénzügyi piac még mindig nem teljes integrációja miatt nem feltétlenül érvényesülnek teljes mértékben. (Begg 6-12. o. [2002]), másrészt ezek a pozitív hatások is csak egy növekvő gazdaságban érvényesülnek határozottan. Egy alacsony növekedéssel jellemezhető gazdasági környezetben inkább csak a befelé fordulást, a saját utak keresését erősíti, ami összességében a gazdasági integrálódás ellenében hat. Ez az érv tulajdonképpen egy neoliberális megközelítést tükröz, ami a piacok liberalizációját helyezi előtérbe.

b. Az árfolyam-mechanizmusokból származó pótlólagos növekedési lehetőségek megszűntek, s ez a tagállamokat gazdaságpolitikai mixük átgondolására kényszeríti. Ebben a kontextusban a bérek rugalmasságának növelése, ennek a jogi, intézményi, és adózási háttérének módosítása lehet a gazdaságpolitikai mix megváltoztatásának súlypontja. Erre utalnak pl. Szlovákia vagy Románia adóreformjai, vagy több csatlakozott ország adóreformtervei is, amelyek mindegyike a gazdaság adóterhelésének csökkentése irányába mutat.

A bérverseny egyes megközelítések szerint egy lefelé tartó konvergálódási folyamat (*race to bottom*) elindulására mutat. Ez a megközelítés abból a szemléletből származik, amely a munkaerőköltségekre helyezi a hangsúlyt és homogén termékstruktúrákból indul ki, miközben ma már sok esetben a munkaerő képzettségi szintje meghatározóbb, mint a munkaerőköltségek, és economies of scale helyett inkább economies of scope dominál. Valószínű, hogy a bérpolitikák versenye a hasonló fejlettségű, bérszintű, és egymással versenyző gazdaságoknál feltételezhető csak. Az egész Unióra nem lehet a meglévő regionális különbségek miatt ezt a feltételezést kiterjeszteni.

Amennyiben a konvergenciának jelei mutatkoznak, akkor a kérdés értelemszerűen az, hogy egy ilyen lefelé mutató konvergenciánál mikor van a kitörési pont, amelytől kezdve az európai gazdaságok ismét versenyképesek lesznek a vetélytársakkal szemben, és kérdés az is, hogy a lefele tartó

konvergálódás megakadályozására milyen eszközök állnak az Európai Unió és az egyes tagállamok rendelkezésére.

Ezzel ellentétes folyamatok is megerősödhetnek, hiszen az elmúlt időszakban voltak olyan jelek egyes tagállamoktól, hogy a beindulni látszó adóversenyt például az adórendszerek erősebb koordinálásával (pl. minimum adókulcsok, vagy adóterhelés meghatározása) szeretnék megakadályozni. Az új és a régi tagállamok közötti ellentét ebben az esetben nyilvánvaló, az új tagállamok megjelenése ezért sok összefüggésben a versenyt erősítő hatású lehet.

Ez a fejlettségbeli különbség **a régi tagállamok részéről a foglalkoztatáspolitikai további integrációja mellett szól azokon a területeken, ahol az új tagállamok versenyelőnyökkel rendelkeznek, és ellene azokon a területeken, ahol a régi tagállamok vannak előnyösebb helyzetben. Az új tagállamoknál a fejlettségbeli különbségből származó versenyképességi előnyök a foglalkoztatáspolitikai további integrációja ellenében hathat.** Az új tagállamok az őket versenyképesebbé tevő intézkedésekről csak akkor mondhatnak le, ha ezt a fejlettebb országok kompenzálják, azaz megnövelik a pénzügyi transzfereket. A 2005-ös költségvetési vita kapcsán azonban nyilvánvalóvá vált, hogy erre ezek az országok nem hajlandók.

A versenyképességet növelő gazdaságpolitikai lépések egyes tagországokban heves ellenkezésbe ütköztek, mivel ezek a reformtörekvések sok esetben az egyes tagállamok szociális partnerséggel kapcsolatos felfogásával ellentétesek. (Calmfors 3-14. o. [2001]) Jelenleg számos európai államban jelentős viták folynak a jóléti rendszerek reformjának lehetőségeiről, azok modernizációjáról, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek az országok (alapvetően az EU-15-ök) hajlandók a szociális rendszerek erőteljes harmonizációjára (hiszen ez értelemszerűen magával vonná a közösségi transzferek drasztikus megnövekedését). A jóléti rendszerek átalakításának szükségessége mellett az európai integráció elmélyítése, kibővítése szintén alkalom a tagállami foglalkoztatási politikák, illetve a közösségi

foglalkoztatási politika újragondolására, hiszen a kibővített Európában még kevésbé lehet a foglalkoztatáspolitikák harmonizációját megvalósítani, mint korábban.

II. Érvek a foglalkoztatáspolitikai integráció mellett:

a. Az összeurópai GDP 28%-át kitevő szociális kiadások hatással vannak a makrogazdasági stabilitásra, azonban ezek közvetlen hatásai a határokon belül maradnak. (Bean 353-382. o. [1998]) Ezért a közeljövőben mindenképpen szükség van olyan határokon átnyúló egyeztetési keretek effektív működtetésére, amelyek a szociális rendszerek harmonizációjára irányulnak. Ezt elősegíti, hogy vannak bizonyos közös értékek – pl. a létbiztonság garantálására való törekvés – amelyek a nagyobb együttműködés szükségességének irányába mutatnak. Az a tény, hogy az európai gazdaságokat tartós és strukturális munkanélküliség sújtja mindenképpen a problémák közös gyökerére utal. Ez érv lehet a foglalkoztatáspolitikák további integrációja mellett. A jelenleg kialakított együttműködési rendszer, amely alapvetően a nyitott koordinációs mechanizmusra épül, csak kezdeti próbálkozásnak tekinthető, hatékonysága messze elmarad a szükségéstől; jelenlegi állapota annyiban nevezhető neoliberális szemléletűnek, hogy nem jár jelentős transzferekkel, és hogy a koordináció nem kötelezi az egyes tagállamokat. Ez azonban eleve arra ítéli ezt az együttműködési formát, hogy csak kedvező gazdasági körülmények mellett hozzon eredményeket.

Ez ellen szól, hogy maguknak a munkaerőpiaci intézkedéseknek a súlya rendkívül eltérő az egyes országokban, ami azt jelenti, hogy az intézkedésekkel járó kiadások GDP-arányosan a 0,5%-tól (p. Nagy-Britannia) 4%-ig terjednek (pl. Dánia). Ez arra mutat rá, hogy továbbra is jelentősen eltérő modellek működnek az Európai Unióban, miközben egyértelmű trend a GDP arányos munkaerőpiaci kiadások csökkenése. (1998- és 2002 között az EU-15-öknél csak Olaszországban nőtt ez a mutató.)

b. A mélyebb gazdasági integráció azt is jelenti, hogy jelenleg a piaci kudarcok korrekcióinál továbbra is összefogás, nemzeti akciók szükségesek, de mivel maguk a piacok kizárólag közösségi szinten kezelhetők, a hangsúlynak egyre inkább a közösségi akciók irányába kell eltolódnia. Miközben korábban éppen a munkaerő mobilitásának megnövekedését tekintették a munkaerőpiaci helyzet kulcsának, mára már világos, hogy az integráció elmélyülését elsősorban az egyes munkaerőpiaci mutatók esetleges konvergálódásától lehet várni. Ez a konvergálódási folyamat hosszú távon lehetetlenné teszi a teljesen önálló foglalkoztatáspolitikák folytatását. E felfogás ellen szól azonban, hogy mint korábban látható volt, ez a konvergálódási folyamat rendkívül lassú, s ezért vélhetően más piacok gyorsabb integrálódási folyamata viszi csak előre ennek a részterületnek az integrációját.

c. A munkaerő piaci folyamatokat befolyásoló szociális paktumok a tagállamokban más és más feltételek mellett jönnek létre. A különböző keretfeltételek jelentős differenciákat okoznak. Az egymástól nagymértékben eltérő tagállami szintű szociális paktumok, a munkavállalói, munkaadói oldal és a kormányzati oldal bevonásával született megegyezések nem összeegyeztethetőek a közös piac egységével, hiszen a megegyezések eredményeképpen keletkező ellentétes munkaerőpiaci trendek, inflációs hatások nem segítik elő az egységes munkaerőpiac létrejöttét.¹ Ez ellen szól, hogy az elmúlt évtizedben lejátszódott gazdaságszerkezeti átalakulás kulcseleme a szolgáltatások térnyerése volt. Ezen a területen azonban nem lehet olyan nagy, esetenként több ezer dolgozót érintő megállapodásokat létrehozni, mint pl. a 60-as, 70-es években. Ennek oka, hogy a

¹ A szociális paktumok kulcskérdése a bérek növekedésének közép- és hosszútávú meghatározása, itt több megoldási alternatívával lehet találkozni az európai országok gyakorlatában; Olaszországban a bérnövekedést a 90-es években az inflációhoz kötötték, Hollandiában az volt a feltétel, hogy a bérek növekedése hosszútávon a többi európai ország szintje alatt kell, hogy maradjon, Portugáliában pedig a termelékenység növekedésének alig több mint fele lehetett a bérek emelésének szintje. Az európai szociális paktumok sikerpéldájaként szokták említeni az 1982-es wassenaar-i egyezményt. Az 1982-es, a holland kormány nyomására megszületett egyezmény eszközei között első helyen szerepel a bérkiáramlás megakadályozása. A bérek növekedését egyrészt az inflációhoz, másrészt pedig a termelékenység növeléséhez kötötték. A bérek 1%-ából egy alapot hoztak létre, melynek célja pótlólagos foglalkoztatási intézkedések és programok finanszírozása volt. Az intézkedések sorában jelentős helyet foglal el a munkaidő lerövidítése és rugalmassá tétele, illetve a részdíjban végzett munkához kapcsolódó joganyag kialakítása, illetve a részmunkaidőnek egyenjogúsítása a teljes időben végzett munkával szemben. (Hassel, A. 15. o. [1998])

szolgáltatások területén keletkezett munkahelyeken átlagban kevesebben dolgoznak, mint egy feldolgozóipari üzemben; a munkavállalás jellege is sok esetben megváltozott (atipikus munkavállalási formák, részidős foglalkoztatás stb.)

Ezen hatások eredőjeként a szociális paktumok jelentősége, gazdasági hatásai csökkentek (csökkent a munkavállalói érdekképviseltek ereje is), és megváltozott a bértárgyalásoknak a monetáris politikához való viszonya az elmúlt évtizedben. Ez utóbbi különösen azokban az országokban fontos, ahol korábban magasabb inflációs szint volt jellemző, így a jelenleg létrejövő szociális paktumok inflációs hatásai jelentős mértékben nem különböznek egymástól.¹

d. A munkaerő, a szolgáltatások és a tőke megnövekedett mobilitásával a gazdasági szereplőknek olyan mozgástere jött létre, ami által az adófizetés elkerülése, illetve általában véve a tagállami gazdasági fennhatóság alóli kibújás lehetőségei megszorodtak. Ezt a problémát tovább súlyosbítja, hogy a leginkább adóképes tényezők, így a tőke és a munkaerőn belül is a képzett munkaerő a leginkább mobilisak, ez mindenképpen érv lehet a foglalkoztatáspolitikai integráció elmélyítése mellett. Kérdés persze, hogy eddig sem tőkénél, sem a munkaerőnél nem látszanak azok az eszközök, amelyek segítségével hatékonyabbá lehetne tenni az ellenőrzést.

Mint látható a fenti pro- és kontra-érvek közötti legfontosabb különbség abban van, hogy egymáshoz különböző jellemzőikben közelítő, vagy egymástól egyre inkább eltávolodó piacoknak fogják-e fel az európai munkaerőpiacokat. Ahhoz, hogy R. Mundell szóhasználatával élve „optimális munkaerőpiac” jöjjön létre, az európai munkaerőpiacok összességének a gazdasági sokkokban hasonlóképpen kell reagálnia. A hasonló reakciók az azonos, vagy hasonló struktúrájú vagy összetételű, vagy legalábbis hasonló problémákkal küzdő munkaerőpiacoktól várhatók. Ez egymástól jelentős mértékben eltérő

¹ A bértárgyalások sikere nagyban múlik azon (Calmfors, L. 3-14.o. [2001]), hogy van-e az adott gazdaságban inflációs hajlam, mert ha van, akkor a nagyobb munkaerőpiaci flexibilitás jobban biztosítható az euró-övezeten kívül.

munkaerőpiacokon nem következnek be, s a jelentős gazdasági változások, sokkok során eltérően reagálnak, ami a válság-helyzetekben az integrációban meglévő szétfeszítő erőket erősíti fel. A pozitív vagy negatív előjelű változások erőteljesen befolyásolják a munkaerőpiaci keresleti és kínálati viszonyokat, a gazdasági növekedés lehetőségeit és meghatározzák a gazdasági növekedés potenciálját is. A következő típusú változásokat lehet megkülönböztetni:

1. *a konjunkturális változásokat;*
2. *a gazdaságszerkezeti változásokat;*
3. *és a munkaerőpiac szerkezeti változásait.*(ECB 8. o. [2002])

1. Konjunkturális változások. Ezek származhatnak pl. az **üzleti ciklusok alakulásából**, aminek egyértelmű közvetlen – elsődlegesen a munkanélküliségi rátán érzékelhető – hatásai vannak a munkaerőpiacra. (Ilyen jellegű konjunkturális változás volt pl. a dotcom buborék kipukkanása, amelynek hosszútávú reálgazdasági hatásai nem voltak, azonban – különösen Európában – megugrottak a munkanélküliségi ráták.) A ciklus lefelé tartó ágában a munkaerő-kereslet csökkenése, a munkanélküliségi ráta növekedése jellemző, míg a felfele tartó ágban a kereslet növekedése a meghatározó. (Amennyiben nem üzleti ciklusról, hanem egy hosszabb, technológiai újításokkal, paradigmaváltással együtt járó gazdasági ciklus beindulásáról van szó, akkor a fordulóponton jellemző a munkaerőpiaci kereslet szerkezetének átrendeződése.)

A konjunkturális hatásokra reagáló munkaerőpiaci kereslet-ingadozások az egész gazdaságban mindenütt egyszerre jelentkeznek, ez azonban természetesen nem azt jelenti, hogy ne lehetnének földrajzi, képzettségbeli, szakma szerinti különbségek. (Ezt az eltérő típusú munkanélküliségi ráták, vagy foglalkoztatási ráták jelzik.) **Az ilyen típusú munkanélküliséget konjunkturális munkanélküliségnek nevezzük.**¹

¹ Ezt a megközelítést jól szemlélteti a klasszikus munkaerőpiaci modell, amely a munkaerőpiaci helyzet alakulását egy keresleti- és egy kínálati görbe segítségével ábrázolja, s így határozza meg az egyensúlyi munkanélküliségi rátát. A keresleti- és kínálati görbe metszéspontja, amely a munkaerő és a reálbér

2. Gazdaságszerkezeti változások. A munkaerőpiac keresleti és kínálati viszonyainak változását okozhatják a gazdaság termelési szerkezetének átalakulási folyamatai is. Ezek jelentős része az elmúlt évtizedben a következő tényezőkkel függött össze:

- *a technológiai változásokkal (pl. a 80-es években beindult, a 90-es években kiteljesedett információs- kommunikációs technológiai robbanás);*
- *a nemzetközi kereskedelem fő irányainak átrendeződésével;*

egymáshoz való viszonyát tükrözi vissza, – noha egyensúlyi helyzetet szemléltet – olyan egyensúlyi helyzetet, amely kizárja a munkanélküliek, illetve a be nem töltött állások egyidejű lehetőségét, vagyis amelytől eltérve vagy munkanélkülieket és betöltött állásokat feltételez, vagy be nem töltött állásokat és teljes foglalkoztatottságot. Az empirikus tapasztalatok számos esetben ennek ellenkezőjét bizonyítják, hiszen munkaerő-túlkínálatkor is lehetnek be nem töltött állások. Az elmélet a bérek és árak rugalmasságából kiindulva arra a következtetésre jut, hogy az aggregált kereslet ugyan befolyásolja az árszintet, azonban nincs jelentős hatással a kibocsátásra és a foglalkoztatásra. Pigou így a munkanélküliséget minden esetben súrlódásos ellenállásnak tudja be, amely lehetetlenné teszi a bérek- és árak azonnali reakcióját. Erről így ír: „Teljesen szabad verseny esetén... mindig érvényesül egy olyan erős tendencia, miszerint a munkabérek olyan viszonyban legyenek a kereslettel, hogy mindenkit foglalkoztassanak. ... Ebből az következik, hogy a bármely időpontban fennálló munkanélküliség teljes mértékben annak a ténynek a következménye, hogy a keresleti viszonyok folyamatosan változnak, és súrlódási ellenállások megakadályozzák a megfelelő munkabérváltozások azonnali végrehajtását.” (Pigou [1933] 176. o.) A Say-törvény Pigou-féle átfogalmazása a teljes foglalkoztatottság tendenciáját mondja ki a szabad verseny esetére vonatkoztatva. Keynes ezt a fenti tételt támadta. Ő a klasszikusokkal ellentétben nem tekintette a béreket, és az árakat rugalmasnak. (Szentcs, T. 321. o. [1999]) Ennek megfelelően a teljes foglalkoztatottság sem jöhetett létre az elmélete szerint automatikusan. A klasszikus modell a piac tökéletes működését feltételezi, s eltekint az információs és mobilitási akadályoktól, melyek nagy része a munkahelyek, munkaerő inhomogenitásából, illetve egyéb exogén tényezőkől (az Európai Unió esetében nyelvi, kulturális stb.) származnak.

A Hansen-diagram (Hansen B. 1-23. o. [1970]) alapján felrajzolt foglalkoztatási görbe éppen ezeket a munkaerőpiaci mobilitási és információs akadályokat, illetve a munkavállalók ezen akadályok leküzdésére való képességét tükrözi vissza, miközben a görbének a kínálati görbéhez való relatív távolsága határozza meg az egyensúlyi munkanélküliségi rátát. Ennek nagysága jól méri a munkaerőpiac hatékonyságát, hiszen a foglalkoztatási görbe és a kínálati görbe közötti nagy távolság az egyensúlyi helyzet ellenére sok munkanélkülit, s megüresedett állást feltételez egyidejűleg. Ez a feltételezés sokkal inkább megfelel a hétköznapi életben tapasztaltaknak. Fontos, hogy e modell szerint a reálbéreknek nincs közvetlen hatása az egyensúlyi munkanélküliségre, így a munkanélküliség csökkentésére tett olyan javaslatok, melyek a bérek csökkentésén alapulnak, nem megalapozhatóak.

A mobilitási akadályokra koncentráló modellek három fő típusa található meg a szakirodalomban. Egyrészt azok a modellek, amelyek a teljesen homogén, transzparens részpiacok esetében a klasszikus elmélet feltételezéseit teszik magukévá, azonban a részpiacok aggregált szintjén a Hansen-diagram szerint feltételezik a munkanélküliek, s be nem töltött állások egyidejűségét. A másik megközelítés (Hall, R. E. 354-372. o. [1977]) a munkanélküliségből való kilépést, illetve a munkaközvetítést termelési funkcióként modellezi, ahol az input elem a be nem töltött állás, s az output elem a közvetítés, a munkanélküliekből összetevődő készlet ezek eredőjeként jön létre. A harmadik típust képezik a Beveridge-görbékre épülő megközelítések, melyek a munkanélküliségi rátát, és a munkaképes lakossághoz viszonyított üres állások százalékos megoszlását veti össze. A görbe segítségével a munkaerőhiányt, illetve az egyensúlyi munkanélküliség strukturális változásait lehet kimutatni, ez azonban inkább csak a folyamatokat írja le, mint elemezi, azonban már felhívja a figyelmet a strukturális munkanélküliség tényére.

- *a külföldi közvetlen tőkebefektetések gazdaságszerkezet-átalakító hatásaival (pl. a 90-es években a közép-kelet-európai országok jelentős részben a külföldi közvetlen tőkebefektetések hatására nagy mértékben átrendeződött a munkaerő-kereslet összetétele);*
- *a szolgáltatások szektora által meghatározott gazdaságok létrejöttével stb. stb. (Ez szintén a munkaerő-kereslet szerkezetére hat.)*

A gazdaságszerkezeti átalakulások hatásaként bizonyos területeken (régiókban, ágazatokban) a kereslet megugrása tapasztalható, míg ez más területeken nem vagy éppen fordított előjellel jelentkezik. **Ezt a típusú munkanélküliséget strukturális munkanélküliségnek nevezzük.**

3. A munkaerőpiac szerkezeti változásai. A munkaerőpiac változásai származhatnak a munkaerő összetételének megváltozásából is. Ezt demográfiai változások, illetve a munkaerő regionális, képzettségi, szakmák, nemek szerinti eloszlásának átalakulása okozhatja. Bár az Európai Unió előrejelzése szerint 2025-ig az Unió lakosságának gyarapodása várható, a lakosság már most igen előrehaladott előregedési folyamata a jelenleg alkalmazott bevándorlási politikák újragondolására ösztönöz. (Az EU-15-ökben 1990-ben a 15- és 64 év közötti lakossághoz képest a 65 év felettiek aránya 21,6%, majd 2001-ben már 24,3%. Magyarországon ez az arány 21,4% volt ugyanebben az évben az Eurostat adatai alapján.)

A munkaerőpiacon tapasztalható egyensúlytalanságokat nem csak okaik, hanem **időtartamuk szerint** is célszerű külön kezelni. A munkanélküliség egy része onnan származik, hogy a munkáját elvesztőnek időre van szüksége az álláskereséshez, illetve a munkaerőt keresőnek szintén idő kell a megfelelő jelölt megtalálásához. Ez a jelenség, a **súrlódásos munkanélküliség** a résztvevők nem megfelelő informáltságából származik. Ez a munkanélküliség nagyon rövidtávú, azonban elkerülhetetlen. Nagysága jelentős mértékben függ az információk összegyűjtésével megbízott, vagy azzal foglalkozó szervezetek hatékonyságától, sőt függhet az adott

piacra jellemző törvényi szabályozástól is, mivel a munkaerő nagyon erős jogi védelme az üres munkahelyek betöltésének gyorsaságára is hatással van.

A munkaerőpiaci egyensúlytalanságok egy másik része a már említett **üzleti ciklusok** alakulásából származik. A dekonjunktúra utáni időszakban normális esetben a konjunkturális munkanélküliség megszűnik. Ennek ellenére számos olyan példát lehet említeni, amikor is a válság megszűnése után továbbra is megmaradt. (Pl. a 70-es évek elején, az első olajválság nyomán kialakult munkanélküliség a válság után sem szűnt meg.) A strukturális munkanélküliség annál valószínűbb, minél tovább tart a munkaerőpiac reagálása. Ennek oka, hogy a munkaerőpiac átalakulása nem követi megfelelő tempóban a gazdasági struktúra átalakulását, s így a munkaerő tudása, értéke igen hamar „leértékelődik”. Ez tulajdonképpen átvezet már a **strukturális munkanélküliség** jelenségéhez, ami a gazdasági szerkezetnek nem megfelelő munkaerő-kínálati struktúrájából származik.

Mind az üzleti ciklusok fluktuációiból, mind a gazdasági szerkezet módosulásából, mind pedig a munkaerő-kínálat változásából származó változások kiegyenlítésére szolgál a **rugalmas bérmechanizmus**. A rugalmasság fokát nagymértékben befolyásolják az egyes országok munkaerőpiaci intézményei,¹ mivel ezek határozzák meg a munkaerőpiacon működő ösztönzőket, és így hatással vannak a munkaerő munkavállalási hajlandóságára. A munkaerő túlzott védelme, illetve a nagyon széles körű juttatásrendszer nem ösztönöz a munkavállalásra, hiszen a nagy szociális biztonságot garantáló jóléti rendszerekben egyes esetekben a munkavállalásból származó jövedelmek nem haladták, haladják meg olyan

¹ Az EU-15-ökben a bértárgyalások rendszerei egymástól jelentősen eltérő típusú megegyezési folyamatokat takarnak, azonban mind a 15 országban létezik a – vagy ágazati- vagy vállalati szinten folytatott – bértárgyalások rendszere. E 15 ország közül 5-ben ágazatok feletti egyeztetési mechanizmusok is léteznek; így Finnországban és Írországban az egész gazdaságra vonatkozó; Belgiumban és Görögországban csak a magánszektorra vonatkozó; Dániában pedig csak az iparra vonatkozó tárgyalások rendszere létezik. A különböző szintek fontossága is eltérő az egyes országokban; így pl. Belgiumban és Írországban az ágazat feletti a legfontosabb, míg a többi országban az ágazati- vagy a vállalati szinten folytatott bértárgyalások a meghatározók. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy vannak olyan országok, ahol a szektorális bértárgyalások hatókörre csak egyes területekre (pl. Németország), illetve vannak olyan országok, ahol e tárgyalások csak a KKV-kre érvényesek (pl. Franciaország). E sokszínűség ellenére elmondható, hogy a különböző szintek közül általában az ágazati szint a meghatározó, és decentralizáció ellenére ennek jelentősége nem csökkent, ez alól kivétel az Egyesült Királyság, ahol jelenleg a vállalati szinten folytatott tárgyalás a meghatározó a bérek alakulása szempontjából. (Shulten, Th. – Stückler, A. [2000])

mértékben a munkanélküliség esetére biztosított szociális transzferek szintjét, hogy az valóban a munkavállalási készséget segítse elő. Az elmúlt időszakban ezért a nyugat-európai munkaerőpiaci reformok igen jelentős hányada a 70-es, 80-as években kialakult erős munkavállalói védelem átalakítására irányult, ennek célja a kereslet egyre gyorsabban változó igényei szerint kialakított rugalmasabb munkaerő-kínálat létrehozása.

4. Összegzés

A makrogazdasági keretfeltételek átalakulására az Európai Unió tagállamai több-kevesebb sikerrel reagáltak. Európának a 70-es évek óta alacsony foglalkoztatottsággal, és magas munkanélküliségi rátákkal kell szembenéznie, különösen az alacsonyan képzetteknél. A magas bérszint miatt az alacsony produktivitású, és alacsony képzettségű munkaerő nehezebben kap munkát, míg bizonyos képzettségeknél – elsősorban az információs-technológiai ágazatokban – munkaerőhiány jellemző. **Az Európai Unióban, különösen a 80-es és 90-es években, a strukturális munkanélküliség jelensége, a 90-es évek második felében a munkatermelékenység alacsonyabb növekedési üteme, valamint a gazdasági növekedés gyenge dinamikája vált a gazdasági problémák egyik fontos vonásává.**

Bár az intézményeknek és a szabályozottság szintjének nem lehet kizárólagos szerepet tulajdonítani a gazdasági növekedésében, egy megfelelően kiépített intézményi rendszer azonban elengedhetetlen a dinamikus növekedéshez. Az Európai Unió esetében a problémát továbbra is a Közösség még nem, a tagországok már nem elegendő gazdaságpolitikai mozgástere jelenti. Egy ilyen helyzetben valós megoldást az integráció elmélyítése, vagy az EU gazdaságpolitikájának (elsősorban monetáris politikájának) növekedés-orientáltabbá tétele jelentheti. (Hosszú távon nem megoldás a kizárólag, vagy elsősorban tagállami keretek között folytatott gazdaságpolitikákhoz való visszatérés.)

A növekedés tényezői közül a munkaerő szerepének felértékelődése arra mutat, hogy korszerű – legyen az uniós vagy tagállami – gazdaságpolitikát nem lehet kialakítani hatékony foglalkoztatáspolitiká nélkül. A tagállami és közösségi szint koordinálásának szükségességét csak aláhúzza, hogy a munkaerőpiaci folyamatok, a humántőke alakulása (a foglalkoztatás szerkezete, a munkaerő iskolázottsága stb.) ma már egyre kevésbé kezelhetők nemzetgazdasági keretek között, ennek azonban, mint korábban szó esett róla, nem a munkaerő mobilitás növekedése az oka, hanem inkább a fejlett országok munkaerőpiacain egyidejűleg jelentkező azonos problémák.

A fejezetben a munkaerő-mobilitás kérdéseinek, valamint a Heckser-Ohlin-Samuelson tétel, és annak kiegészítéseinek vizsgálata után megállapítható, hogy a munkaerő-mobilitás bár elvileg hozzájárulhat az európai munkaerőpiacok homogenizálódásához, nem meghatározó tényező a munkaerőpiaci egységesülés szempontjából.

Ennek ellenére felvetődik az a kérdés, hogy akkor milyen érvek és ellenérvek jöhetnek szóba a közösségi foglalkoztatáspolitiká elmélyítése mellett. A pro- és kontra érvek vizsgálata arra mutat rá, hogy **a közösségi foglalkoztatáspolitiká további integrációja szempontjából az az alapvető kérdés, hogy az európai munkaerőpiacok egymáshoz közeledő vagy egymástól távolodó munkaerőpiacok.** Amennyiben közelednek, akkor ez mindenképpen kedvező a foglalkoztatáspolitiká integrációjánál. Mivel nemrég zajlott le az Európai Unió történetnek legnagyobb kibővítése, s a bővítéssel alapvetően más jellemzőkkel rendelkező munkaerő-piacok „csatlakoztak” az Európai Unió munkaerő-piacaihoz, ezért a közeljövőben nem tűnik célszerűnek és kivitelezhetőnek a foglalkoztatáspolitiká további integrációja. **Ezt alapvetően három tényező gyorsíthatja fel:**

- a. a közösségi (pl. munkaerőpiaci) transzferek növelése, és így a csatlakozók erőteljesebb támogatása; (regionális, agrár- politika)
- b. a tagállami transzferek hasonló célokra való kiadása; (versenypolitika)
- c. valamint az euró-övezethez való csatlakozás „húzóereje”.

a. A foglalkoztatáspolitikai transzferek jelentős növelésére 2013-ig bezárólag nincs lehetőség, valószínű, hogy a transzferek jelentős részét az új országok más gazdaságfejlesztési feladatokra fordítják majd. Itt inkább az lehet a kérdés, hogy a foglalkoztatási célú támogatások növekednek-e majd a közeljövőben, illetve hogy a regionális és agrárpolitika ilyen kiadásai jelentős mértékben változnak-e. *(Lásd a V. fejezetet!)*

b. Fontos az integrálódás szempontjából, hogy a versenypolitikában az elmúlt években olyan eszközrendszer alakítottak ki, amely ugyan nincsen hatással a tagállami munkaerőpiaci transzferek nagyságára, azonban hatással van azok jellegére. Ez a hatás – bár csak a piaci versenyt közvetlenül befolyásoló transzfereket orientálja – éppen a leghatékonyabban működő, vállalatoknak juttatott foglalkoztatási, képzési transzfereket érinti. *(Lásd a V. fejezetet!)*

c. Az euró-övezethez való csatlakozás „húzóereje” kérdéses, ezt alapvetően csak az euró-övezeti országok munkaerőpiaci mutatóinak vizsgálata erősítheti meg. *(Lásd a V. fejezetet!)*

E három tényező mellett nagyon fontos szempont az is, hogy a közösség foglalkoztatáspolitikája – jogi, történeti determinációja révén – hogyan illeszkedik az Európai Unió politikái közé, milyen szerepet játszik a lisszaboni folyamatban. *(Lásd az V. fejezetet!)*

IV. Fejezet: A közösségi foglalkoztatáspolitikai kialakulása, jogi és intézményi háttere

1. A kezdetektől a Nizzai Szerződésig

Bár a szociálpolitika gyökerei egészen az 1951-es párizsi ESZAK-szerződésig nyúlnak vissza, a Közösség szociális integrációjára alapvető hatással volt a Római Szerződés előkészítésekor létrehozott Ohlin-jelentés, amely szerint a szociális biztonsági rendszerek harmonizációja alapvetően nem indokolt a közös piac megteremtésekor. A Római Szerződés erőteljes neoliberális megközelítést tükröz, mivel az élet- és munkakörülmények javítását, és a szociális szempontok figyelembe vételét a Szerződés cikkei alapvetően másodlagos tényezőnek tekintették a gazdasági integráció kérdéseihöz képest. Bár a Római Szerződésben is megjelentek az állam beavatkozását háttérbe szorító elképzelések a francia dirigizmus és a német szociális piacgazdasági modell elemeivel, (Gyulavári, T.; Könczei, Gy. 26-27. o. [2000]) a közösségi gyakorlatot alapvetően a neoliberális megközelítés határozta meg.

A Római Szerződés 118. cikke¹ felsorolja, hogy a szociálpolitika milyen területekre terjed ki. E szerint a foglalkoztatás; a munkajog és munkafeltételek; az alap- és magasabb szintű szakképzés; a szociális biztonság; a munkahelyi balesetek és a foglalkozási megbetegedések megelőzése; a munkahelyi egészségvédelem; az egyesülési jog, valamint a munkaadók és munkavállalók közötti kollektív tárgyalások kérdései tartoznak ide.

Ez a felsorolás, bár igen sok területet érint, és kötelezi a Bizottságot az együttműködés kialakítására, nem rendelkezik ennek formáiról és tartalmi kérdéseiről. A sokrétű célok és feladatok ellenére a Római Szerződésben helyet kapott szociálpolitika nem játszott jelentős szerepet az integráció gazdasági fejlődésében.

¹ Eredeti számozás.

A nagy ívű elképzelések ellenére az első jelentős eredményt csak a 70-es években sikerült felmutatni az 1974-es akcióprogram elfogadásával, (Horváth, Z. 308. o. [2002]) ám az akcióprogram elsősorban a szociálpolitika alapelveinek meghatározására, megfogalmazására korlátozódott. A viszonylagos sikertelenség elsődleges oka, hogy az integráció fejlődését elsődlegesen a neoliberális – az állam, s így a Közösség beavatkozását elutasító – megközelítés határozta meg. Ez még azokban az években (60-as, 70-es években) sem változott jelentős mértékben, amikor a keynesi gazdaságpolitikák alkalmazása volt jellemző a Közösség legtöbb országában.

A Dolgozók Alapvető Jogainak Szociális Chartájának¹ (1989) elfogadása, majd később közösségi joganyaggá válása sem módosított lényegében ezen a helyzeten. A Közösség szociálpolitikájának aktuális feladatait a 2000-ben elfogadott Európai Szociális Menetrend körvonalazta.² Ennek főbb témái akkor a következők voltak:

- *több és jobb munkahely teremtése;*
- *a rugalmasságra és biztonságra épülő munkalehetőségek elősegítése;*
- *küzdelem a diszkrimináció, a szegénység minden formája ellen;*
- *a szociális védelem modernizálása;*
- *a nemek közötti egyenlőség előmozdítása;*
- *és a szociális dimenzió erősítése a bővítés folyamatában.*

Mint az eddigi rövid történeti bevezetésből is érzékelhető, hogy a közösségi szociálpolitika és a foglalkoztatáspolitikai igen sokáig egymástól nem igazából elválasztható területek, hiszen a szociálpolitikában sok esetben a foglalkoztatás elősegítését közvetlenül célzó intézkedések is szerepelnek. *(Lásd pl. a fenti*

¹ A dokumentum az 1960-ban elfogadott torinói Európai Szociális Chartára épül.

² Ezt 2005 elején módosították, és a cselekvési terv két fő pillérét alakították ki; a foglalkoztatás-bővítés és szegénység, esélyegyenlőség pilléreket. (Európai Bizottság 2. o. [2005d])

felsorolást!) E két terület erőteljesebb elválasztásának lehetőségét – legalábbis jogi szempontból – a foglalkoztatáspolitikai önállósá válása teremtette meg.

Az összefonódást jól jelzi, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikai legfontosabb pénzügyi forrása az Európai Szociális Alap, amelynek feladatai – nevével ellentétben – alapvetően nem „szociális” jellegűek, hanem inkább a foglalkoztatási kérdések megoldásait finanszírozó pénzügyi alapként működött, és működik. A tevékenységét 1962-ben megkezdő Alap számos reformon ment keresztül, a hosszú institutionális fejlődésében egyre inkább megjelentek az aktív munkaerő-politikai eszközök alkalmazása mellett az esélyegyenlőség javítása és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem céljai is. (Gyulavári, T.; Könczei Gy. 98-122 o. [2000])

A foglalkoztatáspolitikai szerepét a 90-es évek végén nagymértékben felértékelte, hogy az Amszterdami Szerződéssel a közösségi joganyag része lett, és önálló foglalkoztatáspolitikai fejezetként helyet kapott a Szerződésben. Az integráció létrejötte után a tagállamokban megvalósuló kvázi teljes foglalkoztatottság miatt ez a politika korábban nem igényelt szorosabb kooperációt az országok között. A Közösség foglalkoztatáspolitikai helyzetében a nagy törést a 70-es évek eleje hozta, amikor a munkanélküliség drasztikusan megnövekedett. Ekkor azonban a tagállamok reakciói a befelé fordulás, a protekcionizmus, a saját utak keresése volt. (Ebben az időszakban a gazdaság nemzetköziesedési folyamatai még nem érték el olyan szintet sem a kereskedelem, sem a tőkeáramlás, sem pedig a vállalati összefonódások tekintetében, hogy gazdasági válság esetén az integráció elmélyítése lett volna a kézenfekvő válasz a tagállamok részéről.)

A 70-es évek és a 80-as évek olajválságainak hatásaként az integráció „aranykorszakának” nevezett éveitől nagymértékben megemelkedtek az európai munkanélküliségi ráták, ez a növekedés azonban nemcsak Európában volt megfigyelhető, hanem pl. az Egyesült Államokban is. Ott azonban az olajválság közvetlen hatásainak elmúltával a munkanélküliséget és foglalkoztatottságot jelző

mutatók a helyzet javulását jelezték. A 80-as évek közepe után a foglalkoztatási helyzet némileg előnyösebben alakult, az 1993-as válságot követően azonban ismét megugrottak a munkanélküliségi mutatók, s 1994-ben elérték az elmúlt két évtizedben mért legmagasabb szintet. (EU-15: 10,5%¹)

Az 1993-as második foglalkoztatáspolitikai sokk – az előzőtől eltérően – a közösségi együttműködés erősítésének szándékát váltotta ki a tagállamokban. A korábbi válságtól eltérő reakciók oka vélhetően az, hogy ekkora már egyre világosabbá vált, hogy az egyes gazdaságpolitikai problémák hatékonyabban megoldhatók a Közösség szintjén, mint tagállami szinten. Ez azonban nem volt elegendő a terület teljes integrációjához, és így a regionális, illetve tagállami szinten is eltéréseket mutató munkaerőpiaci indikátorok miatt² a foglalkoztatáspolitikai teljes harmonizálása akkor sem volt megvalósítható. **Ezért az együttműködés olyan formáját kellett megkeresni, ami lehetővé teszi a hatékony együttműködést a Közösség hatáskörének újabb területekre való kiterjesztése nélkül.** Így került sor *az ún. nyitott koordinációs mechanizmus* bevezetésére. (Lásd később részletesen!)

¹ Eurostat adatbázis.

² Az európai régiók között egészen a 70-es évek elejéig a jövedelmek konvergenciája volt megfigyelhető, majd az olajválságtól a 90-es közepéig jelentősen mérséklődött a konvergencia. Az 1995 és 2000 közötti időszakra vonatkozó klaszter-analízis alapján, amely az egy főre jutó GDP-t, a foglalkoztatási kvótát, a primer, szekunder és terciér szektor hozzáadott értékben való részesedését, a magasan és alacsonyan képzettek egymáshoz való arányát, illetve a csúcstechnológiai szektorokban alkalmazottak arányát tartalmazza, az európai NUTS-II. régiókat öt fő csoportra osztották, s a csoportba való tartozást alapvetően az egy főre jutó GDP alapján határozták meg. Az így az első csoportba került területekre (az Unió területének 13%-a) a szolgáltató szektor és a magasan képzettek magas aránya jellemző. Ide elsősorban fővárosok, s a fejlett német városok tartoznak. A második csoporthoz tartozó területeken (az Unió területének 30%-a), ahol az iparnak nagyobb a szerepe, a foglalkoztatási mutatók jobbak, így a foglalkoztatási kvóta, s a munkanélküliségi ráta az összes régiónál jobb eredményeket mutat. A harmadik csoportra az ipar részesedésének nagy aránya, a szolgáltatások, a high-tech szektorok alacsony aránya, negyedik csoportra a szolgáltatások előtérbe kerülése, az alacsonyan képzettek magas aránya, illetve az ötödik csoportra a primer szektor erősebb jelenléte, valamint az alacsonyan képzettek magas aránya jellemző. (Európai Bizottság [2002a])

Az új eljárás kialakítása előtt már 1994-ben alapvető konszenzus alakult ki az Esseni Csúcson,¹ hogy közösségi szinten is erősíteni kell a foglalkoztatáspolitikák összehangolását. A foglalkoztatáspolitikák szerepe tovább növekedett az Európai Unió politikái között annak az Amszterdami Szerződésbe való bekerülésével, illetve a lisszaboni nyilatkozatban való megjelenésével.

Az integráció kezdeti fázisaiban természetes jelenség, hogy az integrálódás alacsonyabb fokán hatékonyabb – a neoliberális megközelítés által sugallt – gyakorlatot célszerű alkalmazni. A közös pénz bevezetésével azonban célszerű átgondolni, hogy mely területek erősebb integrálása szükséges a hatékony működés megőrzéséhez. Ez a dilemma párosul azzal a problémával, amelyet egyes európai országok gazdasági nehézségei okoznak. Ezek a problémák jórészt arra vezethetők vissza, hogy ezek az országok (pl. szociális piacgazdaságú országok) a gazdasági folyamatok nemzetköziesedése miatt egyre kevésbé tudják fenntartani (finanszírozni) azt a gazdaságpolitikai modellt, amelyben a gazdaságpolitika és a szociálpolitika integráltan működik. Bár ez nagymértékben hozzájárult ezekben az országokban a második világháború utáni időszakban a társadalmi kohézió megőrzéséhez, ugyanekkor alapvető oka ezekben az országokban a munkaerőpiac rugalmatlansága továbbra is nagymértékű. Ezzel szemben a normatív, plurális gazdaságokban – pl. Nagy-Britanniában – e két politika egymástól függetlenül működött és ez hozzájárult a gazdaság tehermentesítéséhez, és a hatékony gazdasági struktúrák kialakulásához. (Gál, P. – Moldicz Cs. – Novák T. 13-25. o. [2004])

A 90-es évek nemzetköziesedési folyamatai, és egyes országok sikerei azt sugallják, hogy az Európai Unió szintjén is indokolt a gazdaságpolitika (foglalkoztatáspolitikai) és szociálpolitika elválasztása. A foglalkoztatáspolitikai és szociálpolitika egymástól való elkülönítése nyithatja meg az utat a foglalkoztatáspolitikai erősebb integrációja, a Közösség aktívabb fellépése előtt.

¹ Európai Tanács (1994): Az Európai Tanács következtetései. Esseni Csúcs 1994. 12.09-10.
Letöltés ideje: 2004. 01.17
<http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=54767&from=&LANG=9>

2. Foglalkoztatáspolitikai, mint közösségi politika

Az új foglalkoztatáspolitikai fejezet az Európai Közösség Alapító Szerződésének 2. cikkére való hivatkozással került be a Szerződésbe. (125-130 cikkek) **Az Amszterdami Szerződés alapján elindított Európai Foglalkoztatási Stratégiát (European Employment Strategy) először 1997-ben a Luxemburgi Foglalkoztatási Csúcson¹ fogalmazták meg.** A foglalkoztatási iránymutatóknak a luxemburgi dokumentum megállapításai szerint összhangban kell lenniük a szubszidiaritás elvével, így nem szabad sérteniük a tagállamok foglalkoztatáspolitikai kompetenciáit, de ugyanígy összhangban kell lennie az Európai Unió gazdaságpolitikájának alapelveivel is.²

A közösségi foglalkoztatáspolitikai későbbi négy alappillére az 1997-es luxemburgi csúcsértekezleten alakult ki, amelyek a következők:

- *a foglalkoztatási képesség javítása;*
- *a vállalkozó készség ösztönzése;*
- *az alkalmazkodó készség fejlesztése;*
- *és az esélyegyenlőség megteremtése.*

A két évvel később lezajlott kölni foglalkoztatási csúcson a luxemburgi folyamat intézkedéseit, és az áruk-, szolgáltatások és tőkepiacok struktúrareformját³ egy egységes rendszerben kapcsolták össze. Ez az egységes rendszer az ún. Köln-folyamat. Az ennek keretében folytatott makrogazdasági dialógusban a tagállamok, az Európai Központi Bank és a szociális partnerek

¹ Európai Tanács (1997): Az Európai Tanács következtetései. Luxemburgi csúcs. 1997. 11. 20-21. letöltés ideje: 2004.01.17.

<http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=56855&from=&LANG=1>

² Ennek legfontosabb dokumentuma a Bizottság által évente elkészített BEPG –azaz a Broad Economy Policy Guidelines.

³ Ebben a reformfolyamatban, az ún. Cardiff-folyamatban a tagállamok éves jelentéseket készítenek a meghozott intézkedéseikről.

képviselői vesznek részt. Az eljárás lényege elvileg, hogy koordinált bérpolitikával egészítsék ki a közös monetáris politikát. A szociális partnerek, az Európai Központi Bank (EKB), a Tanács és a Bizottság képviselői évente kétszer – tavasszal és ősszel – találkoznak, hogy olyan megállapodást hozzanak létre, amely a fenntartható növekedés, és a magas foglalkoztatási szint fenntartását és növelését tartja szem előtt. (Az üléseken a politikai- és technikai szint külön válik.)

Egyrészt a körülményes eljárások miatt, másrészt mert a tagállamok további gazdaságpolitikai kompetenciák elvesztésétől félnek (lásd monetáris politika), ez a fajta együttműködés eddig nem hozott jelentős eredményeket. Ennek okai a következők:

1. Egyes országok kifejezetten ellenzik az ilyen, leginkább a szociális piacgazdaságokban jellemző hosszabb távú prioritásokat, egyfajta tervgazdaságra jellemző célokat megjelölő, és hosszadalmas egyeztetési mechanizmusokat igénylő eljárásokat. (Ezek az országok, pl. Nagy-Britannia sokkal inkább hívei a termelési tényezők, az áruk- és szolgáltatások áramlását elősegítő gyakorlatias lépéseknek.)
2. A tagállami politikáktól függetlenül az eljárás súlyát nagyban csökkenti, hogy a Bizottság által javasolt gazdaságpolitikai intézkedésektől eltérő tagállami gazdaságpolitikának nincsenek jelentős, negatív következményei az egyes tagországokra. A makrogazdasági dialógus súlyát a Stabilitási és Növekedési Paktum révén vállalt kötelezettségvállalások adják. A fiskális- monetáris- és bérpolitikák közös koordinálása annak nem kötelező jellegével jellemezhető.

A Nizzai Szerződés alapján a tagállami foglalkoztatáspolitikák és a Közösség, valamint a tagállamok gazdaságpolitikái közötti összhangot a 126. cikk (1) bekezdése alapján kell megteremteni. A Szerződés 126. cikk (2) bekezdése szerint a tagállamok elismerik, hogy a foglalkoztatáspolitikai megvalósítása közös érdekű ügy, s összehangolják fellépésüket a Tanácsban. Bár elmondható, hogy a tagállamok nem cselekedhetnek teljesen szabadon, azaz tekintettel kell lenniük az

irányelvekre, célokra, s az Európai Unió jogi normáira, mégis a foglalkoztatáspolitikát továbbra is tagállami irányítás mellett működik.

A közösségi foglalkoztatáspolitikát újonnan bevezetett eljárási módszere az ún. nyitott koordináció (*open method of coordination*), az ilyen az eljárásokban az Európai Unió Tanácsa és a Bizottság közös jelentése alapján az Európai Tanács megvizsgálja a Közösség foglalkoztatási helyzetét, következtetéseket fogad el, majd ezek alapján az Európai Unió Tanácsa minősített többséggel foglalkoztatáspolitikai iránymutatókat hagy jóvá. Ezek elfogadása előtt a Parlament, a Régiók Bizottsága, a Gazdasági és Szociális Bizottság, és a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaerőpiaci Bizottság véleményt alkot róluk. Ezeket az ajánlásokat a már nemzeti szinten kidolgozott Nemzeti Foglalkoztatási Akciótervekbe ültetik át, valamint az évente benyújtott jelentésekben referálnak a tagállamok ezekről az intézkedéseikről.¹

A nyitott koordináció a foglalkoztatáspolitikai fejezetben való kizárólagos hangsúlyozása az eljárási mód egyedülállósága, újszerűsége mellett annak is köszönhető, hogy ez a fejezet nem határozza meg a foglalkoztatáspolitikát alapvető céljait, annak irányultságát, hanem elsődlegesen csak az eljárási rendet szabályozza. Sőt kiköti azt is, hogy a közös intézkedések „nem foglalják magukban a tagállamok törvényi, rendeleti, és közigazgatási rendelkezéseinek összehangolását.”² **Ez a kitétel egyértelműen utal ennek az együttműködésnek opcionális jellegére, és utal arra is, hogy e terület további integrációja a közeljövőben nem várható.**

A 90-es évek végén kialakított közösségi foglalkoztatáspolitikának a következő jellemzői sorolhatók fel:

- *Az 1993-as gazdasági krízis éve után egyfajta legitimációs válságban alakították ki a kereteit.*

¹ Az Amszterdami Szerződés által bevezetett eljárási mód más (128. cikk) területeken, így a kutatás- és fejlesztés, továbbképzés, információs társadalom és vállalatfejlesztés területein is alkalmazzák.

² Az Európai Unió Alapító Szerződése 129. cikk.

- *A nyitott koordinációs eljárás jellegéből fakadóan korlátozza a közösségi szintre történő kompetenciáttranszfert, s így „kontrollált európaizálást” jelent.*
- *Az állami költségvetések konszolidálására, illetve az árstabilitásra épülő makrogazdasági stabilitás elvét nem kérdőjelezi meg.*
- *Effektív működése csak a monetáris politika, a költségvetési politikák megfelelő összehangolása, és a struktúrareformok folytatódása és sikeressége esetén képzelhető el.*
- *Az együttműködés lehetőségeit nagymértékben korlátozza az Európai Unió tagállamai közötti, a meglévő forrásokért, befektetésekért, technológiáért folytatott verseny. Ennek a versenynek egyik súlypontja éppen a többi tagállamhoz képest másként alakított foglalkoztatáspolitikai; a munkaerőpiac kínálati oldalának a növekedést elősegítő kialakítása lehet.*

3. A lisszaboni folyamat

A Nizzai Szerződés elfogadása után az institutionális fejlődés következő lépése a lisszaboni stratégia megfogalmazása volt, amivel a foglalkoztatáspolitikai a korábbi szélesebb környezetbe ágyazva jelent meg. Az Európai Unió állam- és kormányfőinek 2000. márciusában lezajlott csúcstalálkozóján elfogadott dokumentum képezi az Európai Unió gazdaságának eddigi legátfogóbb fejlesztési tervét. Az ún. lisszaboni stratégia megvalósításának ideje 2000 és 2010 közé esik, ez a terv az Európai Unió gazdasági szerepének megőrzését tűzte ki célul, illetve kifejezetten azt, hogy Európa ne veszítsen tovább a világgazdaságban betöltött jelentőségéből, sőt növelje azt, elősegítse az európai gazdaságok bővülését, és fokozza a térség versenyképességét a nemzetközi versenyben.

A stratégia kidolgozásának oka, hogy az elmúlt időszakban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy bizonyos mutatóknál az Európai Unió gazdasága lemaradt az amerikai és a távol-keleti vetélytársak által meghatározott

fejlődésben illetve, hogy a jelenlegi keretfeltételek módosulása nélkül ez a tendencia várhatóan csak erősödni fog.¹ Tény, hogy ez a lemaradás azonban csak az átlag, s az egyes tagországi fejlettségi színvonalak figyelembe vételével fontosabbnak tekinthető a tagországok közötti technológiai rés csökkentése. A Közösség gazdaságilag legfejlettebb tagállamai a technológia tekintetében nem mutatnak lemaradást.²

A lisszaboni folyamat középpontjában a korábbi heterogén célokat egyesítő, azokat egymással harmonizáló integrált megközelítés áll, ami:

- *a gazdaság növekedését;*
- *a strukturális munkanélküliség csökkentését;*
- *valamint a kutatási- és fejlesztési tevékenységek erősítését teszi központi feladattá.*

Az európai gazdaságok versenyképességének növelésére³ a Bizottság által kínált megoldás az új, korszerű technológiák használatát, elterjesztését, a humántőkébe való növekvő investíciókat előtérbe helyező gazdaságpolitika kialakítása. A 2010-ig létrehozandó tudásalapú gazdaságban a következő célokat tűzték ki:

¹ Az Európai Bizottság által 2003-ban kiadott elemzés szerint az Európai Unió GDP-je világ GDP-hez mért arányának erőteljes csökkenése várható. MEMO/03/105 Brussels, 12 May 2003 World Energy, Technology, and Climate Policy Outlook (WETO) Letöltés ideje: 2004.10.08. http://216.109.117.135/search/cache?p=GDP+world+share+USA+2030&ei=UTF-8&fl=0&u=europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh%3Fp_action.getfile%3Dgf%26doc%3DMEMO/03/105%7C0%7CAGED%26lg%3DEN%26type%3DPDF&w=gdp+world+share+usa+2030&d=02824E8838&icp=1&intl=us

² A lemaradás mérésére használt mutatók rendkívül heterogének. (Blahó-Palánkai-Petz 369. o. [2002]) Ha csak a kutatási- és fejlesztési intenzitást (GDP arányában) vizsgáljuk az európai országok viszonylatában, akkor máris látható, hogy ha technológiai résről beszélünk, akkor azt leginkább Európán belüli viszonylatban tehetjük.

³ A lemaradás okai a következőket lehet említeni: egyrészt a termelés költségeinek emelkedését, másrészt a nem hatékony gazdaságpolitikai mixet. A munka költségeinek megnövekedése a munkaerőpiac merevségével, a tőke esetében pedig az európai tőkepiac – a egységes, belső piac ellenére továbbra is fennálló – fragmentáltságával magyarázható. Az európai termelékenység többlet, a 90-es évek második felére tehető megszűnése a korábbi évtizedekhez képest nyíltabb gazdaságok kialakulásával párosulva az európai jóléti államok költségeinek finanszírozási bázisát szűkítette be.

- a **gazdaságpolitikában** a kutatási- és fejlesztési tevékenységek fejlesztését (Európai Kutatási Tér létrehozása), a struktúrareform folytatását (a KKV-szektor fejlesztése, a sajáttőke és idegentőke finanszírozások fejlesztése), a szolgáltatások szektorának további liberalizálását, és az európai pénzpiacok és szabályainak egységesítését (pl. nyugdíjalapokba történő befektetések esetén);
- a **foglalkoztatáspolitikában** a foglalkoztatás mértékének növelését, s hosszú távon a teljes foglalkoztatottság elérését; (A lisszaboni folyamat keretében az EIB végez foglalkoztatási aspektusokat is figyelembe vevő finanszírozási tevékenységet is.)
- a **szociálpolitikában** a társadalmi kirekesztés elleni küzdelmet, a szociális dialógus folytatását, és a humánpotenciál, az oktatás fejlesztését.

Ezt követően 2000 decemberében elfogadták **Nizzában**¹ az Európai Unió Szociális Menetrendjét. A 2001-es **stockholmi csúcstalálkozón**² a tagállamok kormányfői és államfői megerősítették a teljes foglalkoztatottság célját és részletezték a lisszaboni foglalkoztatáspolitikai célokat. A svéd elnökség idején szervezett második csúcstalálkozón **Göteborgban**,³ a lisszaboni stratégia a fenntartható fejlődés koncepciójával egészült ki, amely szerint a gazdasági növekedés, a foglalkoztatás és a környezetvédelem egymástól elválaszthatatlan fogalmak.

2003-ban az 1997-es luxemburgi csúcson létrehozott foglalkoztatáspolitikai alappilléreket megváltoztatták, a korábbi négy cél helyett már csak három átfogó célkitűzés határozza meg jelenleg a közösségi foglalkoztatáspolitikai fejlesztését. A

¹ Európai Bizottság (2000): Európai Szociális Menetrend. Letöltés ideje: 2004.01.03.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_policy_agenda/social_pol_ag_de.html

² Stockholmban a 2005-ig elérendő célokat határozták meg, a fent említett mutatók esetében 67%, illetve 57% a célkitűzés. Letöltés ideje: 2004.01.17
<http://ue.eu.int/Newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=65815&from=&LANG=2>

³ Európai Tanács (2001a): Az Európai Tanács következtetései. Göteborgi csúcs. Letöltés ideje: 2004.01.03. <http://ue.eu.int/Newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=65815&from=&LANG=2>

három célkitűzés – *a teljes foglalkoztatás elérése; a munkatermelékenység és a munkahelyek minőségének javítása; a szociális kohézió és integráció erősítése* – alapvetően a lisszaboni folyamatban megfogalmazott célok jegyében született.

A lisszaboni stratégia **foglalkoztatáspolitikai szempontból alapvetően új eleme a foglalkoztatáspolitikák közösségi koordinációjának megerősítése** volt, hiszen a foglalkoztatáspolitikai súlypontjait már a 90-es évek vége óta a foglalkoztatáspolitikai irányvonalakkal, az Európai Foglalkoztatási Stratégiával koordinálják. A másik új elem pedig **a korábbi, különböző gazdaságpolitikai célkitűzések egységes keretbe való foglalása**.

Ez a terv két lényeges vonatkozásban tér el az Európai Unió korábbi reformjaitól.

- I. **Egyrészt nem egy akut gazdasági válságban, vagy egy probléma megoldására született,** hanem inkább közép- és hosszútávú szempontokat vesz figyelembe. Ez a terv egy olyan világgazdasági helyzetben jött létre, amikor a dot-com cégeket, az internetes cégeket jegyző tőzsdék rekordforgalmat bonyolítottak emelkedő részvényárak mellett, nagyok voltak az információs- kommunikációs technológiai területtel kapcsolatos várakozások, s így az ide történő befektetések is nagy volument értek el. Robbanásszerűen növekedtek a külföldi közvetlen tőkebefektetések, dinamikusan nőtt a világkereskedelem volumene és értéke, azaz dinamikus volt a világgazdasági növekedés; fellendülést jelzett minden gazdasági mutató; és ráadásul a Közösség sikeresen vezette be a közös valutát.

Ebben az időszakban az Európai Unió által kitűzött célok, talán reálisnak tűnhettek, azonban az azóta eltelt időszak rámutatott, hogy a lisszaboni célok teljesítéséhez nem volt meg a szükséges háttér. Ez a hiányzó tagállami elkötelezettséget jelenti, noha létrehozásakor a

baloldali kormányok azért támogatták, mert a versenyképesség és a szociális kohézió céljait próbálták harmonizálni egy programban; a jobboldali kormányok pedig azért, mert szükségesnek látták a versenyképesség erősítését.

II. A másik jelentős különbség, hogy korábban mindig egy-egy funkcionális gazdaságpolitikai területre vonatkozóan születtek reformtervek – pl. a Mac-Sharry-reform, ami a mezőgazdaságot, vagy a Delors-terv, ami a monetáris politikát érintette. Ez a reform-terv azonban alapvetően nem más, mint egy olyan „akcióterv”, amely gyakorlatilag az összes meghatározó gazdaságpolitikai területre kiterjed.

A lisszaboni stratégiában ezért számos területre fogalmaznak meg célokat, több esetben is ezek a tervek egyfajta tervgazdasági felhangot sem nélkülözve számok formájában is testet öltöttek. A foglalkoztatottság és képzés területei mellett a következő területeket lehet még kiemelni:

- *a versenyképesség javítását;*
- *a kutatás- és fejlesztését;*
- *a társadalom kohézió erősítését;*
- *és környezetvédelem támogatását.*

A lisszaboni folyamatban meghatározott 2010-ig szóló foglalkoztatási célkitűzések – ezek a foglalkoztatottsági arány¹ 70% körülire, a nők foglalkoztatási arányának 60% fölé, és az idősek foglalkoztatási arányának 50% fölé emelését jelöli meg célként a tagországoknak – több mint valószínű sem az EU-15-ök, sem pedig az EU-25 számára sem lesz teljesíthetők. (A foglalkoztatáspolitikai célok között szerepelt még a 18 és 24 év közöttiek képzettségi szintjének növelése is.) **Ezt jól jelzik az azóta eltelt időszak eredményei is:**

¹ Munkaerőpiaci részvételi ráta

1. Foglalkoztatási arány alakulása. 2003-ban az EU-15-ök foglalkoztatási aránya 64,3% volt (EU-25: 62,9%), ami ugyan jelentős változás a tíz évvel korábbi 60,1%-hoz képest, de a 1995 és 2001 közötti javulás után az elmúlt két évben már csak stagnálás, vagy erőtlén növekedés volt tapasztalható. *(Az egyes országokra vonatkozó adatokat lásd a következő táblázatban!)*

2. A nők foglalkoztatási arányának alakulása. A nők foglalkoztatási aránya 1998 és 2003 között az elvártaknak megfelelően emelkedett (EU-15: 2,9%, EU-25: 1,7%), s 2003-re elérte az 56%-ot (EU-15), (EU-25: 55%) ami azt jelenti, hogy ez a célkitűzés (2010: 60%) elvileg teljesíthető.

3. Az idősek foglalkoztatási rátájának alakulása. Az 55- és 64 év közöttiekre vonatkozó 50%-os célkitűzéstől igen messze van az idősek foglalkoztatási aránya (2003 EU-15: 41,7%, EU-25: 40,2%).

Bár a munkanélküliségi rátára vonatkozóan nem fogalmaztak meg a lisszaboni folyamatban célkitűzést, de az elmúlt évek kedvezőtlen folyamatait jól jelzi, hogy a 2003-ban és 2004-ben a munkanélküliek száma tovább nőtt. (EU-15 – 2001: 7,4%, 2002: 7,6%, 2003: 7,9%, 2004: 8,0%)¹

¹ OECD adatok alapján.

23. táblázat: Foglalkoztatási arányok az Európai Unióban (2003, %)

	Foglalkoztatási arány (2003)	Változás 1998 és 2003 között	Foglalkoztatási arány nőknél (2003)	Változás 1998 és 2003 között	Foglalkoztatási arány időseknél (2003)	Változás 1998 és 2003 között
Belgium	59,6	2,2	51,8	4,2	28,1	5,2
Csehország	64,7	-2,6	56,3	-2,4	42,3	5,2
Dánia	75,1	0,0	70,5	0,3	60,2	8,2
Németo.	64,8	0,9	58,8	3,0	39,3	1,6
Észtország	62,9	-1,7	59,0	-1,3	52,3	2,1
Görögo.	57,9	2,4	43,9	3,7	42,3	3,3
Spanyolo.	59,7	8,5	46,0	10,2	40,8	5,7
Franciao.	62,8	2,6	56,7	3,6	36,8	8,5
Írország	65,4	4,8	55,8	6,8	49,0	7,3
Olaszo.	56,1	4,1	42,7	5,4	30,3	2,6
Ciprus	69,2	3,5	60,4	6,9	50,4	1,0
Litvánia	61,8	1,9	57,9	2,8	44,1	7,8
Lettország	61,1	-1,2	58,4	-0,2	44,7	5,2
Luxemburg	63,1	2,6	50,8	4,6	29,5	4,4
Magyaro.	57,0	3,3	50,9	3,7	28,9	11,6
Málta	54,5	:	33,6	:	30,3	:
Hollandia	73,5	3,3	65,8	5,7	44,8	10,9
Ausztria	69,2	1,3	62,8	4,0	30,4	2,0
Lengyelo.	51,2	-7,8	46,0	-5,7	26,9	-5,2
Portugália	67,2	0,3	60,6	2,3	51,1	1,1
Szlovénia	62,6	-0,3	57,6	-1,0	23,5	-0,4
Szlovákia	57,7	-2,9	52,2	-1,3	24,6	1,8
Finnország	67,7	3,1	65,7	4,5	49,6	13,4
Svédország	72,9	2,6	71,5	3,6	68,6	5,6
Egyesült Királyság	71,8	1,3	65,3	1,7	55,5	6,5
EU-15	64,3	2,9	56,0	4,4	41,7	5,1
EU-25	62,9	1,7	55,0	3,2	40,2	4,4

Forrás: European Commision: Employment in Europe 2004 alapján.

Ma már látható, hogy a lisszaboni folyamatnak sem az általános, sem pedig a munkaerőpiaci folyamatok alakulására vonatkozó céljait nem lehet megvalósítani.

Ennek a következők az okai:

- I. A folyamatnak a legfőbb célkitűzéseit úgy próbálták megvalósítani, hogy ezek a feladatok – a kutatási fejlesztési kiadások növelése, a

foglalkoztatási ráta emelése stb. – továbbra is tagállami kezelésben maradtak.

- II. A sikertelenséghez nagymértékben hozzájárult az is, hogy hiányzott a terv megfelelő közgazdasági kidolgozása, ezért maradhatott ez a terv célkitűzések halmaza, amelyek végrehajtásához nincsenek meg a hatékony eszközök. A kidolgozatlanság ellenére világosan látható, hogy a lisszaboni stratégia a növekedés szempontjait állítja elsődlegesen a középpontba, s így egyfajta növekedési stratégiának is felfogható. Ez az *implicit növekedési stratégia* (Gács, J. 18. o. [2005]) az endogén növekedési elméletek feltételezéseinek megfelelően a növekedés alapfeltételének a *műszaki fejlődést és a humántőke fejlődését* tekinti.
- III. Az, hogy a terv nem fog teljesülni, már előre látható volt, hiszen a legfőbb célhoz, az USA beéréséhez éves szinten 2000 után mindegyik évben 2,7%-kal kellett volna az EU-15 gazdasági növekedésének meghaladnia az USA-ét. (Gács, J. 17. o. [2005])
- IV. A stratégiában, ha nem is egymásnak ellentmondó, de egymást nem feltétlenül elősegítő célokat neveztek meg a gazdaságpolitika feladataiként; így a munkatermelékenység növelését, és a teljes foglalkoztatottság, illetve a 70%-os foglalkoztatási arány elérését. (Pl. a termelékenység növelését nemcsak a foglalkoztatási ráta növelésének célja áll ellentétben, hanem a lakosság előregedési folyamata is jelentős mértékben lefékezheti. Ennek ellenére vannak olyan országok, pl. az USA, ahol ezeket a célkitűzéseket egyidejűleg sikerült teljesíteni.)

A sikertelenség látható jelei miatt ezt a koncepciót 2005 elején módosították.¹ („Growth and Jobs”), ennek egyik legfőbb eleme, hogy a stratégia egyszerűsödött, a

¹ Az általános kudarc ellenére azért érdemes megemlíteni, hogy Wim Kok jelentés szerint az EU átlag mögött rendkívül heterogén mutatók találhatók, s így az összkép számos országban jelentősen

témák közül kikerültek a szorosan gazdasághoz nem kapcsolódó elemek, pl. a környezetvédelem vagy a szociális kohézió kérdése. Az így létrejött stratégiai irányelveknek megfelelően a tagállamok 2005 őszére elkészítettek egy hároméves, a 2006 és 2008 közötti időszakra vonatkozó programot.

A lisszaboni folyamat újraindításával (Európai Bizottság [2005b]) a Bizottság nem akarta a fő célkitűzéseket átírni, újraírni; a cél inkább az volt, hogy ezeket még hangsúlyosabbá téve a korábbi ekletikusnak nevezhető célrendszert leegyszerűsítse. A három fő cél a továbbiakban:

- *a beruházások növelése;*
- *a munkahelyek teremtése és az innovációk kialakítása;*
- *valamint a kutatási- és fejlesztési tevékenységek további erősítése.*

A lisszaboni folyamat újraindításának jellemzője az eljárások egyszerűsítése, valamint a neoliberális szellemű integráció (pl. állami támogatások rendszereinek felülvizsgálatával, volumenének csökkentésével) folytatása.

Ilyen értelemben jelentős előrelépés nem történt, a lisszaboni folyamatban továbbra is a korábbi rossz tradíciókat folytatva kizárólag a piacok integrálódási folyamataitól várják az eredményeket, ez pedig nem elegendő a nemzetközi versenytársak utoléréséhez. Az anyag alapvetően a tagállamoktól kéri számon a szükséges intézkedéseket, ezek azonban – amennyiben tartani akarják magukat a Stabilitási és Növekedési Paktum előírásaihoz – a 2005-ös módosítás ellenére nem növelhetik tetszés szerint beruházásaikat.

jobb, mint az első pillantásra hihetnénk. Így pl. a skandináv országok a legtöbb lisszaboni célkitűzést már most teljesítik, míg pl. a vetélytárs USA sem teljesíti ezeket a mutatókat maradéktalanul. (Palánkai, T. [2005b] 4. o.)

4. A foglalkoztatáspolitikai helye a gazdaságpolitikai mixben

A 2000 márciusában az Európai Unió állam- és kormányfőinek lisszaboni tanácskozásán elfogadott lisszaboni stratégia alapja *a monetáris politika, a költségvetési- és struktúrapolitika; a foglalkoztatáspolitikai és a szociálpolitika* vegyítésével létrehozott közösségi szintű gazdaságpolitikai mix.

Kérdés, hogy miért volt szükség egy közösségi szintű (kezdetleges állapotban lévő) gazdaságpolitikai mix kialakítására. A motivációk között az elsők között kell említeni **(a)** a közös monetáris politika kialakítását, valamint **(b)** a mikroszintű integrációs folyamatok makrogazdasági keretek között való kezelésének nehézségeit.

(a) A közös monetáris politika alapvetően csökkentette a tagállami gazdaságpolitikai mixek játékterét, és lehetővé tette a közösségi gazdaságpolitika kialakításának elkezdését. A gazdaságpolitikai mix kifejezés a nemzetgazdasági szinten megjelenő politikák hatékony keverékének kidolgozását és alkalmazását jelenti. A gazdaságpolitika egyes politikái közötti kölcsönös függőségek miatt a makrogazdasági teljesítmény sokkal kedvezőbb lehet, ha ezeknek a politikáknak a működése egymást támogatja, kiegészíti. Néhány példa ilyen kapcsolatokra:

- i. **Monetáris és foglalkoztatási politika között:** Dekonjunkturális folyamatok beindulásakor könnyebb a monetáris politikának pl. kamatsökkentéssel reagálni, ha a bér- és áremelkedés szintje visszafogott. Amennyiben viszont a bérek és árak rugalmatlanul reagálnak, akkor a jegybank sokkal nehezebben tudja ezt az eszköz alkalmazni.
- ii. **Monetáris politika és struktúrapolitika között:** Strukturális problémákkal küzdő gazdaságokban a gazdasági növekedés erőltetett üteme államháztartási deficit kialakulásához vezethet. Ennek kezeléséhez a pénzstabilitás mellett a növekedési szempontokat is figyelembe vevő monetáris politika szükséges.

iii. **Struktúrapolitika és foglalkoztatáspolitikai között:** Ugyanígy lehet összefüggés a strukturális politika és foglalkoztatáspolitikai között, hiszen nem megfelelő gazdasági szerkezet esetén az eredetileg konjunkturális munkanélküliség könnyen átalakulhat strukturálissá.

(b) A közös monetáris politika kialakításán kívül más érvek is szólnak egy gazdaságpolitikai mix alapjainak közösségi szintű kialakítása mellett. Ilyen érvek lehetnek a következők:

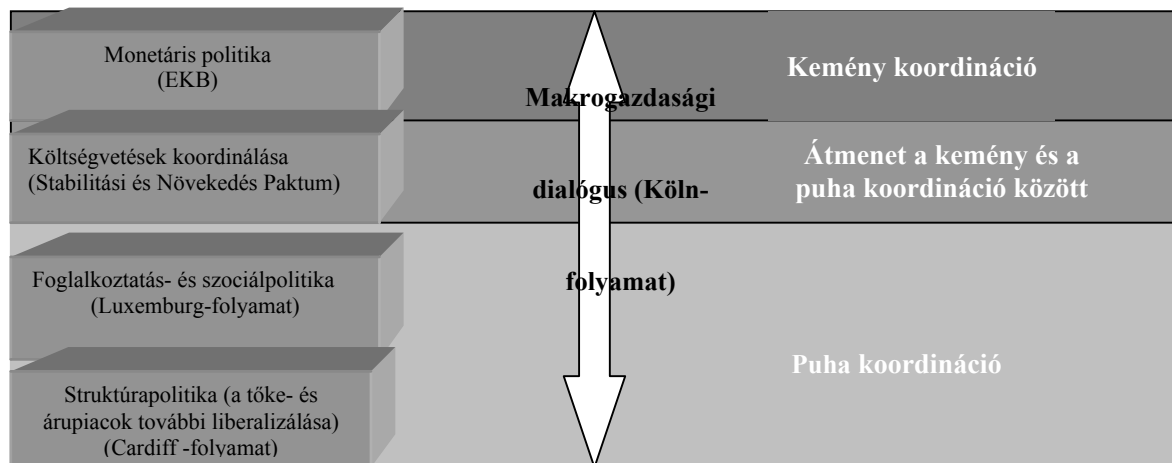
- *a vállalati szintű integrációk makrogazdasági hatásainak ellenőrzése egyre kevésbé megoldható nemzetgazdasági keretek között;*
- *a pénz- és tőkepiacok integrációs folyamatainak elősegítése és ellenőrzése, ami könnyebben valósítható meg az Unió szintjén, mint a tagállamok szintjén;*
- *a reálgazdaságok összefonódásának erősödése, ami követhető a kereskedelmi folyamatokban és az Unión belüli tőke mozgások- és befektetések felgyorsulásában;*
- *a kínálati oldal változásaira jobban reagáló munkaerőpiacok kialakításának szükségessége.*

A fenti példák alapján látható, hogy ezekben a kölcsönös függőségi viszonyokban meghatározó szerepe van a monetáris politikának. A monetáris politika szupranacionális kezelése mindenképpen érv lehet a közösségi gazdaságpolitika fejlesztése mellett. Ez az elvileg fontos szerep és a közös monetáris politika eddigi működése között feszülő ellentmondás nyilvánvaló, hiszen az Európai Központi Bank olyan politikát folytat, amely nem koncentrálna a fejlesztések és beruházások szükségességére; amely az árstabilitásra való törekvést tekinti egyetlen céljának. (Ezt jól jelzi egyébként, hogy az elmúlt években az EKB igen korlátozottan élt a kamatpolitikai eszközök adta lehetőségekkel.)

A közösségi gazdaságpolitikai mix eszközei is eltérnek a hagyományos gazdaságpolitikáétól, hiszen nem egy nemzetgazdaság keretei között folytatják. Az olyan politikáknál, amelyek meghatározók a gazdaság fejlődése szempontjából, de tagállami kezelésben vannak; az egyeztető mechanizmusok különböző típusait alkalmazzák. Ennek a mixnek **az eszközei** között a következők említhetők:

1. a közös monetáris politika;
2. a monetáris politika és a költségvetési politikák koherenciáját biztosító egyeztetési folyamat, (Stabilitási és Növekedési Paktum);
3. a foglalkoztatás- és szociálpolitikában alkalmazott nyitott koordináció (Luxemburg-folyamat);
4. a piacok liberalizálásának folytatása (Cardiff-folyamat);
5. és a fenti elemek összhangját biztosítani hivatott ún. makrogazdasági koordináció (Köln-folyamat).

1. ábra: A gazdaságpolitika „integrált megközelítése”

Forrás: saját összeállítás.

A gazdaságpolitikai mix egyes elemeiről, illetve az egész mix jellegéről szóló döntések létrejötte az Európai Unióban egy rendkívül bonyolult koordinációs folyamat eredménye. A Gazdasági és Monetáris Unióban az egyes politikák koordinációja horizontális és vertikális egyeztetési folyamatként interpretálható.

4. 1. Horizontális koordináció

A horizontális koordináció az egyes tagállamok politikáinak egymással való egyeztetését jelenti, pl. a foglalkoztatáspolitikákét, vagy a költségvetési politikákét.

Ennek főbb eszközei a következők:

- a. Átfogó Gazdaságpolitikai Iránymutatások¹ (Broad Economic Policy Guidelines);*
- b. a Stabilitási és Növekedési Paktum által előírt ellenőrzési mechanizmusok;*
- c. és a Foglalkoztatási Iránymutatások.*

A koordináció irányultsága mellett annak módját illetően is különbséget kell tenni a „puha” (soft) és a „kemény” (hard) egyeztetési technikák között. A puha koordináció alatt pl. a foglalkoztatási iránymutatások nem kötelező jellege értendő, a puha és a kemény koordináció között átmenetet képez a Stabilitási és Növekedési Paktum szankciókhoz kötött eljárási modellje. A kemény egyeztetés a monetáris politika szupranacionális irányítását jelenti.

a. **A gazdaságpolitikai együttműködés** központi eleme az Európai Unióban a gazdaságpolitika irányvonalainak a kidolgozása. Ezeket az ECOFIN fogadja el a Bizottság ajánlásai alapján legkésőbb az adott év júniusáig, s ezeket az ajánlásokat a tagállamok kiindulási pontként használhatják. (Átfogó Gazdaságpolitikai Iránymutatások - Broad Economic Policy Guidelines - BEPG) Az éves jelentésekben a tagállamok ezekre az ajánlásokra, illetve irányvonalakra kitérnek, s részletesen foglalkoznak velük.

¹ A gazdaságpolitikai koordináció igen alacsony hatékonyságának az eltérő gazdaságpolitikai tradíciókra, a fejlett és kevésbé fejlett országok közötti érdek-ellentétekre, valamint az institutionális- jogi környezetre vezethető vissza. Ez alatt a koordináció szankciónélküliségét, a folyamat viszonylagos bonyolultságát, illetve azt kell érteni, hogy az Európai Uniónak a gazdaságpolitikai céljai összesítő lisszaboni folyamat rendkívül nehezen áttekinthető.

b. A **Stabilitási és Növekedési Paktum**¹ keretében megvalósuló koordinációs eljárásban nemcsak világos szabályok érvényesek, hanem annak szankciói is egyértelműek. A megegyezés egyértelműen neoklasszikus szellemben fogant, hiszen eredetileg negligálja a deficit-finanszírozott költségvetési politika esetleges kedvező hatását a reálgazdaság fejlődésére, illetve eltekintett a struktúra-átalakítás jegyében végrehajtott költségvetési kiadások esetleges, ideiglenes jellegű megnövekedésének lehetőségeitől.

Ennek a koncepciónak a módosítása irányába mutatott már a Paktumról szóló 2003. november 25-i megállapodás is, de egyértelműbb lépés ebben a tekintetben a Paktum 2005-ös átdolgozása. (Council Regulation (EC) No 1055/2005) Ennek értelmében egyes országoknál (pl. eltérő demográfiai trendek esetén) el lehet térni attól a korábbi értelmezéstől, amely szerint a tagállami költségvetésnek középtávon nullszaldósnak, vagy szufficitesnek kell lennie. Ugyanígy a költségvetési hiány számolásakor el lehet tekinteni az egyszeri kiadások (a gazdasági struktúra

¹ A Stabilitási és Növekedési Paktum létrehozását alapvetően azzal szokták megindokolni, hogy e nélkül megnöhetne az expanzív költségvetési politika folytatására való hajlam. Ennek veszélye úgy jelenhet meg, hogy a tagállami költségvetési expanziók hatásait, költségeit át lehet hárítani a többi tagállamra, miközben a gazdasági növekedést internalizálni lehet. A koordinálás nélkül, amely ebben az esetben büntetést, restriktívot is jelent, ezek a folyamatok a kamatszint megemelkedéséhez, illetve az euró árfolyamának fluktuációjához vezethetnek. A nemzeti költségvetések koordinációjának a tagállamok eladósodásának fokozódását kell megakadályoznia. (Jacquet P., Pisani-Ferry J. 2-18. o. [2001]). Ez az érvelés számos valós veszélyre hívja fel a figyelmet, bár ennek ellenére megállapítható, hogy externalizálási lehetőségek igazából csak akkor merülnek fel, ha a Közösség felelősséget vállalna a tagállamok eladósodási folyamataiért.

A monetarista – kizárólag a költségvetési hiányra összpontosító – és a rövidtávú egyensúlyi folyamatokat figyelmen kívül hagyó keynesi gazdaságpolitikai felfogás között azonban nem szükségszerű a választás. A két gazdaságpolitikai tradíció szintéziseként létrejött szelektív, fiskális expanzió gazdaságpolitikája egyszerre teszi lehetővé a költségvetési hiány leszorítását, és a gazdaság modernizálása szempontjából szükséges fejlesztéseket. Ez a gazdaságpolitika gyakorlatilag a keynesi gazdaságpolitika nyitott gazdaságokba való átültetése, amelyben a fejlesztéspolitika elődjével szemben nem ágazati meghatározottságú, hanem normatív alapon, a sikeres területeket, tevékenységeket állítja az előtérbe, de ugyanekkor szintén fontosnak tartja a hosszútávú monetáris stabilitást. (Briotti, G. 29-31. o. [2004])

A költségvetési hiány csökkentésének kényszere és a gazdaságpolitikai prioritások érvényesítése közötti összhang biztosítása érdekében a szelektív fiskális expanzió politikájának megvalósítása az európai országok számára alternatívát kínál e két ellentétes hatású szándék egyeztetésére. (Ebben az összefüggésben érdemes azt is megjegyezni, hogy megfelelő politikai akarat megléte esetén ez a politika alkalmas szempontrendszer lenne a Közösség költségvetésének volumenének megőrzése melletti átstrukturálására.)

átalakítása érdekében tett lépések nyomán keletkező kiadások hatásaitól, pl. a nyugdíjrendszerek reformjánál), valamint a konjunktúra-ingadozások negatív hatásaitól is. Ezek a változások tulajdonképpen arra irányulnak, hogy a 3%-os limit megtartásával szabad út nyíljon az állami, különösen a hosszútávú állami beruházások előtt.

c. A foglalkoztatáspolitikai koordináció „puha” koordináció. Ez annyiban tér el a hagyományos multilaterális együttműködési formáktól, hogy maga a koordináció az Európai Unió tagállamainak nem opció, hanem kötelezettség, azonban annyival gyengébb koordináció, mint pl. a költségvetési politikák esetében, hogy nincs szankciója, azaz az ajánlások be nem tartása nem jár hátrányos következményekkel az adott ország számára. Új eleme ennek a koordinációnak, hogy *(lásd a következő táblázatot)* az egyéb, nem tagállami, és nem közösségi szervek, intézmények is bevonásra kerülnek a politika kialakításába.

A foglalkoztatáspolitikai koordinációs folyamatnak a jelenlegi működésében a legfőbb pozitívuma a tagállamok, valamint a tagállami szociális partnerek közötti információcsere felgyorsítása, ami a későbbiekben alapul szolgálhat a közös vélemények, állásfoglalások, esetleges akciók kidolgozásához. Ennek ellenére több olyan momentum is van, amely ennek az együttműködési formának a hatékonyságát kérdőjelezi meg. A nem megfelelő működés okai **intézményi- és gazdasági jellegűek** lehetnek.

Az intézményi okok között a foglalkoztatáspolitikai irányelvek kidolgozásának a bonyolultsága (ami részben az eljárásra, részben a szereplők számának növekedésére, – különösen a szociális partnerek bevonása miatt – vezethető vissza); és a szankció-nélküliség említhető. Jelentős előrelépés lenne, ha a hosszútávú tervezhetőség, és transzparencia erősítése miatt a foglalkoztatáspolitikai célja és tartalma az elsődleges joganyagban is megjelenne. (Noha ezt már megtették a lisszaboni folyamatban.)

24. táblázat: Koordinációs eljárások jellemzői

<i>A koordinációs típusok jellemzői</i>	<i>Költségvetési koordináció – Stabilitási és Növekedési Paktum</i>	<i>Foglalkoztatás-politikai koordináció – Luxemburg folyamat</i>	<i>Termék- és tőkepiacok koordinációja – Cardiff-folyamat</i>	<i>Makro-gazdasági dialógus – Köln-folyamat</i>
Szerződésben hivatkozás	TEC 104. cikk, illetve a Maastrichti Szerződéshez kapcsolt jegyzőkönyv	TEC 128. cikk	Indirekt módon a BEPG*-en keresztül. (TEC 99. cikk ¹)	Nincs
Szankcióhoz kötött	Igen	Nem	Igen (ajánlások)	Nem
Fix kvantitatív és kvalitatív mutatók	Kvantitatív	Mindkettő	Mindkettő a BEPG-en keresztül	Nincsenek
Jelentés-kötelezettség	Igen	Igen	Igen a BEPG részeként	Nincs
A folyamatban részt vesznek-e nem állami, nem közösségi szereplők?	Nem	Szociális partnerek	Nem	Szociális partnerek

Forrás: Linsemann, Wessels 29. o. [2002]

Megjegyzés: /*BEPG: Broad Economic Guidelines

A következő **gazdasági jellegű okokat** lehetne említeni, amelyek hátráltatják az együttműködést. Egyrészt van (a) egy törésvonal a korporatív tradíciójú (pl.

¹Az EU-Szerződés, VII. Cím, Gazdaságpolitika és monetáris politika 99. cikk „(1) A tagállamok gazdaságpolitikájukat közös érdekű ügynek tekintik, és azt – a 98. cikknek megfelelően – a Tanácson belül összehangolják. (2) A Tanács – a Bizottság ajánlására – minősített többséggel kidolgozza a tagállamok és a Közösség gazdaságpolitikájára vonatkozó átfogó iránymutatások tervezetét, amelyről jelentést nyújt be az Európai Tanácsnak. Az Európai Tanács a Tanács jelentése alapján megvitatja a tagállamok és a Közösség gazdaságpolitikájára vonatkozó átfogó iránymutatásokat, tartalmazó összefoglalást. Ezen összefoglalás alapján a Tanács minősített többséggel ajánlást fogad el, amely rögzíti a főbb irányvonalakat. A Tanács az ajánlásról tájékoztatja az Európai Parlamentet. (3) Annak érdekében, hogy biztosítsa a tagállamok gazdaságpolitikájának szorosabb összehangolását és gazdasági teljesítményeik tartós egymáshoz közelítését, a Tanács – a Bizottság által benyújtott jelentések alapján – valamennyi tagállamban és a Közösségben figyelemmel kíséri a gazdasági fejlődést, valamint azt, hogy a gazdaságpolitikák megfeleljenek a (2) bekezdésben előírt átfogó iránymutatásoknak, és rendszeresen átfogó értékelést készít. Ezen többoldalú felügyelet érdekében a tagállamok tájékoztatást nyújtanak a Bizottságnak a gazdaságpolitikájuk területén meghozott fontos intézkedésekről, valamint minden másról, amit szükségesnek tartanak. (4) Amennyiben a (3) bekezdésben előírt eljárás keretében megállapításra kerül, hogy egy tagállam gazdaságpolitikája nem felel meg a (2) bekezdésben előírt átfogó iránymutatásoknak, vagy fennáll annak a kockázata, hogy veszélyezteti a Gazdasági és Monetáris Unió megfelelő működését, a Tanács – a Bizottság ajánlására – minősített többséggel ajánlásokat tehet az érintett tagállamnak. A Tanács – a Bizottság javaslatára – minősített többséggel határozhat az ajánlás nyilvánosságra hozataláról. A Tanács elnöke és a Bizottság jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek a többoldalú felügyelet eredményeiről. A Tanács elnökét felkérlik, hogy jelenjen meg az Európai Parlament hatáskörrel rendelkező bizottsága előtt, ha a Tanács ajánlásait nyilvánosságra hozta.” (Az Európai Unióról Szóló Szerződés, VII. Cím, Gazdaságpolitika és monetáris politika 99. cikk)

Németország, Svédország) és a normatív, plurális gazdasági modellt (pl. Nagy-Britannia) alkalmazó országok között, másrészt (b) jelentős érdekellentétek húzódnak a régi és az új tagállamok között.

- a. A korporatív tradíciójú országokban a hosszútávú egyezségek eléréséhez bevált módszer a kormányzati-, munkaadói- és munkavállalói képviselők tárgyalásainak alkalmazása. (Kétségtelen, hogy ezek hatása még ezekben az országokban is jelentősen csökkent az elmúlt évtizedben, azonban szerepük még mindig igen jelentősnek tekinthető.) A normatív, plurális gazdaságokban azonban a megállapodások nem ágazati, vagy nemzetgazdasági, hanem döntően vállalati szinten jelentkeznek. **A foglalkoztatáspolitikai koordináció minden eltérőség ellenére a korporatív jellegű, háromoldalú tárgyalási mechanizmusokra emlékeztet**, ezért pl. a britek, írek a koordináció kötelezőbb jellege irányába való minden elmozdulást hevesen elleneztek, ami párosul az újonnan csatlakozott országok igényeivel, hiszen ezek versenyképességének még mindig fontos eleme a meglévő jelentős bérkülönbségek kihasználása.
- b. A régi és új tagállamok közötti érdekellentét nyilvánvaló; az új tagállamok nem érdekeltek a rendkívül magas szociális- vagy foglalkoztatási előírások gyors teljesítésében, hiszen versenyképességük fontos eleme a viszonylag olcsó, és szakképzett munkaerő, számukra fontos, hogy a bérszint növekedés ne haladja meg a termelékenység növekedését. A régi tagállamok viszont a verseny miatt érdekeltek a jelentős különbségek leépítésében, de csak akkor, ha ez nem jár részükről a transzferek növelésével. Ennek ellenére az elmúlt években kirajzolódó folyamatok már azt mutatják, hogy az újonnan csatlakozott országok egy részében a magasabb hozzáadott értékű termelési- szolgáltatási kapacitások előtérbe kerülésével ezek az előnyök egyre kevésbé fontosak, és szerepüket más versenyképességi előnyök veszik át.

4. 2. Vertikális koordináció

A vertikális koordináció a különböző politikai területek makrogazdasági összehangolásra vonatkozik, illetve az egyes politikákon belül a különböző érdekképviselők az egyeztetésbe történő bevonására.

A vertikális koordinációnál célszerű elválasztani:

- a. az egyes politikák egymásra utaltságából származó koordinációs kényszert – a politikák „interakcióját”;*
- b. és az alapvetően a szociális piacgazdasági modellben alkalmazott háromoldalú egyeztetési mechanizmusokra emlékeztető eljárást – a különböző intézményi szereplők (munkavállalók, munkaadók, kormányok érdekképviselői stb.) együttműködését.*

a. Az egyes politikák közötti vertikális koordináció működésük optimalizálása miatt szükséges. Az egymásra ható, egymással kölcsönös függőségben lévő politikák közül a továbbiakban a monetáris politika és a foglalkoztatási helyzet viszonyát elemzem részletesebben.

A politikák közötti koordinálási kényszer erősebb lett a közös pénz bevezetésével és ugyanakkor a korábbinál bonyolultabb helyzet is alakult ki. Ennek oka, hogy bár ezen országok gazdaságai között konvergencia-folyamatok zajlottak le; közeledtek az inflációs ráták, a kamatszintek, és a költségvetési hiányok mértékei, teljes konvergenciáról mégsem lehet beszélni; további ok, hogy az integráció nem érintett más funkcionális politikákat (pl. a költségvetési politikákat), s így nem lehetett létrehozni egy összes elemében teljes közösségi gazdaságpolitikai mixet.

Az árstabilitást azonban továbbra is csak a gazdaság összes szereplőjének megfelelő magatartása által lehet garantálni, ez azonban nemcsak a költségvetési politika végrehajtására, hanem a foglalkoztatáspolitikát és bérpolitikát befolyásoló szervezetek (kormányzat, érdekképviselők, szakszervezetek) működésére is vonatkozik. Ha pl. a bérszint emelkedése meghaladja a gazdasági hatékonyság

növekedését, akkor a termelési költségek és az árak nőnek. Ha esetleg több tagállam is ilyen stratégiát követ, akkor inflációs folyamatok beindulásától lehet tartani, és ebben az esetben az Európai Központi Bank restriktív politikát kénytelen folytatni. **Az EMU-ban az átváltási árfolyamok kiegyenlítő mechanizmusainak megszűnésével a bérszint vált az egyik legfontosabb versenyelőnyé, vagy -hátránnyá, mivel az egységnyi munkaerő-költségek átlag feletti növekedése a versenyképesség csökkenését vonja maga után. Ezek az összefüggések mindenképpen beszűkítik a Közösségi gazdaságpolitikai mix lehetőségeit.** A jelenlegi helyzetben a foglalkoztatáspolitikák hatékonyságát nagymértékben meghatározza a nominális és reálbérek alakulása, és az infláció változásán keresztül az EKB kamatpolitikája.

b. Az egyes politikákon belüli vertikális koordináció elsősorban a foglalkoztatáspolitikára, illetve a szociálpolitikára jellemző. A foglalkoztatáspolitikai fejezetben részletezett nyitott koordinációs eljárás lényege a döntéshozatal, előkészítés megnyitása a korábban kizárólagos jelleggel tagállami, azaz kormányzati, és közösségi (tanácsi, bizottsági) döntéshozókhoz delegált területek esetében. Ilyen módon a két kiemelt sík mellett más szintek is – különböző érdekképviselők – részt vesznek ebben a folyamatban. A nyitott koordináció eszköze, s általában véve a koordinációs mechanizmusok egyre több területen való megjelenése tükrözi a társadalom különböző képviselőinek a döntéshozatali folyamatokba való erőteljesebb bevonásának szándékát.

Ennek ellenére fontos kiemelni, hogy nagy érdekérvényesítési, súlybeli különbség van a munkavállalói és munkaadói oldal között utóbbi javára. Ez az **egyensúlytalanság a munkavállalói és munkaadói oldal között** nemcsak a közösségi szintű érdekegyeztető tanácsok sajátja, hanem nemzetgazdasági szinten is jelentkezik. Ez a hatás különösen erősen érvényesült a kilencvenes években a transznacionális vállalatok súlyának növekedése miatt, amit még kiegészít az az érdekellentét, amely a régi és új tagállamok munkavállalói szervezetei között feszül.

25. táblázat: A gazdaságpolitikai mixben résztvevő politikák jellemzői

A koordináció kötelező jellege	
1. erősség (kötelező, szankciók nélkül)	1. Foglalkoztatáspolitikai (horizontális, vertikális koordináció) 2. Szociálpolitika (horizontális, vertikális koordináció) 3. Makrogazdasági dialógus (horizontális, vertikális koordináció)
2. erősség (kötelező, szankciókkal)	Költségvetési politikák (horizontális koordináció)
3. erősség (közös politika)	Monetáris politika (szupranacionális)

Forrás: saját összeállítás.

5. Összegzés

A lisszaboni folyamatban megfogalmazott foglalkoztatáspolitikai célokat az Európai Unió nem fogja teljesíteni 2010-re, ennek csak részben oka a kibővítés, hiszen a régi tagállamok nagyrésze sem fog megfelelni a célkitűzéseknek. Ez alapvetően két okkal magyarázható: a lisszaboni folyamathoz szükséges források hiányával, valamint a foglalkoztatási-, egyeztetési mechanizmus bonyolultságával.

A gazdasági fejlettségbeli különbségek a jelenlegi keretfeltételek megőrzése mellett nem teszik lehetővé a foglalkoztatáspolitikai koordináció és egyéb gazdaságpolitikai együttműködések magasabb, szupranacionális szintre való emelését, miközben mindezek ellenére ezeken a területeken fennmarad az együttműködés fokozódó kényszere. Erre valószínűleg a gazdaság-fejlettségbeli különbségek mérséklődésével nagyobb esély lesz, amit továbbnövelhet ezen országok az euró-övezetbe való belépése is.

Az együttműködést nem könnyíti meg a rendkívül komplex egyeztetési mechanizmus, ennek sikerét mind intézményi, mind pedig gazdasági okok hátráltatják. A gazdasági okokra visszavezethető véleménykülönbségek

nyilvánvalók mind a régi és új tagállamok viszonyában, mind pedig a munkavállaló és munkaadói oldal kapcsolatában.

Az újonnan belépett országokkal a különbségek tovább növekedtek, s még inkább megnehezíti az együttműködés elmélyítését. A koordinációs mechanizmusok alkalmazása bár nem jelent valós előrelépést, elvileg segítheti a munkaerőpiaci intézkedések konvergenciáját, s így hosszú távon a mutató lassú közeledését is. Azonban az integráció elmélyítése és az együttműködés hatékonysága ellen hat, hogy jelenleg a tagállamok előtt a versenyképességük megőrzése érdekében a gazdaságpolitikai mix harmadik elemének elsősorban a foglalkoztatáspolitikai erőteljesebb tagállami alkalmazása kínálkozik lehetőségként.

Pozitív változásként értékelem a szociálpolitikai célkitűzéseknek a gazdaságpolitikai mixből való kikerülését. A szociálpolitika kikerülésének előnyeihez tartozik, hogy a normatív, plurális gazdaságpolitikát alkalmazó országok számára könnyebb a lisszaboni célokkal való azonosulás, s ez megkönnyítheti az együttműködést a gazdaságilag relevánsabb foglalkoztatáspolitikai területen.

V. Fejezet: A közösségi foglalkoztatáspolitikai kapcsolatai más uniós politikákkal

A közösségi foglalkoztatáspolitikai prioritásai megjelennek a tagállami foglalkoztatáspolitikákban és más uniós politikákban is. A közösségi politikák közötti kapcsolatok azok hatásmechanizmusával jellemezhetők a legjobban. Ezek a politikák a foglalkoztatáspolitikai szempontok érvényesítésére:

- I. transzferekkel (agrárpolitika, regionális politika, EIB, kutatási- és fejlesztési politika);*
- II. a jogi környezet szabályozásával (versenyjog, munkajog);*
- III. vagy a koordinációs mechanizmusok alkalmazásával (pl. monetáris politika) hatnak.*

I. A foglalkoztatási helyzetet befolyásoló pénzügyi transzferek áramlására az Európai Unióban elsősorban a regionális politikában, illetve az agrárpolitikában kerülhet sor. A források allokálását az Európai Szociális Alap és az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap végzi, volumenét illetően az Európai Szociális Alap a jelentősebb. Bár az agrárpolitikában és a regionális politikában ez a legjelentősebb hatás, célszerű figyelembe venni, hogy az Európai Unió tagság nemcsak a pénzügyi transzferek elosztására korlátozódik, hanem ennek orientáló hatása van a tagállami gazdaságpolitikák alakítására is.

II. Transzferekkel nem jár, azonban jelentős hatást gyakorol a foglalkoztatási helyzet alakulására a közösségi versenypolitika állami támogatásokra vonatkozó alkalmazása. A Bizottság joggyakorlata, valamint az Európai Bíróság döntései erőteljesen kihatnak az ilyen jellegű támogatások konstrukcióira és volumenére is. Itt is jelentősnek nevezhető a fejlesztéseket-, támogatásokat orientáló hatás, ami e támogatási konstrukciókban az ágazat-semlegességben jelentkezik leginkább. (Ugyanilyen transzferekkel nem járó, szabályozási háttérrel biztosít a közösségi munkajog is.)

III. Transzferekkel nem járó, és a foglalkoztatási helyzetet elsősorban gazdasági hatásokkal befolyásoló monetáris politika a közös pénz bevezetése óta érthető módon az előtérbe került, ennek a politikának igen jelentős munkaerőpiaci-, foglalkoztatáspolitikai hatásai lehetnek. (Ugyanez érvényes a Stabilitási és Növekedési Paktum által szabályozott tagállami költségvetési politikákra.)

A következőkben ennek a speciális viszonyrendszernek a három pillére képezi a vizsgálat tárgyát. Ezek közül ennek harmadik pillérét célszerű kiemelni mivel ez tükrözheti legjobban az egyes politikák közötti radikális átrendeződési folyamatot, a gazdaságpolitikai mixek újragondolásának folyamatát, melyet a világgazdaság 80-as és 90-es évekbeli átalakulása váltott ki.

1. Közvetlen transzferekkel járó kapcsolat^{1,2}

Az Európai Unió egyik alapelve,³ hogy minden tagállam számára lehetőségek szerint biztosítsák a gazdasági növekedést; a szegényebb országoknak a felzárkózás lehetőségét. A gazdasági- és szociális kohézió erősítése érdekében a közös költségvetés jövedelmi transzfereket biztosít a tagországok, régiók számára. Ezen

¹A fejezetben szereplő 2000 és 2006 közötti költségvetési időszakra vonatkozó adatok a következő forrásból származnak: European Parliament-Council - Commission Interinstitutional Agreement of 6 May 1999 between the European Parliament, the Council and the Commission on budgetary discipline and improvement of the budgetary procedure (Official Journal C 172 , 18/06/1999 P. 0001 – 0022). A 2007 és 2013 közötti időszak adatai a Bizottság erre az időszakra vonatkozó költségvetési javaslatából (Európai Bizottság (2005c): New proposals for growth and jobs under the next Financial Framework 2007-13), valamint Council of the European Union. (2005b): Financial Perspective 2007-2013 anyagából származnak.

² **Az anyag lezárásakor született megegyezés a 2007 és 2013 közötti közös költségvetés sarokszámairól. Ezért ennek eredményei még csak részben szerepelnek az anyagban.**

³ Lásd a Szerződés 2. cikkét: „Az Unió a következő célokat tűzi ki maga elé:

– gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint a foglalkoztatás magas szintjének előmozdítása, továbbá egy kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés megvalósítása, különösen egy belső határok nélküli térség létrehozása, **a gazdasági és szociális kohézió megerősítése,” (saját kiemelés)**

országokban és régiókban a helyi sajátosságok mellett mindenhol komoly problémát okoznak a foglalkoztatáspolitikai kérdések.

A foglalkoztatáspolitikai szempontok érvényesítésénél nagy jelentőséggel bírnak azok a közös politikák, amelyek a közösségi források transzferével járnak együtt. Ebben az összefüggésben két politika emelhető ki a regionális és mezőgazdasági politika. E két terület 2000 és 2006 között hozzávetőlegesen a közös költségvetés 21,3%-át, illetve 46%-át adja. A 2005-ös költségvetési megállapodás alapján 2007 és 2013 között a mezőgazdasági politika részesedése 45,3% lesz, illetve a regionális politika részesedése az összköltségvetésen belül eléri majd a 46,35%-ot.

1. 1. Regionális politika

A foglalkoztatáspolitikai szempontok közösségi szintű érvényesítésében egyértelműen a regionális politika intézkedései játsszák a legnagyobb szerepet. Ez különösen világos, ha a transzferek volumenét és gazdaságszerkezet átalakító hatásait vizsgáljuk. A strukturális alapok közül elsősorban az Európai Szociális Alap¹ finanszírozza a foglalkoztatáspolitikai intézkedéseket, így az Európai Foglalkoztatási Stratégiának az intézkedéseit. Az Európai Szociális Alap (továbbiakban: ESZA) a legrégebbi strukturális alap, az alap működését, működésének változásait nagymértékben a regionális politika reformjai határozták meg. A sok változtatás ellenére megállapítható, hogy az **ESZA** alapfeladata továbbra is a foglalkoztatás növelése; a földrajzi és szakmai mobilitás növelése; és az ipari változásokhoz, termelési rendszerek fejlődéséhez kapcsolódó alkalmazkodás megkönnyítése. *(Lásd az Európai Közösség Nizzai Szerződéssel módosított Alapító Szerződésének 146. pontját!)*

Ennek eszköze a munkaerőképzés, különösen a szakmai képzés és átképzés. Az alapot a Bizottság kezeli, és a 251. cikkben előírt eljárásnak megfelelően a

¹ Ilyen jellegű intézkedések megjelennek az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap, valamint a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz működésében is.

Gazdasági és Szociális Bizottsággal, valamint a Régiók Bizottságával való konzultáció után a Tanács fogadja el az ESZA-ra vonatkozó végrehajtási döntéseket.

Az Amszterdami Szerződés új helyzetet hozott létre, mivel az intézkedések, és azok megvalósítása a továbbiakban egyértelműen és elsődlegesen az Európai Foglalkoztatási Stratégiához kapcsolódik.

Az ESZA a következő területeken jelenik meg:

- *aktív munkaerőpiaci politikák alkalmazása a munkanélküliség megelőzése érdekében;*
 - *a szociális integráció erősítése;*
 - *a képzés- és oktatás rendszereinek fejlesztése;*
 - *a munkaerő alkalmazkodóképességének és vállalkozókészségének javítása;*
 - *pozitív intézkedések a nők munkaerőpiaci helyzetének javítása érdekében.*
- (Nagy K. – Tóth R. 215. o. [2004])

2000 és 2006 között az ESZA és az Európai Foglalkoztatáspolitikai Stratégia (EFS) közötti kapcsolat erősebb lett. Az ESZA 60 milliárd eurós költségvetésével az EFS fő finanszírozója. **A 60 milliárdos keretből**

- *34 milliárdot fordítanak képzési- és átképzési programokra, az ESZA költségvetésének 60%-át.*
- *8 milliárdot a vállalkozói tevékenységek előmozdítására, az ESZA költségvetésének 14%-át.*
- *11 milliárdot a munkavállalók technológia elsajátításának támogatására, az ESZA költségvetésének 19%-át.*
- *4 milliárdot pedig a nők- és férfiak egyenjogúságának támogatására, az ESZA költségvetésének 7%-át.*

2000 és 2006 között a regionális politika ún. közösségi kezdeményezései között szerepel az **EQUAL** kezdeményezés, amely alapvetően a munka világában tapasztalható diszkriminációs és egyenlőtlenségeket okozó jelenségek elleni küzdelemre irányul. A kezdeményezés intézkedéseit az különbözteti meg az ESZA intézkedéseitől, hogy az innovációt állítja az intézkedések centrumába. A kezdeményezés négy pillérre tagolható:

- I. a foglalkoztatás;*
- II. a vállalkozások;*
- III. és az alkalmazkodóképesség kérdései;*
- IV. valamint a nők és a férfiak esélyegyenlőségének problémái.* (Nagy K. – Tóth, R. 216. o. [2004])

2000 és 2006 között az ESZA-ból finanszírozzák egyrészt az EQUAL programjait, másrészt pedig a regionális politika 1. és 2. célkitűzéséhez tartozó területek foglalkoztatási programjait, illetve az ún. 3. célkitűzés programjait. Ezek kifejezetten a munkaerőpiaci problémák megoldására, többek között az oktatási-, képzési- és foglalkoztatási rendszerek alkalmazkodásának elősegítésére és azok korszerűsítésére irányulnak.

A regionális politikában a képzési, munkahely-teremtési programok 2000 és 2006 között:

- a. az 1. célkitűzés esetében 23,2%-os (1999-es árakon: 31,9 milliárd euró);*
- b. a 2. célkitűzés esetében 11,3%-os (1999-es árakon: 2,63 milliárd euró);*
- c. a 3. célkitűzés esetében 97,5%-os (24,375 milliárd euró);*
- d. a közösségi kezdeményezések esetében pedig 38,3%-os (1999-es árakon: 3,064 milliárd euró) súllyal szerepelnek.*

- a. 1. célkitűzés.** 2000 és 2006 között évente 9 milliárd euró állt rendelkezésre a humántőkefejlesztés- és a foglalkoztatás javítására, ennek fele 4,5 milliárd euró jut az első célkitűzésű régiókhhoz – 28%-a Spanyolországba, 19%-a az

új német tartományokba, 12-13%-a Olaszországba, Görögországba és Portugáliába. Ennek során elsősorban olyan aktivizáló munkaerőprogramokat finanszíroznak, amelyek a hátrányos helyzetűek – pályakezdők, tartós munkanélküliek munkavállalására – és a kis- és középvállalkozások munkahelyeinek megőrzésére koncentrálnak. A 2000 és 2006 közötti éves 4,5 milliárd eurós keret 1994 és 1999 között még csak 3,1 milliárd volt. (Az Európai Unió hatásvizsgálatai szerint a regionális intézkedések az első célkitűzés területein 1994 és 2000 között 700.000 új munkahely létrejöttét segítették elő az összes támogatott területen, ez Portugáliában a foglalkoztatottság 4%-os, Görögországban 2,5%-os, az új német tartományokban 1-2%-os, Dél-Olaszországban és Dél-Görögországban pedig 1-2%-os növekedését jelentette.)

b. 2. célkitűzés. 1994 és 1999 között 82 régió kapott támogatást ilyen jogcímen, a támogatás éves mértéke 2,8 milliárd euró, összesen ebben az időszakban 19,6 milliárd euró volt. Ennek az összegnek valamivel kevesebb, mint 20%-át fordították (hozzávetőlegesen 3,5 milliárd eurót) képzési- és átképzési célokra. A 2,8 milliárd euró éves támogatási szint 2000 és 2006 között 3,1 milliárdra emelkedett, azonban ez az egy főre jutó támogatási szint 44 euróról 41 euró való csökkenését jelenti, mivel 2000 és 2006 között a korábbi 5(b) célkitűzés területei (vidékfejlesztés) is ehhez a célkitűzéshez kerültek.

c. 3. célkitűzés. A 24 milliárd euró a strukturális alapok összköltségvetésének kb. a 12%-a, ebből az összegből 4,25 milliárd eurót lehet regionális megkötések nélkül a humánerőforrás fejlesztés céljára fordítani.

d. Közösségi kezdeményezések. Foglalkoztatáspolitikai szempontból a jelenleg futó közösségi kezdeményezések közül leginkább az EQUAL bír jelentőséggel. 2004-es árakon számolva az EQUAL költségvetése 3,27 milliárd euró, ennek 36,3%-át adják foglalkoztatási célokra közvetlen, és

17,7%-át azokra közvetett (vállalkozói tevékenységek előmozdítása) hatást gyakorló támogatások.¹

26. táblázat: A strukturális alapok foglalkoztatáspolitikai kiadásai 2000 és 2006 között (milliárd euró, %)

	1. célkitűzéshez tartozó területeken		2. és 3. célkitűzéshez tartozó területeken	
Szociális integráció	3,1%	4,2 milliárd euró	11,3%	6,5 milliárd euró
Munkaerő-politika	6,8%	9,2 milliárd euró	15,6%	9 milliárd euró
Nők foglalkoztatását támogató intézkedések	1,3%	1,7 milliárd euró	4,1%	2,3 milliárd euró
Általános és szakmai képzés	7%	9,4 milliárd euró	10,5%	6 milliárd euró
Vállalkozások ösztönzése	4,9%	6,7 milliárd euró	11,8%	6,8 milliárd euró
Foglalkoztatáspolitikai kiadások aránya és nagysága az összköltségekből	23,1%	31,3 milliárd euró	53,3%	30,9 milliárd euró

Forrás: Európai Bizottság (2004b): A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion.

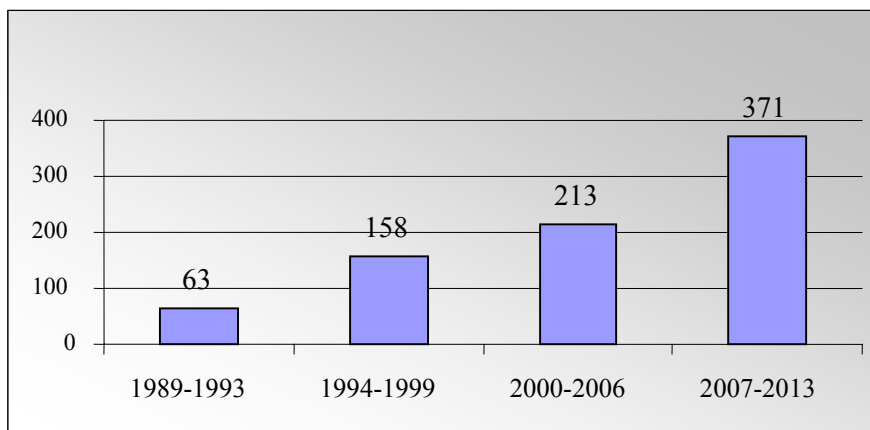
Ezen programok teljes összege 2000 és 2006 között az előirányzat szerint elérheti a kb. 62 milliárd eurót, ez gyakorlatilag **a strukturális alapok teljes 2000 és 2006 közötti költségvetésének 25,5%-a, illetve az Európai Unió teljes költségvetési előirányzatának hozzávetőlegesen 9%-a**, azonban itt hangsúlyozni kell, hogy ebben az összegben nemcsak foglalkoztatáspolitikai célok, hanem szociálpolitikai célok is szerepelnek!

A regionális politika 1989-es és 2000-es reformja egyrészt a tagállamok számának növekedésével, a regionális diszparitások fokozódásával, másrészt pedig az eszköz- és célrendszer egyszerűsítésének reformjával magyarázható. E két trend érvényesülése mellett folyamatosan érzékelhető volt az egyes periódusok költségvetésének elfogadásakor, hogy a regionális politika a kiemelt fejlesztési

¹ Az adatok az Európai Bizottság foglalkoztatáspolitikai oldalairól származnak. Letöltés ideje: 2005.06.05. http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/equal/about/budget_en.cfm

prioritásokat sikeresen megjelenítő politikák közé tartozik, s így az erre a célra fordított összegek nagysága dinamikusan nőtt az elmúlt tizenöt évben.

2. ábra: A közösségi regionális politika forrásai (milliárd euró)

Forrás: Európai Bizottság. Foglalkoztatási és szociális ügyek.
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/equal/about/budget_en.cfm
Letöltés ideje: 2005. 03. 25.

Ennek megfelelően 2007 és 2013 közötti időszakra vonatkozó költségvetési megállapodás az előző időszakhoz képest a források 78%-os növekedését jelzi előre. Ez azonban – figyelembe véve a tagországok számának gyarapodását, valamint hogy az elmúlt időszakban nem voltak jellemzők az inflációs folyamatok – nem jelent valódi növekedést. A jelenlegi három célkitűzés rendszere megváltozik, s az 1. célkitűzés helyét a **konvergencia**, a 2. célkitűzését a **regionális versenyképesség és foglalkoztatottság**, a harmadik célkitűzés helyét pedig az **európai területi együttműködés** prioritások veszik át.

A **konvergencia célkitűzés** céljai nagyjából megegyeznek a jelenlegi 1. célkitűzéssel. Azon területekre vonatkozik ez a prioritás, ahol három megelőző évben az egy főre jutó GDP nem érte el az Unió átlagának 75%-át. Új elem ebben az összefüggésben, hogy a Kohéziós Alap is ehhez a célkitűzéshez tartozik, s azokon a területeken működik, ahol az egy főre jutó GNP nem éri el a Közösség átlagának 90%-át.

A célkitűzés intézkedéseit az Európai Regionális Fejlesztési Alapból, az Európai Szociális Alapból, valamint a Kohéziós Alapból fogják finanszírozni. **Az ESZA a következő intézkedéseket finanszírozza:**

- *a képzési-, átképzési rendszerek, valamint a szociális- és az egészségügyi szolgáltatások minőségének javítását;*
- *a humántőkébe való befektetések növelését;*
- *és a közigazgatási kapacitások növelését és átalakítását.*

A **regionális versenyképesség és foglalkoztatottság** célkitűzéshez fog majd tartozni minden olyan régió, amelyik nem tartozik a **konvergencia célkitűzéshez**. A fejlettebb régiók kohéziós politikája tekintetében a Bizottság a regionális programokra, illetve az Európai Foglalkoztatási Stratégiának prioritásait tartalmazó Nemzeti Foglalkoztatási Tervek intézkedéseinek végrehajtására helyezi a hangsúlyt. (A harmadik új célkitűzés, – az európai területi együttműködés – alapvetően csak áttételesen fogalmaz meg foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseket, ennek a célkitűzésnek az elsődleges célja az Európai Unió perifériális régióinak fejlesztése.)

Annak megítélése, hogy a regionális politika transzfereinek hány százalékát teszik ki majd a foglalkoztatáspolitikai intézkedések jelenleg nehéz, mert a regionális politika 2000 és 2006 közötti harmadik célkitűzése gyakorlatilag csak a foglalkoztatási célokat támogatta. Ez a harmadik célkitűzés azonban megszűnt és ezek a célok átkerültek a második célkitűzéshez, és természetesen megmaradtak a fejletlen régiókra vonatkozó konvergencia célkitűzésnél. Azonban az már teljesen világosan látható, hogy a regionális politika egy főre jutó foglalkoztatáspolitikai célú kiadásainak nagysága radikálisan nem fog változni.

1. 2. Mezőgazdasági politika

A foglalkoztatáspolitikai célok finanszírozása megjelenik az Európai Regionális Fejlesztési Alap (továbbiakban: ERFA) és a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (továbbiakban: HOPE) intézkedéseinél is, azonban ezek súlya nem számottevő az ESZA intézkedéseihez képest. A mezőgazdasági politika céljait jelenleg a Nizzai Szerződés 33. cikke határozza meg, e célok között ott szerepel a mezőgazdaságból élők jövedelmének biztosítása. Ezt a célt alapvetően a közös árak rendszerének bevezetésével, a világpiaci árakat meghaladó közösségi árak finanszírozásával próbálták meg elsődlegesen elérni, ennek ellenére **már igen korán, a 70-es években megjelentek olyan támogatási célok, amelyek egyrészt a mezőgazdasági termelés szerkezetének megváltoztatását, másrészt pedig foglalkoztatáspolitikai szempontokat is figyelembe vettek.** Így a modernizációs céllal létrejött Hallstein-terv bukása után 1972-ben a Miniszterek Tanácsa új direktívákat fogadott el, amelyekben a szelektív fejlesztési programok mellett a szociális kompenzáció több formája is megjelent, így a nyugdíjkompenzáció, a képzési- és továbbképzési programok támogatása is. (Palánkai, T. 305. o. [1999])

A mezőgazdasági politika többszöri reformja során a protekcionista intézkedések helyett előtérbe kerültek a piac-orientáltabb támogatások, amelyek a termelés növelése mellett egyéb szempontokat is visszatükröznek, így pl. a közvetlen kompenzációs támogatások 1992-es bevezetésénél a mezőgazdaságból élők jövedelmeinek biztosítását akarták elérni. A foglalkoztatáspolitikai szempontjából jelentősek az Agenda 2000 rendelkezései, mivel ennek hatására jött létre az agrárpolitika jelenlegi pilléres felépítése:

- *az 1. pillér a piaci támogatások pillére, azaz az ún. agrárrendtartás;*
- *a 2. pillér pedig a vidékfejlesztés.* (Elekes, A. 31-41. o. [2004])

Az Európai Unió agrárpolitikájában az elmúlt időszakra a GDP arányos kiadások csökkenése jellemző; 1990 és 1992 között ezek a kiadások az EU-12-ek össz-GDP-

jének 0,57%-át adták, míg ez arány 2000 és 2002 között már csak 0,47% volt. 2000 októberében az Európai Unió Tanácsának tagjai abban állapodtak meg, hogy 2007 és 2013 között éves szinten 1%-kal lehet növelni az agrárrendtartás kiadásait, ami gyakorlatilag ezen kiadások lassú, fokozatos csökkentését jelenti. **Ez a csökkentési trend azonban nem vonatozik a foglalkoztatáspolitikai szempontokat is érvényesítő vidékfejlesztés kiadásaira.** Ezt megerősíti a 2003. évi júniusi agrárreform is, amelynek négy eleme közül a negyedik a vidékfejlesztés erősítése. A nagyüzemeknek járó közvetlen kifizetések 2005-ben 3%-kal, 2006-ban 4%-kal, és 2007-ben 5%-kal való csökkentése és ezen transzferek a vidékfejlesztéshez való átcsoportosítása (moduláció) éves szinten 1,2 milliárd forrásbővülést jelent e terület számára.

A vidékfejlesztésen belül 3 fő célterületet lehet megnevezni:

- *a versenyképesség növelése;*
- *a környezetvédelem céljai;*
- *a vidéki ipar-, feldolgozóipar-, falusi közösségek-, és önkormányzatok fejlesztése.*

A vidékfejlesztés funkcionális területei pedig a következők:

- *a korai nyugdíjazás támogatása;*
- *a kompenzációs kifizetések a kedvezőtlen adottságú és környezeti hátrányok által sújtott területeken;*
- *az agrár-környezetvédelem;*
- *és az új tagállamok esetében a termelő szervezetek támogatása és a közvetlen támogatások kiegészítése.*

Itt érdemes megjegyezni, hogy az EMOGA garanciaosztályából támogatják ezen intézkedéseket, míg a regionális politikához tartozik és az EMOGA orientációs osztályából és a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszközből finanszírozzák a strukturális alapok azon intézkedéseit, amelyek a fiatal gazdálkodók

vállalkozásainak indulását, a szakmai továbbképzést, valamint az átképzést támogatják.

A vidékfejlesztés súlya az egész agrárkölségvetésen belül 2000 és 2006 között hozzávetőlegesen 10,2% volt, illetve az Unió egész költségvetésén belül 4,42%. A versenyképességi célok területe 2000 és 2006 között a vidékfejlesztés összköltségvetésének 38%-át tette ki. Ez a célterület foglalkoztatáspolitikai célokat is tartalmaz, így a fiatal termelők és a szakmai képzések támogatását, valamint a nyugdíjtámogatás eszközeit is stb. A fiatal termelők támogatására szánt összegek 2000 és 2006 között elérik az 1,8 milliárd eurót, a képzési támogatások a 0,33 milliárd eurót, nyugdíjaztatással kapcsolatos költségek pedig az 1,4 milliárd eurót. **Ez összesen hozzávetőlegesen 3,5 milliárd eurót jelent, ami a vidékfejlesztés költségvetésnek a 7,3%-a, illetve az Európai Unió költségvetésének 0,5%-a.**

2007 és 2013 között a vidékfejlesztés – az agrárrendtartás rovására – végbemenő aránynövekedése tovább fog folytatódni, mivel **a vidékfejlesztés összköltségvetésén belül a korábbi 4,2%-ról 9,5%-ra nő.** Ez azt jelenti, hogy így ennek aránya az agrárkölségvetésen belül el fogja érni a 21,0%-ot (2000 és 2006 között 10,2%).

A növekedés ellenére a foglalkoztatáspolitikai célokat és gazdaságszerkezet-átalakulást is elősegítő támogatási programok az egész költségvetéshez viszonyított alacsony részesedése jól jelzi, hogy e támogatások az Európai Unió munkaerőpiacára gyakorolt hatása igen alacsony lehet, azonban figyelembe véve, hogy a mezőgazdaságból élők az összes foglalkoztatottakon belüli aránya kicsi, ezek hatása az agrárszektoron belül mégis érzékelhető lehet.

2000 és 2006 között a foglalkoztatási hatású¹ regionális és agrárpolitikai transzferek az Európai Unió költségvetésének hozzávetőlegesen 5-5,5%-át tették ki, (34 milliárd eurót), ami tulajdonképpen nem elhanyagolható nagyság,

¹ Bár transzferekről van szó a kutatási keretprogramnál és az EIB programjainál is, ezek nagysága miatt nem ezt a hatást, hanem inkább a gazdaságpolitika-orientáló effektust érdemes kiemelni.

azonban a célok sokrétősége, illetve a források viszonylagos dekoncentrációja miatt ezek hatása igen nehezen érzékelhető, mutatható ki. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ez a kb. 5% az Unió össz-GDP-jének (2004-es adat) hozzávetőlegesen 0,05%-át jelenti. (Az uniós országok közül a foglalkoztatáspolitikai célokra legkevesebbet költő Nagy-Britannia ilyen kiadásai GDP arányosan kb. 0,5%-ot érnek el.)

1. 3. Kutatás- és fejlesztési politika, az EIB tevékenysége

Az eddig tárgyalt közül politikák közül a kutatás- és fejlesztési politikának a legkisebb súlya, hiszen itt a legalacsonyabb a transzferek nagysága. Ennek ellenére célszerű erről a területről is szólni, mivel a kutatás- és fejlesztési politika nemcsak a lisszaboni folyamat kiemelt prioritása, hanem a tudásalapú gazdaságban is stratégiai területnek számít. A kutatási- és fejlesztési tevékenységet végző munkaerő nagysága az összfoglalkoztatottak számához képest nagyon kicsi, tevékenységük hatása azonban a kifejlesztett termékek-, innovációk révén jelentős lehet az egész európai gazdaságban.

A kutatás- és fejlesztési politika már igen korán megjelent a Közösség életében, ennek ellenére csak az 1986-os Egységes Európai Okmánnyal születtek meg az első közösségi intézkedések ezen területen. A kutatás- és fejlesztési intézkedések keretét az ún. keretprogram biztosítja, amelyből jelenleg a hatodik kutatási keretprogram fut. Ez 2002-től 2006-ig biztosítja a közösségi intézkedések pénzügyi háttérét. A cél az összhang erősítése a vállalatok innovatív képességeit és viselkedését befolyásoló helyi-, regionális-, nemzeti-, EU- és globális szinten megfogalmazott politikák között; az egyes ipari ágazatok között; az innovációs- és más politikák között (pl. adópolitika, regionális politikai, környezetvédelmi politikák).

A keretprogram költségvetése¹ 2002 és 2006 között 17,5 milliárd euró. Ez az EU teljes költségvetésének 3,9%-a. A Keretprogram fő részei: (a) az európai kutatás integrálása és koncentrálása; (b) az Európai Kutatási Térség strukturálása; (c) az Európai Kutatási Térség alapjainak megerősítése. Ezek közül kiemelkedő volumenű a kutatás integrációjára szolgáló program.

A foglalkoztatáspolitikai hatású intézkedések az Európai Kutatási térség strukturálása fejezetéhez tartoznak. Ez a fejezet a 17,5 milliárd eurós összköltségvetésből 2,6 milliárdos résszel bír. Ezen a célon belül azonban nemcsak foglalkoztatáspolitikai célok jelennek meg, hanem más célok is (pl. kutatói infrastruktúra kiépítése), így **a humántőke fejlesztésre 1,58 milliárd euró jut az előirányzottak szerint 2002 és 2006 között.** (Itt is a Marie-Curie intézkedéseket kell kiemelni, amelyek a továbbképzésre és a kutatói mobilitás elősegítésére irányulnak.)

Közösségi szintű **közvetlen foglalkoztatáspolitikai eszközöket** jelentenek az Európai Beruházási Bank (EIB) és az Európai Beruházási Alap (EIF) innovációt segítő programjai is. Az EIB e területre irányuló legjelentősebb programja az „Innováció-2000 Kezdeményezés” (i2i), amelyre 12-15 milliárd eurós hitelösszeg állt 2004-ig rendelkezésre. A program öt finanszírozási célja között helyet kapott a **humántőke fejlesztése is.**

A programot azonban meghosszabbították 2010-ig. Ennek eredményeképpen a 2003 júniusa és 2006 decembere közötti időszakra vonatkozóan 20 milliárd euró áll rendelkezésre. A program megújított változata már csak három támogatási területet tartalmaz, azonban ezek között továbbra is szerepelnek a képzés és átképzés céljai (lifelong learning). Az EIB finanszírozási programját a hatodik kutatási keretprogrammal egyeztetik az átfedések elkerülése érdekében.

¹ Az Európai Unió ebben a programban megjelölte azokat a területeket, ahol a Közösség a kutatás és fejlesztésben vezető szerepet akar betölteni a jövőben: *információs technológiák; biotechnológia; nanotechnológia; élelmiszerbiztonság, űrkutatás, fenntartható fejlődés jegyében végzett fejlesztések; valamint az e-társadalom létrehozása.*

A finanszírozási program értékelésénél problémát okoz, hogy nem állnak rendelkezésre adatok arra vonatkozóan, hogy a 20 milliárd eurónak hozzávetőlegesen mekkora részét fordítják majd átképzési-, képzési programokra. Ennek ellenére elmondható, hogy ezek az intézkedések – mind a keretprogramé, mind pedig a banké – a munkavállalók egy igen speciális részét, a kutatókat érintik, így ezeknek nem a foglalkoztatáspolitikai hatása, hanem a gazdaságszerkezet átalakító hatása lehet elsődleges, amelynek iránya a tudásalapú gazdaság létrehozása. Ezeket a transzfereket nem lehet jelentősnek nevezni, hiszen a foglalkoztatáspolitikai szempontokat is érvényesítő intézkedések az Európai Unió összköltségvetésének hozzávetőlegesen csak 0,2%-át teszik ki, míg az EIB finanszírozási programja – amennyiben feltételezzük, hogy a források egyenletesen oszlanak el a célok között – az uniós költségvetés 1,22%-át jelenti.

2. Közvetlen transzferekkel nem járó kapcsolat – versenypolitika

A foglalkoztatáspolitikai szempontok érvényesítése megjelenik olyan területeken is, ahol e célok támogatása nem jár közösségi transzferekkel, hanem a jogi szabályozás nyújt megfelelő háttérrel a kérdések egységes kezeléséhez. Ennek fő területe a versenypolitika, s ezen belül az állami támogatások engedélyezésének kérdése.

Az egységes, belső piac nem működhet megfelelő hatékonysággal abban az esetben, ha a piac szereplői eltérő feltételek mellett tevékenykednek; az eltérő feltételek nyilvánvalóak azokban az esetekben, amikor pl. oligopolisztikus viszonyok jönnek létre egy piacon, s ezzel az erőfölényes helyzettel visszaélnek; **illetve amikor az állam egyes vállalatok számára különleges jogokat biztosít, és amikor az állam különböző célokból állami támogatást nyújt.**

A Szerződés 87. cikkének (1) pontja alapján tiltott állami támogatásnak minősülnek azokat a pénzügyi transferek, amelyeket:

- *közpénzekből folyósítanak,*
- *gazdasági előnyt jelent az azt igénybe vevő számára,*
- *a támogatás szelektív jellegű,*
- *és a támogatásnak hatása van a tagállamok közötti kereskedelemre. (Az ún. csekély összegű (vagy de-minimis) támogatások például automatikusan azon támogatásokhoz sorolhatóak, melyeknek nincs hatása a tagállamok közötti kereskedelemre.)*

Amennyiben a fenti feltételek közül egy nem teljesül, akkor nem beszélhetünk állami támogatásról. Miközben az Unió az állami támogatások mérséklésére törekszik, teret enged olyan szubvencióknak, melyek célja egy adott terület fejlettségi szintjeinek emelése, kiegyenlítése és a vállalkozások technológiai, infrastrukturális, képzettségi, stb. működési feltételeinek javítása.

Az állami és közösségi források hatékony allokációját biztosító ellenőrzési mechanizmusnak fontos eleme a közösségi versenypolitika. Az állami támogatások ellenőrzésének a piaci verseny biztosítása mellett további funkciója, hogy a tagállamok közötti gazdasági és szociális kohéziót erősítve **a gazdaságfejlesztési prioritások hatékonyan érvényesüljenek.** Az Európai Unión belül az elmúlt évtizedben a közös piac működésének biztosítása érdekében a szabad verseny elsődlegességét hangsúlyozták, ennek ellenére egyrészt vannak olyan támogatások, amelyek esetében kvázi automatikusan engedélyezik az állami támogatásokat,¹ másrészt olyan támogatási területek, amelyeknél mérlegelhető az engedélyezés.²

¹ A 87. cikk (2) bekezdése rögzíti azokat eseteket, amelyek automatikusan a megengedett állami támogatás kategóriájába tartoznak. Ilyenek a magánszemélyeknek jutatott szociális támogatások, amennyiben ezek nem köthetők az áru eredetére épülő megkülönböztetésen; a német megosztottság hátrányos következményeinek felszámolására irányuló támogatások; valamint a természeti katasztrófa helyzetekben adott állami támogatások.

² Ezeket a mérlegelhető eseteket a TEC. 87. cikk (3) bekezdése határozza meg, ilyen célterületek a következők: a nagyon alacsony életszínvonalú, és magas munkanélküliséggel küzdő térségek támogatásai; az egyes gazdasági tevékenységek támogatásai; a közös európai érdekű projektek

Külön csoportot alkotnak az ún. csoportmentességi eljárás keretében elindított támogatási programok. A csoportmentességi rendeletek megalkotására a Bizottságot a Tanács 1998. május 7-i 994/98/EK Rendelete az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 92. és 93. cikkének a horizontális állami támogatások bizonyos fajtáira történő alkalmazásáról hatalmazta fel. A rendelet 1. cikkének (1) bekezdése alapján: „a következőkben felsorolt támogatási fajták összeegyeztethetők a közös piaccal, és ezért nem tartoznak a Szerződés 93. cikkének (3) bekezdésében előírt bejelentési kötelezettség hatálya alá:

a) támogatás a következők javára:

i) *kis- és középvállalkozások;*

ii) *kutatás és fejlesztés;*

iii) *környezetvédelem;*

iv) **foglalkoztatás és képzés;**

b) a Bizottság által minden egyes tagállamra jóváhagyott, regionális támogatási térképpel összhangban lévő támogatás.”¹

Az elmúlt évtizedben a foglalkoztatási helyzet 70-es és 80-as évekhez képesti erőteljes romlása, valamint a Bizottságnak az a törekvése, hogy az állami és közösségi támogatások szintjét jelentősen csökkentse, hozzájárultak ahhoz, hogy a Bizottság rendeleteket alkotott a szakmai képzést-, átképzést- és a foglalkoztatottságot elősegítő állami támogatások engedélyezésének feltételeiről. A

megvalósításának támogatása, valamint a kultúra, és a kulturális örökség megővésének támogatása, és a Tanács a Bizottság javaslata alapján minden más támogatást minősített többséggel a közös piac működésével összeegyeztethetőnek nyilváníthat.

¹ Eddig következő területeken született csoportmentesítési rendelet: az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a képzési támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2001. január 12-i 68/2001/EK bizottsági rendelet; az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a foglalkoztatásra nyújtott állami támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2002. december 12-i 2204/2002/EK bizottsági rendelet; a Bizottság 364/2004/EK rendelete a 2004. február 25.-i, a 70/2001/EK rendeletnek az alkalmazási köre kutatási- és fejlesztési támogatásokra történő kiterjesztése tekintetében való módosításáról; az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a kis- és középvállalkozásoknak nyújtott támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2001. január 12-i 70/2001/EK bizottsági rendelet.

támogatások engedélyezését megkönnyítik az ún. csoportmentességi rendeletek, amelyeknél – ha a támogatási tervezetet a rendeletnek megfelelően alakítják ki – nem szükséges a Bizottság előzetes hozzájárulása és a Bizottságot csak értesíteni kell a támogatási program beindításáról. **Ez az eljárási mód nagymértékben megkönnyíti az állami támogatások folyósítását.**

A Bizottság rendeletet hozott a foglalkoztatási- és képzési támogatásokra vonatkozóan,¹ ez a rendelet kimondja, hogy a foglalkoztatási támogatás – bizonyos, meghatározott feltételek teljesítése mellett – nem minősül tiltott állami támogatásnak.

A képzési állami támogatásokra vonatkozó rendelet 2001-ben született, és teljes körűen szabályozza az ilyen jellegű állami támogatások főbb kérdéseit. A rendelet a 994/98/EK tanácsi rendelet felhatalmazása révén jött létre és az ún. csoportmentességi rendeletek közé tartozik, amelyek szabályozzák és az adott területen megkönnyítik az állami támogatások allokációját.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy a rendelet csak a Szerződés 87. cikkének (1) bekezdése szerinti állami támogatásnak minősülő intézkedésekre vonatkozik, azaz olyan állami kedvezményekre, amelyek minden szereplőre vonatkoznak, és amelyeknél a nemzeti hatóságoknak nincs mérlegelési jogkörük, azok nem minősülnek szelektív támogatásnak, és így nem tekinthetők tiltott állami támogatásnak. (Idetartoznak az olyan intézkedések, mint pl. általános adókedvezmények, vagy automatikus adójóváírás stb.) Vagy olyan intézkedéseket nem érint e rendelet, amelyek esetében a képzési támogatásnak nincs közvetlen hatása a piaci szereplőkre.

¹ A Bizottság 2204/2002/EK az EK-Szerződés 87. és 88. cikkének a foglalkoztatásra nyújtott állami támogatásra történő alkalmazásáról szóló rendelete (2002. december 5.), valamint az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a képzési támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2001. január 12-i 68/2001/EK Bizottsági rendelete alapján lehet ilyen jellegű támogatásokat nyújtani.

A rendelet indoklása szerint e terület támogatására azért van szükség, mivel a vállalatok általában kevesebbet fektetnek be a képzésbe, s ezért az állam beavatkozása hozzájárulhat e piac nem megfelelő működésének korrekciójához. A támogatás mértékének meghatározása során figyelembe lehet venni a vállalat méretét (pl. azt, hogy KKV-k), vagy azt a tényt, hogy fejlett- vagy fejletlenebb régióban helyezkedik el, illetve azt is, hogy mire vonatkozik maga a támogatás. Ennek megfelelően állami támogatásban részesülhetnek:

- *azok a képzési formák, amelyek általánosabb képzést adnak, mivel ezek később máshol is használhatóak;*
- *azok a vállalatok, amelyek nehezebben teremtik elő a képzéshez szükséges finanszírozási háttérrel – elsősorban kis- és középvállalkozások;*
- *valamint 87. cikk (3) bekezdésének a) és c) pontja szerint támogatott területeken működő vállalatok. (azaz a regionális politika 1. és 2. célkitűzésű területei)*

Az előny növelése a támogatási intenzitás fokozása révén nyilvánulhat meg.¹ A rendelet az összes ágazatra vonatkozik, még a mezőgazdaságra is. Ez utóbbit azért érdemes hangsúlyozni, mivel az összes ilyen jellegű rendelet kizárja a rendelet mezőgazdasági vállalkozásokra vonatkozó alkalmazását. **Ez és az a tény, hogy a rendeletnek megfelelő képzési támogatások elérhetik, – bár nem haladhatják meg az 1 millió euró összeget,² – jól mutatja, hogy a Bizottság az elmúlt években egyre nagyobb hangsúlyt helyez e terület támogatási lehetőségeinek bővítésére.**

¹ A támogatási intenzitás a támogatás bruttó összege, amelyet az elszámolható költségek százalékos arányában fejezünk ki. Amennyiben a támogatást nem vissza nem térítendő támogatás formájában helyezik ki, a támogatás összege adja a támogatási egyenértéket. A több részletben kifizetendő támogatásnál és a kedvezményes kamatozású kölcsönnél a támogatástartalom kiszámítása során a forrás kihelyezése pillanatában érvényes referencia-kamatlábát kell használni, amelyet a Bizottság határoz meg minden évben tagállamonként. A Bizottság 68/2001/EK Rendelete (2001. január 12.) az EK-Szerződés 87. és 88. cikkének a képzési támogatásokra való alkalmazásáról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. 2001.1.13.)

² Ha meghaladja, akkor nem alkalmazható e rendelet az intézkedésre.

Hasonló szemléletváltozást tükröz a 2002-ben létrejött foglalkoztatási támogatásokra vonatkozó bizottsági rendelet megszületése.¹ A rendelet szintén a 994/98/EK tanácsi rendelet felhatalmazása révén jött létre. A rendelet indoklásában szerepel az európai foglalkoztatási stratégia létrehozása, valamint a rendelet utal arra is, hogy a munkanélküliség jelensége számos európai régiót érintő komoly probléma. Ezért e rendelet célja, hogy elsősorban azoknak a munkavállalását könnyítse meg, akik valamilyen szempontból hátrányos helyzetben vannak. Ennél a területnél is számos olyan eset létezhet, amikor az állami transzfer nem jelenít meg tiltott állami támogatást, s így nem tartoznak e rendelet hatálya alá pl. a magánszemélyeknek juttatott foglalkoztatási támogatások; vagy az olyan támogatások, amelyek nem befolyásolják a tagállamok közötti kereskedelmet; vagy az olyan általános jellegű támogatások, amelyek az összes piaci szereplőre vonatkoznak, s így nem tekinthetők szelektív támogatásoknak.

Ez a rendelet is vonatkozik az összes ágazatra, így a mezőgazdaságra is, egyúttal jól tükrözi a jogalkotó azon szándékát, hogy a 70-es vagy 80-as évek gyakorlatától eltérően ne lehessen strukturális, túltermelési problémákkal küzdő ágazatokban ilyen módon új munkahelyeket teremteni, ennek megfelelően nem vonatkozik a rendelet a hajógyártásra, széniparra illetve a közlekedésre. (Ez utóbbinál a munkahelyek fenntartása támogatott, de új munkahelyek létrehozására ebben az ágazatban e rendelet alapján nem nyílik lehetőség.)

A rendelet azon támogatásoknál, amelyek ún. egyedi támogatások, – azaz nem egy támogatási tervezet, -program alapján jöttek létre – továbbra sem tekint el azok a Bizottsághoz való notifikációjától. A kis- és középvállalkozásoknál a támogatás feltételei kedvezőbbek lehetnek az általános feltételeknél (pl. az újonnan létrehozott munkahelynek nem három, hanem csak két évig kell fennállnia, hogy támogatható legyen a projekt), a rendelet lehetővé teszi a regionális fejlettségi szempontok

¹ A Bizottság 2204/2002/EK Rendelete (2002. december 12.) az EK-Szerződés 87. és 88. cikkének a foglalkoztatási támogatásokra való alkalmazásáról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja. 2002.12.13.

alapján való differenciálást, és a támogatás intenzitásának változtatását is. A támogatás az újonnan létrehozott munkahely bérköltségeinek (adózás előtti bruttóbér, társadalombiztosítási járulékok) támogatását jelenti.

Szociális szempontok szerinti pozitív diszkriminációt érvényesít a jogalkotó hátrányos helyzetű vagy korlátozott munkavállalókkal szemben, mivel itt magasabb lehet a nettó támogatási intenzitás. A támogatási maximum megkötése ennél a támogatási típusnál is jelentkezik, mivel tizenöt millió euró felett nem alkalmazható e rendelet.

Mindezen – kedvezőbb elbírálást biztosító – jogi eszközök ellenére látható, hogy a torzítás mentes piaci verseny biztosítása érdekében a Bizottság egyrészt törekszik az állami támogatások abszolút értékének csökkentésére, másrészt a támogatások kiemelt fejlesztési területekre való koncentrációjára. Az Európai Unió állam- és kormányfőinek stockholmi csúcstalálkozóján (2001) fogalmazták meg a GDP arányos támogatási szint csökkentésének célját. Ennek ellenére *1999 és 2004 között a GDP arányos állami támogatási szintek stabilizálódtak.* (2000: 0,46; 2004: 0,43% mezőgazdasági-, halászati- és közlekedésre vonatkozó támogatások nélkül) (Európai Bizottság [2005e])

További fontos trend, hogy az Európai Unió támogatásai között – a regionális támogatások csökkenésével párhuzamosan – az elmúlt években az ún. horizontális támogatások aránya erőteljesen megnövekedett, és ezek közé tartoznak a képzési- és átképzési támogatások is. Az Európai Unióban az 1998 és 2000 közötti 62%-ról 2000 és 2002 között 69%-ra emelkedett a horizontális támogatások össztámogatásokhoz viszonyított aránya; 2004-ben pedig elérte 76,4%-ot. A horizontális támogatások révén a szektor-semleges támogatások (nem ágazati támogatások) növelésére törekednek. A kedvezményezettek egyenlő kezeléséhez tartozik a regionális megkülönböztetések tiltása is.

A foglalkoztatási- és átképzési transzferek állami támogatásokon belüli mértéke igen alacsony a régi tagállamokra kivetítve. Az EU-25-ökben pl. 2004-

ben az összes, versenypolitikailag releváns állami támogatáson belül a foglalkoztatási célú támogatások aránya 4,85% volt, míg az oktatásra 3,60%-ot költöttek (Az arányokat tekintve a tagállamonkénti eltérések igen jelentősek lehetnek, így pl. Dánia igen magas arányban költ ilyen célokra; ennek aránya 2002-ben elérte a 34%-ot is. Ugyanakkor voltak olyan országok (Görögország, Luxemburg) ebben az évben, melyek egyáltalán nem juttattak transzfereket a vállalatoknak foglalkoztatási- és képzési célokra, illetve olyanok, amelyek vagy csak a foglalkoztatási célú (Hollandia), vagy csak képzési célú (pl. Svédország) állami támogatásokat nyújtottak a vállalatoknak. *(Lásd a következő táblázatot!)*

27. táblázat: Állami támogatások megoszlása célterületenként (2002, millió euró)

	K+F	Környezet- védelem	KKV	Keres- kedelem	Energia- takarékoság	Foglalkoz- tatás	Képzés	Egyéb	Összesen
EU-15	5,178,7	4,557,5	4856,5	317,6	725,5	837,6	561,7	7,676,1	24,711,2
Belgium	136,6	1,5	191,0	4,1	0,4	68,8	16,5	487,8	906,7
Dánia	64,0	580,6	17,8	-	94,2	438,3	37,3	41,5	1,273,7
Német- ország	1,589,2	3,271,8	645,4	4,0	190,1	46,3	9,8	1,799,1	7,555,6
Görög- ország	41,3	-	64,2	-	-	-	-	303,6	409,1
Spanyol- ország	412,1	118,1	693,8	6,2	24,3	105,3	295,3	678,7	2,333,6
Francia- ország	1,139,2	115,8	1080,4	137,2	85,5	10,0	28,2	1,105,9	3,702,2
Írország	43,8	0,0	11,1	-	0,9	43,9	18,4	137,2	255,3
Olaszország	592,6	1,0	1485,5	106,4	0,7	39,4	28,8	2,105,2	4,359,6
Luxemburg	5,0	0,2	11,8	0,3	-	-	-	34,5	51,8
Hollandia	199,4	112,6	27,5	40,3	194,0	0,1	-	187,0	760,8
Ausztria	149,4	83,4	75,9	-	1,0	18,9	45,1	61,4	435,1
Portugália	30,8	-	100,2	0,5	29,7	40,1	35,3	17,7	254,4
Finnország	187,8	8,8	27,4	17,1	79,3	26,3	0,1	66,0	412,7
Svédország	72,4	135,5	21,8	-	22,7	-	3,0	86,5	341,8
Egyesült Királyság	702,6	128,2	402,8	1,6	2,8	0,2	44,0	564,0	1,846,1

Forrás: Európai Bizottság. Versenypolitikai Főigazgatóság adatai alapján.

http://www.europa.eu.int/comm/competition/state_aid/scoreboard/analytical_section.html Letöltés ideje. 2004. 08. 17.

Megjegyzés: mezőgazdasági-, halászati- és közlekedési támogatások, szociális juttatások nélkül.

A versenypolitika szerepe azonban nemcsak az állami transzferek befolyásolása szempontjából jelentős, hanem azért is, mert a versenypolitika által kiemelt

területek azt mutatják meg, hogy az Európai Unió tagállamai mely területek fejlesztése révén akarnak versenyképesek maradni. Ezeken a területeken (kutatás és fejlesztés, környezetvédelem, foglalkoztatás és átképzés, kis- és középvállalatok) az állami támogatás allokációját megkönnyítik a Tanács és a Bizottság által hozott rendeletek.

Ezeket a támogatásokat összefoglalóan horizontális támogatásoknak nevezik az Európai Unióban, mivel ágazati megkülönböztetés nélkül allokálják őket. A versenypolitika főbb trendjei arra mutatnak rá, hogy a korábban elterjedt ágazati alapú támogatás helyett az Európai Unió is egyre inkább a tevékenység-alapú ösztönzést támogatja. Ennek hatása a foglalkoztatási-, átképzési támogatások kihelyezésében is fontos, hiszen az elmúlt években született csoportmentességi rendeletek lehetőséget adnak a foglalkoztatási- és képzési támogatások könnyített kihelyezésére. Ugyanakkor érdemes felhívni rá a figyelmet, hogy az ilyen típusú állami támogatások lehetőségeit a tagállamok mérsékelten használják ki.

A négy részletesebben vizsgált uniós politika foglalkoztatási hatásaival kapcsolatban a következő, összegző megjegyzések célszerűek:

- I. 2000 és 2006 között foglalkoztatáspolitikai hatású intézkedésekre éves szinten átlagban 5 és 6 milliárd eurót juttatnak a közös költségvetésből – regionális politika révén 4,8 milliárd eurót, vidékfejlesztésen keresztül 0,5 milliárd eurót, kutatás- és fejlesztés címszó alatt pedig 0,26 milliárd eurót.
- II. Hozzávetőlegesen éves szinten 1,3 milliárd euró kihelyezésére van hatással a közösségi versenypolitika a vállalatoknak juttatott foglalkoztatási képzések révén.
- III. Így összességében a közösségi források éves szinten az EU GDP-jének 0,05%-át teszik ki.
- IV. Ez jóval alacsonyabb, mint a tagállami szinten aktív és passzív munkaerő-politikai intézkedésekre költött összegek nagysága, ami

országtól függően a GDP 0,5% és 4%-a között változik az uniós országokban.

- V. Ugyanígy az állami támogatásokra fordított összegek együttese sem tekinthető olyan szignifikáns tényezőnek, amely releváns munkaerőpiaci változások kiváltója lehetne. Ennek ellenére célszerű lenne a meglévő állami források egy részét a piac-barát támogatásokká alakítani.
- VI. Ezzel szemben jelentősnek lehet nevezni a Közösség gazdaságpolitikai orientációs szerepét, ami nemcsak a regionális- vagy agrárpolitika, hanem a versenypolitika esetében is kimutatható.

Jelentős elmozdulást csak az jelenthetne, ha a közös pénzt használó országok gazdasági fejlődése a jelenleginél erősebb konvergenciát, a reálgazdasági összefonódottság magasabb szintjét jelezné. Azt, hogy a fejlődés valóban ebbe az irányba mutat, leginkább az euró-övezeti munkaerőpiaci mutatók közeledési folyamatának vizsgálata mutathatja meg.

3. Közvetett kapcsolat – a munkaerőpiac jellemzői az euró-övezetben

A közös foglalkoztatáspolitikai továbbfejlődési esélyeit nagyban növeli, ha az egyes országok munkaerőpiacait hasonló fejlődési trendek jellemzik. R. A. Mundell nevéhez fűződő optimális valutaövezet koncepciójában kiindulópontként feltételezik a rugalmas, jól funkcionáló tényezőpiacokat, így a megfelelő szinten integrált munkaerőpiacot is. Ezért megfordítva is releváns a kérdés, hogy az euró bevezetése nem hat-e a tényezőpiacok integrációjának gyorsaságára. **Az euró bevezetése során számos kutatás rávilágított, hogy a munkaerőpiac még messze nem tekinthető integrált piacnak, a kérdés azonban az, hogy a közös pénz bevezetése óta vannak-e olyan folyamatok, melyek az integrálódás felgyorsulására mutatnak.** A munkaerőpiaci konvergálódás természetesen nem a munkaerőpiacok reálintegrálódását jelenti, hanem csak a főbb munkaerőpiaci mutatók (pl. foglalkoztatási ráta, munkanélküliségi ráta, munkatermelékenység) konvergálódását, s így egyfajta „nominális” konvergenciáról lehet legfeljebb

beszélni, hiszen még az euró-övezeti munkaerőpiacok is oly nagy mértékben eltérnek egymástól, hogy a valóban egységes munkaerőpiac kialakulása még 15-20 év távlatában sem várható. (A továbbiakban ezért a nominális munkaerőpiaci konvergencia kifejezést használom ebben az összefüggésben.)

Az euró bevetését megelőzően viták folytak arról, hogy az euró bevezetésének milyen feltételei vannak, illetve hogy ez a folyamat milyen sorrendben menjen végbe. A németek ebben a vitában azt az elképzelést képviselték, hogy a közös valutára való áttérés előtt a valutaövezetben résztvevő országok főbb makrogazdasági mutatóit közelítik egymáshoz (lásd maastrichti konvergencia feltételek kidolgozása), azaz a bevezetést megelőzően megtesznek minden előkészületet arra, hogy a valutaövezet hatékonyan működjön – ez a koncepció „koronázási modellként” is ismert. A franciák ezzel szemben azt a véleményt hangoztatták, hogy a közös pénz bevezetésének lesz egy „húzó, konvergáló hatása” az egyes gazdaságokra, és így előbb kell bevezetni az eurót, majd azt követően kell ügyelni a makrogazdasági mutatók alakulására – ez a koncepció „lokomotív modellként” is ismert. Mint tudjuk ezekből az elképzelésekből az előbbi valósult meg, **de a vizsgálat tárgya szempontjából a kérdés az, hogy ez utóbbinak van-e közgazdasági relevanciája, vagy érzékelhető-e ez a húzó hatás a munkaerőpiacok fejlődésében.**

Az euró bevezetésével, azaz a közös monetáris politikára való áttéréssel tehát felvetődhet az a kérdés is, hogy a közös pénz használata mennyiben van hatással a munkaerőpiacok integrálódási folyamataira, illetve hogy egyáltalán kimutathatók-e ilyen hatások. **A következő fejezet témája alapvetően az euró-övezet munkaerőpiaci folyamatainak bemutatása olyan általános mutatók segítségével, mint a foglalkoztatási arány, munkanélküliségi ráta, vagy a részidős foglalkoztatás stb. Az esetleges makrogazdasági kölcsönhatások bizonyítása a fontosabb makrogazdasági mutatók összevetése révén történik (pl. növekedés, infláció, munkatermelékenység). A vizsgálatok célja, hogy az esetleg meglévő kapcsolatokat és azok jellegét, erősségét megvilágítsák, ezért**

ezek alapvetően a gazdasági integrálódás folyamatában legtovább jutó, az eurót bevezető országokra korlátozódnak.

3. 1. A foglalkoztatási ráta alakulása

A munkanélküliségi ráta mellett az egyik legfontosabb munkaerőpiaci mutató a foglalkoztatási arány,¹ amely az adott ország lakosságához képest mutatja meg a foglalkoztatottak százalékos arányát. E mutató alapvetően hosszú- illetve középtávú folyamatok eredményeképpen alakul ki, s egy- két százalékos elmozdulása már jelentős változást jelenthet adott esetben.

A foglalkoztatási arány euró-övezeten belüli szórása jól mutatja, hogy a közös pénzt bevezető országok munkaerőpiaci alapadottságai jelentős mértékben eltérnek egymástól. Ez annak ellenére állítható, hogy az euró-övezetben a vizsgált 1993- és 2004 közötti időszak teljes egészét tekintve alapvetően azonos folyamatok zajlottak, azaz a foglalkoztatás bővült, ez alól csak Németország és Ausztria kivételek.

¹ Foglalkoztatási arány (employment rate): a foglalkoztatottak száma elosztva a lakosság számával, azaz azt jelzi, hogy a lakosság hány százaléka végez hivatalosan munkát. Az aktivitási ráta (activity rate) a foglalkoztatottak, valamint munkanélküliek lakossághoz képesti arányát adja meg.

28. táblázat: Foglalkoztatási arány (a 15- és 65 év közötti teljes lakosság százalékában, az 1993 és 2004 közötti változás szerinti sorrendben)

	1993-ban	2004-ben	2001 és 2004 közötti százalékos változás	1993 és 2004 közötti százalékos változás (%)
Spanyolország	46,6	61,1	5,1	31,1
Írország	51,7	66,3	0,8	28,2
Hollandia	63,6	73,1	-1,3	14,9
Finnország	61,0	67,6	-0,7	10,8
Görögország	53,7	59,4	5,5	10,6
Olaszország	52,3	57,6	5,1	10,1
Belgium	55,8	60,3	0,7	8,1
Franciaország	59,3	63,1	0,5	6,4
Portugália	65,1	67,8	-1,7	4,1
Luxemburg	60,8	61,6	-2,4	1,3
Németország	65,1	65,0	-1,2	0,1
Ausztria*	:	67,8	-1,0	-1

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex.

Megjegyzés: */Ausztria esetében csak 1994-től vannak adatok.

A fenti táblázatból három ellentétes folyamatokkal jellemezhető országcsoport rajzolódik ki:

- I. Az első országcsoportba a mediterrán országok (Portugália kivételével), valamint Hollandia, Írország és Finnország tartoznak, amelyekre a teljes vizsgált időszakban dinamikus (10% feletti) foglalkoztatás bővülés jellemző. A mediterrán országok munkaerőpiaci szempontból felzárkózó országok; foglalkoztatási arányuk a dinamikus növekedés ellenére átlag alatti. A foglalkoztatás növekedését a gazdasági szerkezet átalakulása által kínált lehetőségek megfelelő kihasználása biztosította. A legfejlettebb országok csoportjához tartozó Hollandiában a

foglalkoztatási arány kedvező alakulása nagyrészen a részidőben foglalkoztattak arányának erőteljes emelkedésének tudható be. Írország vizsgált időszak elején még a felzárkózó országok csoportjához, a vizsgált időszak végén pedig a legfejlettebb országokhoz tartozott. A foglalkoztatás növekedése szintén a gazdasági szerkezet versenyképessé válására, (nagyértékű FDI beáramlás révén létrejövő munkahelyekre) s ezzel egyidőben megfelelő képzettségű munkaerő kínálatra vezethető vissza.

- II. Ezekből jól elkülöníthetők azon országok, amelyekben egyértelmű, azonban jóval visszafogottabb (1 és 8% közötti) ez a bővülés (Belgium, Franciaország, Portugália és Luxemburg).
- III. A legrosszabb mutatói Ausztriának és Németországnak vannak; mindkét országban a foglalkoztatási arány csökkenése mutatható ki. Németország speciális helyzetét egyrészt gyakran a szociális piacgazdaság „örökségeként” szokták értelmezni, amely magas bérszínvonalat, kedvezőtlen gazdasági szerkezetet, (pl. a pénzügyi szolgáltatások viszonylagosan alacsony súlya, a feldolgozóipar viszonylagosan magas aránya) erős szakszervezeteket „hagyott hátra”. Másrészt a sajátos német fejlődés magyarázatánál nem lehet eltekinteni a német újraegyesítés kedvezőtlen hatásaitól, ugyanakkor célszerű azt is megemlíteni, hogy ez nem vezethető vissza kizárólagosan az NDK megszűnésére, hiszen az újraegyesítés után negatívan alakuló mutatók az ezredfordulóig némileg kedvezőbbé váltak, majd a 2001 utáni dekonjunkturális időszakban ismét kedvezőtlen munkaerőpiaci folyamatok indultak el. (A három euró-övezeten kívüli ország nem mutat egységes képet, az Egyesült Királyság a dinamikusan foglalkoztatás-bővüléssel jellemezhető országok közé, Dánia a stagnáló országok közé tartozik, Svédországban pedig az EU-15-ökön belül a legnagyobb volt a foglalkoztatás csökkenése.)

Ha a fejlődési jellegzetességeket nem országok szerint hanem időperiódusonként különítjük el, akkor az 1993 és 2004 közötti időszak több részre bontható:

A **90-es évek elején 1994-ig** az országok jelentős részében csökkent a foglalkoztatási arány (emelkedett a munkanélküliségi ráta) egészen 1994-ig, majd az azt követő időszak **(1995-2000)** már általánosan kedvező világgazdasági folyamatokkal jellemezhető, ebben az időszakban gyakorlatilag minden ország kedvező makrogazdasági mutatókkal rendelkezik. Ez jól kivehető a foglalkoztatás bővülésében is, két ország (Németország és Portugália) azonban ebben a kedvező makrogazdasági folyamatokkal jellemezhető korszakban is a foglalkoztatás csökkenésével, illetve stagnálásával jellemezhető. A **2001 és 2004 közötti** kedvezőtlenebb világgazdasági folyamatok hátráltatták a foglalkoztatás bővülését, ez jól látszik a ráták alakulásán, hiszen gyakorlatilag csak Görögország (5,5%), Olaszország (5,1%) és Spanyolország (5,1%) esetében lehet érdemben a foglalkoztatás bővüléséről beszélni.

A foglalkoztatás csökkenésére és növekedésére sok esetben a konjunkturális folyamatok gyakorolnak döntő hatást. A dekonjunkturális gazdasági korszak után, – amennyiben a munkanélküliség a gazdasági, üzleti ciklusok által meghatározott – a munkanélküliség szintje automatikusan visszatér a korábbi szintre. A konjunktúra időszakában így minden esetben a foglalkoztatás bővülését lehet várni e logika alapján. Ennek ellenére a gazdasági növekedés sok esetben nem jár a munkaerő fokozott alkalmazásával, hanem sokszor csak stagnál, vagy esetleg csökken a foglalkoztatás szintje. **A növekedés és foglalkoztatás közötti összefüggést világítja meg a foglalkoztatási együttható,** amely megadja, hogy egységnyi növekedésre mekkora foglalkoztatás-bővülés jut. Amennyiben ez a mutató egy alatt van, akkor a GDP növekedés és foglalkoztatás bővülése a munkatermelékenység emelkedésével jár együtt, amennyiben azonban e felett van, akkor a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás bővülése a termelékenység romlásával együtt megy végbe.

29. táblázat: A foglalkoztatási együttható alakulása az EU-12-ben 1993 és 2004 között (nagyság szerinti sorrendben)

	Foglalkoztatási együttható (2000-2004)	Foglalkoztatási együttható (1993-2004)
Spanyolország	0,76	1,07
Luxemburg	0,64	0,84
Írország	0,33	0,64
Hollandia	0,14	0,62
Olaszország	0,89	0,55
Franciaország	0,23	0,48
Görögország	0,26	0,43
Portugália*	0,34	0,40
Finnország	0,18	0,39
Belgium	0,20	0,37
Ausztria	0,19	0,28
Németország	-0,14	0,24

Forrás European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Megjegyzés: A foglalkoztatási együttható alatt az egy százalék GDP növekedésre jutó foglalkoztatotti szám növekedését értem. **/Portugáliánál csak 1999-től vannak adatok.

A foglalkoztatási együtthatók számtani átlaga 1993 és 2004 között 0,53, 2000 és 2004 között pedig 0,34 volt, ami azt jelzi, hogy a vizsgált időszak második felében csökkent az egységnyi növekedésre jutó foglalkoztatás-növekedés. 1993 és 2004 között a legmagasabb foglalkoztatási együttható Spanyolországban volt, majd ezt követi Luxemburg, Írország, Hollandia, és Olaszország. Ezekben az országokban átlag feletti volt a növekedés munkahelyteremtő hatása.

Ezen országok közül 2000 és 2004 közötti időszakban egyedül Spanyolországban, Írországban és Olaszországban volt magas a foglalkoztatási együttható, azonban csak Írországban járt a magas foglalkoztatási együttható dinamikus gazdasági növekedéssel.

A magas foglalkoztatási együttható önmagában nem feltétlenül pozitív, hiszen ez kialakulhat viszonylagosan alacsony növekedés mellett is. Olaszországban például 1993 és 2004 között az éves GDP növekedés átlaga 1,46% volt, míg a foglalkoztatási arány a legmagasabbak közé tartozott az Európai Unióban, azaz a munkatermelékenység növekedése volt gyenge.

Alacsony vagy negatív foglalkoztatási együttható értelemszerűen létrejöhet gyenge növekedés mellett is. (pl. Németországban) Vannak azonban olyan országok, ahol ez az alacsony foglalkoztatási együttható magas növekedés mellett jön létre, ami implicite ezen országok munkatermelékenységének jelentős növelését jelenti. Ilyen ország például Finnország, vagy Görögország. Finnországban 1993 és 2004 között az éves átlag reál GDP növekedés 3,26% volt, Görögországban pedig 3,05%, ugyanakkor 0,39 és 0,43 volt a foglalkoztatási együttható ezekben az országokban.

Összefoglalóan megállapítható, hogy 1994 és 2001 között erőteljesen javuló foglalkoztatási arányok jellemzők az euró-övezetben, míg 2001-et követően 6 országban csökkenő, 3 országban stagnáló (Írország, Franciaország, Belgium), 3 országban (Olaszország, Spanyolország, Görögország) pedig növekvő foglalkoztatási arányok a meghatározóak.

Az euró-övezet országai közül 1993 és 2004 között Írország, Spanyolország és Hollandia teljesített kiemelkedően mind a foglalkoztatási arányok, mind pedig az egységnyi növekedésre jutó foglalkoztatás bővülés tekintetében, miközben ezen országok közül csak Írország és Spanyolország mutatott dinamikus növekedést a vizsgált időszakban.

A lemaradók csoportját Németország, Ausztria és Portugália alkotják, ahol a foglalkoztatási ráta stagnálása, vagy csökkenése gyenge növekedés mellett ment végbe, ami így egy igen alacsony foglalkoztatási együttható kialakulásához vezetett.

A foglalkoztatási ráták esetében az adatok átlagtól való eltérése (az átlagtól való eltérés az adatpontoknak az átlaguktól való átlagos abszolút eltérését adja meg¹) 1993 és 2004 között csökkent, ami arra utal, hogy az egyes munkaerőpiacok ennél a mutatónál közeledtek egymáshoz. (1993-ban 5,2%, 2004-ben már csak 3,7%)

3. 2. Munkanélküliségi ráták

A munkanélküliségi ráta a foglalkoztatási arány lassabb reagálásával szemben gyorsabban visszatükrözi a változásokat, így alkalmasabb a konjunkturális változások jelzésére. Az EU-12-ekben 1992 és 1994 között a munkanélküliségi ráta dinamikus emelkedését lehet megfigyelni, egészen annak 1994-es csúcspontjáig, ami után gyakorlatilag 2001-ig a mutató folyamatos csökkenése volt jellemző.

30. táblázat: Munkanélküliségi ráta alakulása 1992 és 2004 között (2004-es nagyság szerinti sorrendben, %)

	1992	1994	2000	2004
Spanyolország	14,9	19,8	11,5	11,0
Görögország	7,9	8,9	11,3	10,5
Franciaország	10,0	11,7	9,1	9,7
Németország	6,4	8,3	7,2	9,5
Finnország	11,7	16,6	9,8	8,8
Olaszország	8,7	10,6	10,1	8,0
Belgium	7,1	9,8	6,9	7,8
Portugália	4,3	6,9	4,1	6,7
Hollandia	5,3	6,8	2,8	4,6
Ausztria*	..	3,8	3,7	4,5
Írország	15,4	14,3	4,3	4,5
Luxemburg	2,1	3,2	2,3	4,2

Forrás: European Commission (2004): Employment in Europe 2004. Statistical Annex adatai és az European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

¹ Az adatok átlagtól való átlagos abszolút eltérését a következő képlettel számoltam: $1/n \sum |x - \bar{x}|$ A továbbiakban a könnyebb értehetőség kedvéért az átlagtól való eltérés kifejezést használok a szövegben.

Megjegyzés: */Ausztriánál csak 1993-tól vannak adatok.

Bár az euró-övezet országainak többségében nem tekinthető túlságosan magasnak a munkanélküliségi ráta, az övezet meghatározó gazdaságaiban (pl. Németországban, Franciaországban, vagy Spanyolországban) egyrészt magas, másrészt emelkedő tendenciát mutatott az esetek többségében az elmúlt években a munkanélküliségi ráta.

A munkanélküliségi ráta csökkenése általában a foglalkoztatási arány emelkedésével jár együtt.¹ Az euró-övezetben a foglalkoztatási arány és munkanélküliségi ráta közötti korreláció² 1993 és 2004 között közepesen erősnek tekinthető (-0,62), ami azt jelenti, hogy egy egységnyi munkanélküliségi ráta növekedés 0,62 egységnyi foglalkoztatási arány csökkenéssel járt együtt. Általában a magas munkanélküliségű országokban alacsony a foglalkoztatási arány (pl. Németország, Spanyolország), és az alacsony munkanélküliségű országokban magas a foglalkoztatás aránya (pl. Hollandia). E két mutató közötti kapcsolat egyedül Görögországban pozitív (0,45), ahol a munkanélküliség növekedése a foglalkoztatás bővülésével párhuzamosan ment végbe, ez az adott munkaerőpiac flexibilitásának növekedését jelzi, bár ez csak erre az időszakra jellemző, mert az időszak végén (2000-2004) ez a kapcsolat már fordított volt. (-0,67)

Az adatok egységes trendekre utalnak, érdemes azonban kiemelni, hogy bár Németországban az euró-övezet országaihoz hasonlóan szintén negatív és közepesen erős a kapcsolat (-0,62) a két mutató között, ez azonban a foglalkoztatási arány csökkenése és a munkanélküliség növekedése mellett jött létre.

¹ Amennyiben nem – pl. Magyarországon, ahol a munkanélküliségi ráta emelkedése mellett nőtt a foglalkoztatási arány – az pl. jelezheti a munkaerő flexibilitásának növekedését.

² A korrelációs együtthatót a következő egyenlettel számoltam a dolgozatban: $Q_{x,y} = \text{Cov}(X, Y) / (q_x \cdot q_y)$, ahol $-1 \leq Q_{x,y} \leq 1$, és $\text{Cov}(X, Y) = 1/n \sum_{j=1}^n (x_j - \mu_x)(y_j - \mu_y)$

31. táblázat: A munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatási ráta közötti korrelációk az euró-övezet országában (1993 és 2004 közötti adatok a kapcsolat erőssége szerinti sorrendben)

	2000-2004 között	1993-2004 között
Ausztria*	-0,23	-0,59
Belgium	-0,25	-0,07
EU-15	0,60	-0,95
Finnország	-0,58	-0,99
Franciaország	0,33	-0,93
Görögország	-0,67	0,45
Hollandia	-0,52	-0,93
Írország	0,05	-0,99
Luxemburg	-0,74	-0,10
Németország	-0,95	-0,62
Olaszország	-0,95	-0,96
Portugália	-0,83	-0,75
Spanyolország	-0,18	-0,97

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Megjegyzés: */Ausztriánál csak 1993-tól vannak adatok.

A munkaerőpiaci folyamatok elemzése során gyakran hivatkozott összefüggést jelenít meg a Phillips-görbe. A. W. Phillips arra a fordított kapcsolatra mutatott rá, amely a munkanélküliség növekedése és a pénzber inflációjának mérséklődése között van. Ez a fordított összefüggés szerinte azért áll fenn, mert a munkavállalók nem erőltetik a béremelést, ha magas a munkanélküliség, és a vállalatok is kevésbé hajlandóak erre, ha alacsony szintű a profit. (Samuelson, P. A.; Nordhaus, W. D 570-572. o. [2000]) Azaz a magas (bér)inflációs szint alacsony munkanélküliségi rátával, és a magas munkanélküliségi ráta alacsony inflációval jár együtt. A Phelps és Friedmann által módosított elmélet megkülönbözteti a rövidtávú és a hosszútávú Phillips-görbét, azaz rövidtávon érvényesnek tartja az eredeti megközelítést,

miközben hosszú távon függőlegesnek tekinti ezt a görbét, ami annyit tesz, hogy hosszú távon a koncepció szerint létezik egy minimális munkanélküliségi ráta, amely összhangban van egy állandó inflációs szinttel.

32. táblázat: A munkanélküliségi és az inflációs ráta közötti korrelációk az euró-övezet országaiiban 1993 és 2004 között (éves adatok alapján, a kapcsolat erőssége szerinti sorrendben)

	1993 és 2004 között
Görögország	-0,63
EU-15	-0,47
Olaszország	-0,43
Spanyolország	-0,39
Portugália	-0,28
Finnország	0,06
Ausztria	0,07
Belgium	0,07
Franciaország	0,28
Németország**	0,34
Hollandia	0,56
Írország*	0,61

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Megjegyzések: */1995 és 2004 között; **/1996 és 2004 között

A Phillips-görbe, azaz **az infláció és a munkanélküliségi ráta közötti negatív kapcsolat** kimutatható néhány országban a vizsgált időszakokban. Ez alól kivételt képez Finnország, Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, Hollandia és Írország. Rövidebb távon (1999-2004) is igen korlátozottan érvényesül a Phillips-görbe által feltételezett összefüggés, hiszen az euró-övezeti országok felénél gyenge, vagy nem kimutatható ez a kapcsolat.

Igen erőteljes és határozott a kapcsolat azonban **a munkanélküliségi ráta és a GDP arányos bruttó állóeszköz felhalmozás** változása között. 1996 és 2004 között a bruttó állóeszköz növekedést az euró-övezet összes országában – egy éves késleltetés mellett – a munkanélküliségi ráta csökkenése kísérte. Ez az erős kapcsolat arra utal, hogy a beruházások növekedése továbbra is a munkanélküliség csökkentését váltja ki. (Az állami és magántulajdonban kivitelezett beruházásokat együttesen tartalmazza ez az adat, ezekből természetesen a magánberuházások nagyságrendileg meghatározóak. A munkanélküliségi ráta és az állami beruházások közötti kapcsolat így értelemszerűen gyengébb, de van olyan ország is, ahol hasonlóan erős a két mutató közötti kapcsolat; Olaszországban 1996 és 2004 között pl. -0,96, vagy Írországban -0,96, vagy -0,93 Franciaországban.

33. táblázat: A munkanélküliségi ráta és GDP arányos bruttó állóeszköz felhalmozás változása (%) közötti korrelációs együtthatók 1996 és 2004 között (éves adatok alapján, egy éves késleltetés mellett)

	1996-2004
Olaszország	-0,96
Írország	-0,96
Portugália	-0,93
Franciaország	-0,93
Belgium	-0,93
Spanyolország	-0,91
Finnország	-0,69
Németország	-0,66
Hollandia	-0,64
Luxemburg	-0,54
Ausztria	-0,51
Görögország	-0,14

Forrás: *Forrás:* European Commission (2004): Employment in Europe 2004. Statistical Annex adatai alapján saját számítás.

Mint látható ez az összefüggés nemcsak rövid, hanem a globalizált világ gazdasági környezet gyors változásaihoz képest igen hosszú távon is érvényesülő kapcsolat. **Ezek alapján egyrészt nemzetgazdasági szinten a beruházások ösztönzése, illetve a beruházás-barát környezet megteremtése lehet az egyik alapja a munkanélküliség hatékony csökkentésének, másrészt ez az Európai Unió gyakorlatilag minden országában érvényesülő kapcsolat a Közösség fejlesztési**

célú közösségi politikáinak (regionális politika, mezőgazdasági politika, kutatás- és fejlesztés politikáinak) fontosságára hívja fel a figyelmet.

A munkanélküliségi ráta és a fiatalok munkanélküliségi rátájának **együttmozgása** igen erős, még a „legkisebb” korrelációt mutató országok esetében is magas, ami arra utal, hogy a magas munkanélküliség továbbra is kifejezetten erősen sújtja ezt a réteget. (Görögországban és Belgiumban a leggyengébb ez az összefüggés: 0,46 és 0,41).

34. táblázat: A 15 és 24 év közöttiek munkanélküliségi rátái és a munkanélküliségi ráta közötti korrelációk 1993 és 2004 között (nagyság szerinti sorrendben)

	A munkanélküliségi ráta és a 15 és 24 év közötti munkanélküliek rátája között kapcsolat	A 15 év 25 év közöttiek munkanélküliségi rátái (a 15 év 24 év közötti munkaerő %-ában)		
		1993	2000	2004
	1993 és 2004 között			
Írország	1,00	25,3	6,7	8,3
Spanyolország	1,00	38,4	22,9	22,1
Portugália	0,99	12,8	8,9	15,4
EU-15	0,99	21,4	15,3	16,6
Finnország	0,98	33,6	21,4	20,7
Hollandia	0,98	10,6	5,7	8,0
Franciaország	0,98	27,1	20,1	22,0
Olaszország	0,94	30,1	27,0	23,6
Luxemburg	0,84	5,2	7,2	12,9
Németország	0,72	15,0	10,6	15,1
Ausztria	0,69	6,3	5,3	9,7
Görögország	0,46	26,8	29,2	26,9
Belgium	0,41	20,7	17,0	19,8

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Ez a rendkívül erős összefüggés érvényes a tartós munkanélküliségi ráta és nemzetgazdaság össz-munkanélküliségét mutató ráta együttmozgására is. (1993 és 2004 között az EU-15-ökben 0,97 az együttható.) E két mutató közötti korreláció 1993 és 2004 között az euró-övezet országaiban 1,00 és 0,79 között van, egy kivétellel. (Belgiumban 0,21 a korrelációs együttható.) Magas a tartósan munkanélküliek aránya Olaszországban (2004: 4%), Görögországban (2004: 5,6%) és Németországban (4,9%), míg Olaszországban az utóbbi években e mutató csökkenést jelez, a másik két országban ettől eltérően emelkedést lehetett regisztrálni. (Németországban ez a ráta 1992-ben 2,2% 2004-ben pedig 4,9% volt.¹) Hagyományosan magas ez az arány a mediterrán országokban, azonban itt is egymástól eltérő mozgás figyelhető meg; Spanyolországban erőteljes csökkenés (1993-ban 9,2%-ról 2004-ben 3,5%-ra) Görögországban pedig növekedés (1993-ban 4,2%-ról 2004-ben 5,6%-ra).

Az euró-övezet munkaerőpiacainak integrálódási folyamatait az mutatja meg, hogy az egyes országok bizonyos munkaerőpiaci mutatói vagy együttmozognak, vagy eltérő tendenciákat mutatnak, mint az euró-övezet egésze. Vannak olyan országok, amelyek gyakorlatilag a legtöbb mutató esetében megfelelnek az euró-övezet átlag változásainak, illetve vannak olyan országok, ahol jellemzően ellentétes előjelű mozgások voltak meghatározók. 1993 és 2003 között. Ennek ellenére megállapítható, hogy az euró-övezet országai között a főbb munkaerőpiaci mutatók tekintetében közeledés mutatható ki, ez a konvergálódási folyamat kisebb nagyobb megszakításokkal 1993 óta folyamatos. *(A teljes adatsort lásd az 1. sz. mellékletben!)*

¹ Az más kérdés, hogy a németországi munkanélküliekre vonatkozó adatok 2004-es romlás jelentős mértékben a Hartz-csomagnak tudható be, amely következtében a korábban szociális segélyhez jutók jelentős részét munkanélkülinek minősítették.

35. táblázat: Különböző munkaerőpiaci mutatók átlagtól való átlagos abszolút eltérése 1993-ben, 2000-ben és 2004-ben (%-osan)

Átlagtól való abszolút eltérés (%)	1993	2000	2004
Foglalkoztatási rátáknál	5,19	4,67	3,71
A munkanélküliségi rátánál (a foglalkoztatottak százalékában)	4,03	2,93	2,27
A 15- és 24 év közöttiek munkanélküliségi rátájánál (a foglalkoztatottak százalékában)	9,23	7,77	5,48
A 12 hónapnál hosszabb ideje munkanélküliek munkanélküliségi rátájánál (a foglalkoztatottak százalékában)	2,12	1,64	1,27

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

A fenti adatok alapján nominálisan konvergálnak a munkaerőpiacok, azonban nem szabad elfelejteni, hogy ezek az adatok elfedik az eltérő nagyságú munkaerőpiacok jelentőségét, és azt sem tükrözik vissza, hogy az egyes mutatókban való fejlődés, együttmozgás globálisan ható, az euró-övezeten kívüli is megjelenő folyamatokra is utalhat.

A beruházások és a munkanélküliségi ráta közötti erős kapcsolat arra mutat rá, hogy a munkanélküliség elleni küzdelem egyik továbbra is leghatékonyabb formája a beruházások ösztönzése. Itt azonban alapvetően nem a keynesi logika alapján történő állami beruházások felfuttatása, hanem elsősorban a kedvező beruházási környezet megteremtése lehet a cél.

Éppen ezért a közös pénzt használó és önálló monetáris politikával nem rendelkező uniós országok számára alapvető jelentőségű lenne a beruházásokat támogató kamatpolitika folytatása az euró-övezeten belül. A kapcsolódási pont a munkaerőpiacok és a monetáris politika között elvileg tehát adott, azonban alapvető változásnak kell bekövetkeznie a monetáris politika gyakorlatában, hogy ezekkel a lehetőségekkel élni is tudjanak ezek az országok.

3. 3. A szakképesítés, a végzettség hatásai

A felsőfokú képzettséggel rendelkezők foglalkoztatási rátája jellemzően magasabb, mint a közép- és alapképzettséggel rendelkezőké. Ez az általános trend mind az euró-övezet, mind pedig az EU-15-ökre vonatkozóan is megfigyelhető. **Ennek ellenére az elmúlt évtizedben (1992-2003) a két foglalkoztatási arány közötti különbség erőteljesen csökkent, s az euró-övezetnek nincs egyetlen olyan országa sem, ahol a felsőfokú képzettséggel rendelkezők pozíciója javult volna az összfoglalkoztatás arányához képest.**

1994 óta egyedül Spanyolországban nőtt látványosan a magasan képzettek foglalkoztatási aránya (6,8%), és jelentős emelkedés volt megfigyelhető Finnországban (3,4%) és Írországban is (3%), miközben a többi országban vagy stagnált (Franciaország: 0,2%, Olaszország: 0,9), vagy csökkent (Belgium: -0,8, Németország: -0,1). (Ausztriában 1994-2003 között -3,6%-kal) ez az arány.

36. táblázat: Az összfoglalkoztatás aránya és a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási aránya közötti különbség (% , növekvő sorrendben a 2003-as adatok alapján)

	1992	2003
Ausztria	8	0,5
Franciaország	6,1	3,2
Luxemburg	14	3,9
Hollandia	10	3,9
Finnország	5,2	3,9
Németország	6,6	5,2
Belgium	11,3	6,4
EU-15	9,8	6,8
Portugália	12,6	7,1
Görögország	12,1	9,3
Írország	20,1	10,1
Spanyolország	17,7	10,5
Olaszország	17,6	11

Forrás: European Commission (2004): Employment in Europe 2004. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Megjegyzés: Ausztria, Finnország esetében 1995-től, Hollandia esetében 1996-tól vannak adatok.

Az EU-12 átlagában az összfoglalkoztatás arányának és a magasan képzettek foglalkoztatási arányának együttmozgása 1992 és 2003 között gyenge (korreláció: 0,47), ez a kapcsolat azonban két szakaszra bontható; **az 1998 előttire**, amikor az összfoglalkoztatási arány nőtt és a magasan képzettek foglalkoztatási aránya egyidejűleg csökkent (korreláció: -0,35), **illetve az 1998 utánira**, amikor mindkét mutató nőtt (0,98). Gyakorlatilag a két mutató teljesen együtt mozog 1992 és 2003 között Spanyolország (0,97), Írország (0,95), és Finnország (0,88) esetében, míg Portugália (0,13), Olaszország (0,02), és Ausztria (-0,08) esetében nem kimutatható, vagy negatív a kapcsolat a két mutató között.

Bár a munkanélküliségi ráta alacsonyabb, a foglalkoztatási arány pedig jóval magasabb a felsőfokú végzettségével rendelkezők körében,¹ **figyelemre méltó, hogy 1993 és 2003 között azon országok értek el jelentős eredményeket a munkanélküliség csökkentésében, ahol az alapfokú végzettségűek munkanélküliségi rátáját sikerült jelentősen csökkenteni.** Ez egyébként ismét arra hívja fel a figyelmet, hogy az európai munkaerőpiaci problémák gyökereit nem a tudásalapú gazdaság alapfeltételeinek hiányában kell keresni, hiszen ezek az adatok, trendek sokkal inkább intézményi, jogi, szabályozási gondok meglétére utalnak. Ebből a szempontból a kimagaslóan eredményes Írország, Spanyolország, Finnország és Hollandia, ahol az alapfokú végzettséggel rendelkezők körében 13,9; 8,6; 6, illetve 5,1 százalékponttal csökkent a munkanélküliség, és ellenpéldaként Németország, ahol 1993 és 2003 között csak a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája csökkent.

Az alapfokú végzettséggel rendelkezők helyzetének fontosságára hívja fel a figyelmet a végzettség szerinti csoportokra vonatkozó relatív munkanélküliségi ráta.² A mutató megadja, hogy az adott csoport munkanélküliségi rátája hogyan aránylik az összlakosságéhoz. Amennyiben a mutató egy felett van, akkor a kiválasztott csoport munkanélküliségi rátája az összesített munkanélküliségi ráta felett van, amennyiben az érték egy alatt, úgy a csoport helyzete kedvezőbb, mint a egész lakosságé. A 2003-as évre vonatkozó – végzettség szerint bontott –relatív munkanélküliségi ráták a következők:

1. Alapfokú végzettség. Az alapfokú végzettségűek körében a legmagasabb relatív munkanélküliség Németországban (1,84) és Ausztriában (1,91) mutatható ki, miközben Görögországban (0,71), Portugáliában (0,90) és Spanyolországban (0,99) a legalacsonyabb. (Azaz ezekben az országokban e csoportnak a relatív helyzete kedvező.)

¹ Az Eurostat metodikája szerinti primer, szekunder, terciér végzettségre vonatkozó adatokat az alsó- közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők csoportjaiként jelölöm az anyagban.

² A relatív munkanélküliségi rátának variációját Lipsey nyomán az adott csoport munkanélküliségi rátájának és az összesített munkanélküliségi ráta hányadosaként kapjuk meg.

2. Középfokú végzettség. A középfokú végzettséggel rendelkezők esetében Franciaország (1,00) és Írország (1,41) a legrosszabb, Ausztria (0,43), Olaszország (0,34) és Hollandia pedig (0,68) a legjobb mutatókkal rendelkezik. (Belgium: 0,69; Németország: 0,91; Görögország: 1,03; Spanyolország: 0,85; Portugália: 0,71; Finnország: 0,48)

3. Felsőfokú végzettség. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében Spanyolországban (0,55) és Olaszországban (0,64), valamint Luxemburgban (1,14) magas, Németországban (0,49), Ausztriában (0,55) alacsony a relatív munkanélküliségi ráta.

Összességében megállapítható, hogy minden országban kedvezőbb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők helyzete, mint az átlag, a középfokú végzettségnél is igaz ez Görögország, Írország és Luxemburg kivételével, míg az alacsony végzettségűek relatív munkanélküliségi aránya a mediterrán országok (Görögország, Spanyolország, Portugália) kivételével mindenhol egy felett van, azaz helyzetük kedvezőtlenebb, mint az átlagé.

Ezek az eredmények arra mutatnak rá, hogy a tudásalapú- gazdaság és társadalom kialakítása során továbbra is alapvető jelentősége van az alacsonyan képzettek munkahelyteremtésének, és ez elsődlegesen azon országokban (Írország, Spanyolország, Hollandia) sikerül leginkább, ahol a munkaerőpiac rugalmas.

37. táblázat: A 25 és 64 év közöttiek végzettség szerinti munkanélküliségi rátájának változása 1993 és 2003 között (2003-as munkanélküliségi ráták zárójelben)

	Munkanélküliségi ráta változása (zárójelben a 2003-as munka- nélküliségi ráta)	Primer végzettség esetén	Szekunder végzettség esetén	Tercier végzettség esetén
Írország	-11 (4,6)	-13,9 (6,2)	-1,5 (2,9)	-2,8 (2,5)
Spanyolország	-7,3 (11,3)	-8,6 (11,2)	2,4 (10,6)	-6,5 (6,2)
Finnország	-7,3 (9)	-6 (11,1)	0,3 (8,9)	-3 (4,1)
Hollandia	-2,4 (3,8)	-5,1 (2,9*)	0,7 (1,9*)	-2,3 (1,7*)
Franciaország	-1,9 (9,4)	-1,5 (11,3)	-6,3 (6,9)	-0,7 (5,4)
Olaszország	-1,5 (8,6)	1,4 (8,9)	-6,1 (5,8)	0,9 (5,5)
Belgium	-0,5 (8,1)	-0,5 (10)	0,8 (6,4)	0,4 (3,7)
Ausztria	0,4 (4,4)	2,5 (8,4)	-2,9 (3,9)	0,1 (2,4)
Görögország	0,7 (9,3)	1,2 (6,6)	-0,1 (10,1)	0,2 (5,6)
Portugália	0,7 (6,3)	1,2 (5,7)	0,2 (5,2)	3,1 (4,8)
Luxemburg	1,1 (3,7)	0,2 (3,3)	-0,3 (2,6)	1,9 (4,2)
Németország	1,9 (9,6)	5,2 (17,7)	2,2 (10)	-4,6 (4,3*)

Forrás: European Commission (2004): Employment in Europe 2004. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

Megjegyzés: / *2002-es adat

3. 4. Részmunkaidős foglalkoztatás

A részmunkaidős foglalkoztatás aránya a vizsgált időszakban (1992-2003) egyértelműen növekedett, az EU-15-ökben 1993 és 2004 között 4,6%-os volt a növekedés, aminek hatására 2004-re 19,4%-os foglalkoztatási arány alakult ki. 2004-ban az euró-övezet országaiban szintén dinamikusán nőtt a részmunkaidős foglalkoztatás aránya.

Az általános tendencia ellenére jól megkülönböztethető azon országok csoportja, ahol a részfoglalkoztatás aránya stagnált (Görögország; 1993: 4,3%, 2004: 4,6%), vagy csak csekély mértékben növekedett (Spanyolországban, Finnországban, Franciaországban). A legtöbb országban a tapasztalt foglalkoztatási ráta növekedés a részmunkaidő-arányának emelkedésével ment végbe, és a két mutató között erős a kapcsolat (pl. 1993 és 2004 között Portugáliában 85%-os, Hollandiában 90%-os, Írországon és Belgiumban 96-96%-os). Azonban vannak olyan országok is, ahol a két mutató egymással való kapcsolata gyenge, vagy nem túl erős; ilyen Németország (43%), Ausztria (14%) és Franciaország (40%).

Nem lehet azonban azt állítani, hogy a részfoglalkoztatás térnyerése meghatározó lett volna az összes olyan országban, ahol a foglalkoztatás szintje erőteljesen növekedett. Így pl. a mediterrán országokban; Spanyolországban, Görögországban vagy Olaszországban, ahol igen alacsony a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya (Spanyolország: 8,7% (2004), Görögország 4,6%, (2004), dinamikus volt a foglalkoztatási arány emelkedése, sőt a részfoglalkoztatás bővülése tekintetében Németország volt az egyetlen ország az euró-övezetben, ahol csökkent az összfoglalkoztatás szintje a vizsgált időszakban.¹

A részmunkaidős munkavégzés terjedése nem minden országban járult hozzá a munkaerőpiaci gondok megoldásához, ez adott esetben legfeljebb a munkaerőpiac rugalmasságának növekedését jelentette (pl. Németország), miközben tagadhatatlan, hogy egyes országokban (így Írországon, vagy Hollandiában), igen erős volt a kapcsolat a részmunkaidős munka arányának növekedése és foglalkoztatási ráta emelkedése között.

¹ A részmunkaidős foglalkoztatás mellett az elmúlt évtizedben nagy jelentőségre tettek szert a különböző atipikus foglalkoztatási formák. E foglalkoztatási formák egyik legfontosabb jellemzője a nem szokványos időben végzett munkavégzés, így pl. a szombaton-, vagy vasárnap-, illetve éjszaka végzett munka. (Az atipikus foglalkoztatás egyéb jellemzőire (pl. otthon végzett munka) nem áll rendelkezésre hosszabb időtartamú adat. A nem szokványos időben végzett munkára vonatkozó időtartamú adatok esetében további problémát jelent, hogy a legnagyobb munkaerőpiacra, Németországra vonatkozó adatok csak 1996-ig állnak rendelkezésre az Eurostat adatbázisa alapján.)

Ha a részmunkaidő arányára vonatkozó adatok szórását vizsgáljuk meg, akkor látható, hogy a korábbi munkaerőpiaci mutatókkal szemben itt az átlagtól való eltérés növekedése figyelhető meg. (1993: 6,3%; 2000: 7,3%; 2004: 7,5%) Ez azt jelzi, hogy bár minden országban növekedés volt a vizsgált időszakban, a különbségek nőttek, ez viszont leginkább arra utal, hogy a részmunkaidő arányát nagymértékben tudják befolyásolni, ösztönözni a nemzetgazdasági szintű szabályozások. Valószínűleg az eltérő szabályozási környezet vezetett a növekedő különbségekhez.

3. 5. Strukturális munkanélküliség

A strukturális munkanélküliség jelensége a kereslet és kínálat eltéréseire vezethető vissza. Ennek vizsgálatához a következő indikátorokat célszerű áttekinteni:

- a. az üres állások számának, és annak összfoglalkoztatottakhoz képesti arányának változását;*
- b. a hosszabb ideje munkanélküliekre vonatkozó mutatókat;*
- c. a gazdasági szerkezetek euró-övezeten belül eltéréseit, ezeknek a foglalkoztatás struktúrájában, és szerkezetében való megjelenését;*
- d. a foglalkoztatás szintjének regionális alakulását.*

a. Az üres állások számára és annak az összfoglalkoztatottakhoz képesti arányára vonatkozó adatok nem minden ország esetében elérhetők, ezért az euró-övezetben résztvevő országok munkaerőpiacainak együttmozgásáról, vagy ellentétes folyamatokról nem lehet lényegi következtetéseket levonni, annyi a meglévő adatok alapján azonban világos, hogy az elmúlt másfél évtized alatt az üres állások aránya az összes foglalkoztatotthoz képest enyhén, de határozottan nőtt. Ezt figyelembe véve a magas munkanélküliségi ráta is a strukturális munkanélküliség további növekedésére utal.

38. táblázat: Az üres állások aránya az összmunkaerőhöz képest 1990 és 2005 között (%)

Ország	1990	2000	2005
Belgium	0,5	1,3	-
Németország	1,1	1,4	-
Görögország	0,5	0,2	-
Spanyolország	0,3	0,5	0,8
Luxemburg	0,1	0,8	0,4
Hollandia	1,5	2,1	2,2
Ausztria	1,4	0,9	-
Portugália	0,2	0,2	-
Finnország	1	0,6	-
<i>Euró-övezet</i>	<i>0,8</i>	<i>1,2</i>	<i>2,1</i>

Forrás: European Commission (2004): Employment in Europe 2004. Statistical Annex. Eurostat adatai.

b. Ugyanígy a strukturális munkanélküliség növekedésére vagy csökkenésére utalhat **a hosszabb ideje munkanélküliek arányának változása**. Tulajdonképpen a 24 hónapnál régebben munkanélküliek aránya csak két országban változott számottevően negatívan, ez **Németország és Görögország**. Ez az arány 1993 és 2004 között Németországban a korábbi 1,4%-ról 3,5%-ra, Görögországban pedig 2,3%-ról 3,1%-ra emelkedett. Határozottan csökkent ez a ráta Írországban (1993 és 2004 között 5,5%-kal) és Spanyolországban (3,3%-kal). Az euró bevezetését követően három országban tapasztalható trendváltás; az egyik Franciaország, a másik pedig Görögország, ahol ha minimálisan is, de csökkentek ezek a ráták, a harmadik pedig Hollandia, ahol nőni kezdett ez a mutató.

c. Általános trend a világgazdasági szerkezeti átalakulásokkal összhangban, hogy minden euró-övezeti országban 1992 és 2003 között a szolgáltatásokon belül nőtt, a feldolgozóiparban és a mezőgazdaságban pedig csökkent a foglalkoztatottak egymáshoz viszonyított aránya. (Ez alól Portugália képez kivételt, ahol az ipari

foglalkoztatottak aránya stagnált, a mezőgazdaságiaké mérsékelten nőtt, a szolgáltatások területén pedig csökkent a foglalkoztatottak száma.)

A foglalkoztatottság szektoriális eloszlásának vizsgálata során az is kérdés, hogy a foglalkoztatottság növekedése, illetve csökkenése milyen változásokat okoz az egyes szektorok foglalkoztatottsági súlyában. Ezt az euró-övezet tizenegy országában – Ausztriára vonatkozóan nem elérhetők ezek az adatok – **a foglalkoztatási rátának és az egyes szektorok foglalkoztatási arányainak megváltozása közötti kapcsolat révén célszerű vizsgálni.** Az euró-övezet országai közül 1993 és 2004 között Németországban és Ausztriában következett be a foglalkoztatás arányának csökkenése, a többi országban növekedés volt jellemző. Németország kivételével az összes euró-övezeti országban erős a kapcsolat a foglalkoztatás növekedése és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának csökkenése között. A foglalkoztatás bővülése Spanyolország kivételével minden országban az ipar foglalkoztatási súlyának csökkenésével járt együtt, azaz itt is döntően negatív a kapcsolat a két mutató között. **Ez a folyamat minden euró-övezeti országban a szolgáltatások súlyának növekedésével együtt ment végbe.** (Bár Németországban és Spanyolországban a fentiek következtében az átlagosnál gyengébb a kapcsolat erőssége.)

39. táblázat: A foglalkoztatási rátának és az egyes szektorok foglalkoztatási arányainak megváltozása közötti korrelációs együtthatók 1993 és 2004 között

Ország	Szolgáltatásoknál	Feldolgozóiparnál	Mezőgazdaságnál	Foglalkoztatási ráta növekedése (%)
Írország	0,88	-0,31	-0,95	14,6
Spanyolország	0,49	0,96	-0,99	14,5
Hollandia	0,94	-0,93	-0,97	9,5
Finnország	0,86	-0,19	-0,97	6,6
Görögország	0,98	-0,95	-0,98	5,7
Olaszország	0,88	-0,90	-0,84	5,3
EU-15	0,97	-0,96	-0,95	4,6
Belgium	0,91	-0,90	-0,95	4,5
Franciaország	0,93	-0,92	-0,95	3,8
Luxemburg	0,81	-0,81	-0,77	0,8
Németország	0,41	-0,43	-0,19	-0,1

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját számítás.

d. Az egyes országokon belül a foglalkoztatási ráták jelentősen eltérhetnek egymástól, ezekre a kisebb-nagyobb eltérésekre mutat rá **a foglalkoztatási kvóta regionális szórását jelző mutató**, amely akkor nulla, ha az adott ország összes régiójában a foglalkoztatás szintje azonos, a különbségek növekedésével a mutató is emelkedik. (Ez a mutató az euró-övezet országai közül nem áll rendelkezésre Luxemburg és Írország esetében, mivel előbbi egy, utóbbi pedig csak két régióval rendelkezik.) 1999 és 2004 között ez a mutató az euró-övezet átlagában (1999: 13,3; 2003: 10,5) csökkenést mutatott, azaz mérséklődött a foglalkoztatás regionális szórása. Ennek ellenére az euró-övezet gazdaságai szempontjából meghatározó országok közül Németországot kell kiemelni mint olyan országot, ahol a regionális különbségek az adott időszakban tovább nőttek (1999: 5,5%; 2004: 6,2%). Belgiumban és Ausztriában szintén a regionális különbségek növekedése mutatható ki. A többi országban a regionális különbségek csökkentek, bár tény az is, hogy ezek között vannak olyanok, ahol a csökkenés minimális, illetve olyan országok is, ahol a csökkenés ellenére a legnagyobb regionális eltérések mutathatók ki a foglalkoztatás szintjében. Ilyen ország Spanyolország és Olaszország, előbbiben 8,7 utóbbiban 15,6 ez a mutató 2004-ben. A legkisebb regionális eltérések Hollandiában (2,3), Ausztriában (3,5) és Portugáliában (3,5) jellemzők.

3. 6. A munkatermelékenység alakulása

A munkatermelékenység növekedése makrogazdasági szinten a foglalkoztatás csökkenését váltja, amennyiben a kibocsátás állandó szintjét feltételezzük. Abban az esetben, ha a növekedés nagyon dinamikus, akkor a foglalkoztatás növekedése a termelékenység emelkedésével párhuzamos lehet. Mint korábban látható volt, erre jó példa az USA, vagy Írország fejlődése. Az euró-övezet egészében azonban az elmúlt években mind a gazdaság növekedése, mind pedig a foglalkoztatás szintjének emelése szempontjából mérsékeltek voltak az eredmények.

Ez megnyilvánul pl. a munkatermelékenységi rátának (foglalkoztatottak szerint) az EU-25-ökhöz viszonyított csökkenésében is. 1996-ban az euró-övezet országai – ha az EU-25 átlagát 100%-nak vesszük – 110,1%-os munkatermelékenységet tudtak felmutatni, míg 2005-ben ez az „előny” már csak 5,68%-os az Eurostat előzetes becslései szerint.

1995-ös árakon mérve 1995 és 2004 között három olyan ország volt az euró-övezetben, amely jelentős mértékben javított relatív munkatermelékenységi pozícióján az EU-25 átlagához képest; **az egyik Írország** (1995: 88,45; 2004: 109,56%), **a másik Görögország** (1995: 51,95%; 2004: 60,49%), **a harmadik pedig Finnország**. (1995: 107,89%; 2004: 119,42%) Ausztria javított még – ha csekély mértékben is – relatív pozícióján. Két országban jelentős mértékben visszaesett az EU-25-ök átlagához képest a foglalkoztatottankénti munkatermelékenység. Spanyolországban 1995-ben az EU-átlag 74,79%-a volt, 2004-ben pedig 70,78%-a, Olaszországban pedig az 1995-ös 88,61%-ról esett vissza 2004-ben 81,70%-ra. A ledolgozott órák szerinti relatív munkatermelékenységi adatok jelentős mértékben nem térnek el a foglalkoztatottankénti adatoktól, ennek az az oka, hogy nagyon hasonló nagyságú a

ledolgozott órák száma, talán Görögországnál érzékelhető határozottan az átlagnál magasabb munkaórák száma.

40. táblázat: Egy foglalkoztatottra, egy munkaóra* jutó GDP-k (EU12=100, 1995-2004)

		Egy foglalkoztatottra jutó GDP (EU12=100)	Egy órára jutó GDP (EU12=100)
EU-12	1995	100,00	100,00
	2004	100,00	100,00
Belgium	1995	125,43	127,91
	2004	129,44	130,70
Németország	1995	113,63	116,45
	2004	115,39	115,67
Görögország	1995	51,95	48,21
	2004	60,49	56,79
Spanyolország	1995	74,49	72,73
	2004	70,78	70,27
Franciaország	1995	117,29	117,29
	2004	121,48	123,57
Írország	1995	88,45	83,40
	2004	109,56	111,45
Olaszország	1995	86,71	88,64
	2004	81,70	81,70
Luxemburg	1995	142,09	142,79
	2004	148,10	149,55
Hollandia	1995	98,38	97,90
	2004	98,29	100,22
Ausztria	1995	103,86	103,86
	2004	109,59	101,27
Portugália	1995	43,25	40,87
	2004	44,61	44,18
Finnország	1995	107,89	110,84
	2004	119,42	122,37

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján

Megjegyzés: */ a teljes időben foglalkoztatottak ledolgozott munkaideje alapján.

A fentnél differenciáltabb képet kapunk abban az esetben, ha vásárlóerő-paritáson hasonlítjuk össze a foglalkoztatottankénti GDP-ket, s így a termelékenységét, mivel ez a módszer kiszűri az egyes országok közötti árszintbeli különbségeket. Ez

alapján már Németország helyzete az előzőhöz képest nem javulást, hanem jelentős romlást mutat, miközben a fenti adatokhoz képest a vásárlóerő-paritáson mért termelékenység javulás sokkal jelentősebb Görögországban és Írországban.

41. táblázat: Foglalkoztatottankénti munkatermelékenység 1995-ben és 2004-ben (vásárlóerő-paritáson, EU-25=100)

		EU-25=100
EU-12	1995	110,1
	2004	106,1
Belgium	1995	126,8
	2004	128,8
Németország	1995	106,0
	2004	100,3
Görögország	1995	86,0
	2004	98,3
Spanyolország	1995	102,3
	2004	99,3
Franciaország	1995	121,4
	2004	118,9
Írország	1995	114,5
	2004	129,4
Olaszország	1995	122,9
	2004	110,5
Luxemburg	1995	133,7
	2004	148,3
Hollandia	1995	102,5
	2004	108,0
Ausztria	1995	109,2
	2004	110,8
Portugália	1995	67,9
	2004	65,9
Finnország	1995	105,1
	2004	107,9

Forrás: Eurostat adatbázisa

Releváns kérdés, hogy mely ágazatokból származik a munkatermelékenység azokban az országokban, ahol ennek növekedése magas, illetve ahol ez nagyon alacsony volt. Az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték növekedése 1995 és 2003 között kiugróan magas volt Írországban (86%), Görögországban (58%), és Olaszországban (40%). A legalacsonyabb növekedés Ausztriában (16%) és Németországban volt tapasztalható (9%).

Az euró-övezeti átlag felett teljesítő országokban – Németországban, Ausztriában, Belgiumban és Franciaországban – **a leggyengébb teljesítményt a pénzügyi-, vállalati szolgáltatások és ingatlankereskedelem** nyújtotta. Hasonlóan igen gyenge a közösségi szolgáltatások egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték szerinti fejlődése is. (Franciaországnál még az építőipart célszerű kiemelni.)

Az euró-övezet átlagát jelentősen meghaladó országok esetében – Spanyolország, Olaszország és Portugália – már nem ennyire egységes a kép, mivel nem emelhető ki olyan ágazat, amely ezen országok mindegyikében a fejlődés hajtóereje volt, vagy mindegyikben nagyon gyengén fejlődött volna.

Az euró-övezetben átlag alatti volt az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték növekedése a pénzügyi-, vállalati szolgáltatások, valamint az építőipari és közösségi szolgáltatások területén. Ez jól mutatja az Európai Unió strukturális alkalmazkodási nehézségeit, hiszen a világgazdaságban éppen ezek az ágazatok mutatták a legjelentősebb fejlődést az elmúlt évtizedben.

42. táblázat: Egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott érték változása ágazatonként, 1995 és 2005 harmadik negyedéve között (negyedéves adatok alapján, konstans árakon, %)

	Összes ágazat	1	2	3	4	5	6
EU-12	10,00	31,86	26,31	-4,52	13,84	-8,29	1,42
Belgium	11,76	61,11	31,92	18,18	11,78	-1,01	0,15
Németország	14,54	61,12	38,23	8,23	17,61	-11,40	0,15
Spanyolország	0,93	41,44	10,37	-21,77	-7,21	-5,80	3,65
Franciaország	13,33	27,87	39,50	-4,96	13,96	-0,59	6,67
Olaszország	2,31	33,54	2,19	-0,37	4,70	-19,96	3,22
Ausztria	18,26	23,12	57,02	21,75	15,91	-15,89	-4,37
Portugália*	5,81	-11,23	22,22	-3,25	8,49	5,10	-2,29
Finnország	21,52	61,55	46,53	-3,09	33,39	-2,53	-0,36

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítások

Megjegyzések:

1. mezőgazdaság, halászat;
2. ipar;
3. építőipar;
4. kereskedelem, vendéglátás, közlekedés;
5. pénzügyi szolgáltatások, ingatlankereskedelem, vállalati szolgáltatások;
6. közszolgáltatások.

*/ a portugál adatok az 1995 és 1998 közötti időszakra vonatkoznak.

4. Összegzés

2000 és 2006 között foglalkoztatáspolitikai hatású intézkedésekre az Európai Unióban éves szinten átlagban 5 és 6 milliárd eurót jut a közös költségvetésből. E tételek között meghatározó a regionális politika, valamint érdemes kiemelni a versenypolitikát is, amely éves szinten 1,3 milliárd euró kihelyezésére van hatással.

Ennek ellenére a közösségi források és az állami támogatásokra fordított összegek jelenleg még nem értek olyan szintet, amely relevánsan tudna hatni a munkaerőpiacra. Ahhoz, hogy mérhető hatások jelentkezzenek az euró-övezetben vagy az EU-25-ökben, a közösségi források jelentős növelésére, valamint a versenypolitikai szabályok jobb kihasználására lenne szükség. Valós változást csak az jelenthetne, ha a gazdaságok fejlődése nagyobb konvergenciát mutatna, erre való

esély jelenleg az euró-övezet országaiban áll fenn, ahol a munkaerőpiacok az új tagállamokhoz képest viszonylagosan egységes képet mutatnak.

Ezért a fejezet második részében vizsgált kérdés az volt, hogy a közös pénz használata kihat-e a munkaerőpiaci mutatók közeledésére. Az euró-övezet munkaerőpiacaira koncentrált elemzés alapján megállapítható, hogy **az euró 1999-es bevezetését követően az egyes munkaerőpiaci folyamatok a konvergálódás nagyobb fokára utalnak a korábbi időszakhoz képest.** Ez a bizonyíték azonban nem egyértelmű, hiszen a vizsgált időszak viszonylag rövidnek tekinthető, ugyanakkor az is tény, hogy az adatok átlagtól való eltérése a fontosabb munkaerőpiaci mutatók esetében, valamint a munkaerő-termelékenység növekedési üteménél csökkent. Ez a közeledési folyamat általában azonban az egész vizsgált időszak alatt (1992-2003) megfigyelhető, nemcsak 1999-et (*lásd a következő táblázatot*) követően, ennek azonban az is lehet az oka, hogy az euró bevezetését megelőző felkészülési időszak már érezteti hatását az adatokban. (Ugyanebben az időszakban az euró-övezeten kívül maradt országok hasonló mutatói – pl. munkanélküliségi ráta, vagy foglalkoztatási ráta mutatói vagy távolodtak, vagy csak nagyon csekély mértékben közeledtek egymáshoz.)

Szintén az együttmozgás erősödésére utal az egy foglalkoztatottra jutó GDP-k alakulása, – ami a lemaradók felzárkózását és az élen járók mérsékeltebb fejlődését jelentette – és ugyanezre a tényre hívja fel a figyelmet a termelékenységi növekedési ütemeknél az átlagtól való átlageltérés csökkenése is. Érdekes még kiemelni, hogy vizsgálataim alapján nem igazolható, hogy a foglalkoztatási gondok megoldására kizárólagos receptet nyújtana a részmunkaidős foglalkoztatás előtérbe állítása. (A sikeres országok – Hollandia kivételével – nem növelték jelentősen a részmunkaidő arányát.) Az európai problémák nem feltétlenül a tudásalapú gazdasághoz való nem megfelelő alkalmazkodásra vezethetők vissza (a régi tagállamokban magasabb az alap- és középfokú végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási aránya, mint az USA-ban) inkább az alacsony végzettségűek számára megnyíló munkahelyek alacsony számával magyarázható.

Vannak olyan egyéb munkaerőpiaci mutatók, amely esetében szintén erős az együttmozgás – pl. fiatalokra vagy 65 év felettiekre vonatkozó munkanélküliségi ráták esetében, a részidőben foglalkoztatottak arányának változásánál – azonban ezek az euró bevezetéséhez nem köthetők, ezért inkább globális munkaerőpiaci fejlemények jelentkezésére utalnak. **A munkaerőpiaci folyamatok szinkronitásának erősödése azonban arra utal, hogy a jövőben nőhet a közösségi foglalkoztatáspolitikára háruló feladatok száma és nagysága, miközben az is nyilvánvaló, hogy ez a főbb mutatókat érintő konvergencia nem jelenti még hosszú távon se a munkaerőpiacok egységesülését, teljes integrációját.** Ez inkább egy olyan folyamatként írható le, amely, – a maastrichti konvergencia kritériumokhoz hasonlóan – egyfajta nominális, munkaerőpiaci közeledést takar. Ennek, és a közösségi foglalkoztatáspolitikai jelenlegi túlbonyolított működésének tükrében nyilvánvaló a reformkényszer.

43. táblázat: Az egyes munkaerőpiaci adatok átlagtól való átlagos abszolút eltérése az euró-övezetben (1993-ban, 1999-ben, 2004-ben, %-ban)

	1993	1999	2004
Foglalkoztatási ráták	5,19	4,86	3,71
Munkanélküliségi ráták	4,03	3,12	2,27
A 15 és 24 év közöttiek munkanélküliségi rátája	9,23	8,72	5,48
A 12 hónapnál hosszabb ideje munkanélküliek munkanélküliségi rátája	2,12	1,83	1,27
Munkatermelékenységi ráta (foglalkoztatottanként)	1,23	0,85	0,86
Éves, átlag munkaórák változása	0,68	0,98	0,33
Munkatermelékenységi ráta (munkaóránként)	1,63	1,60	1,06

Forrás: saját számítás a European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján

VI. Fejezet: A közösségi foglalkoztatáspolitikája helye és jövője

1. Összegzés

A 80-as és 90-es években felgyorsult globalizációs folyamatok a világ számos országában a gazdaságpolitikákat az alkalmazott gazdaságpolitikák alaposabb átgondolására, átalakítására, és a gazdaságpolitika egyes elemeinek átstrukturálására készítették. A gazdaságpolitika elemei – az adópolitika, a fejlesztéspolitika, foglalkoztatáspolitikák stb. – hatékonyan csak akkor képesek működni, ha ezek konzisztensen kiegészítik egymást. A hatékony gazdaságpolitikai szerkezet kialakításakor, valamint a funkcionális politikák megfelelő súlyozásakor a alapvető szempont a gazdaságok nyitottsága és az a tény, hogy az egyes országoknak ma már nem lehetséges a világpiaci hatásoktól, trendektől elzártan hatékony gazdaságpolitikát folytatni.

A nyitottság ténye szinte minden gazdasági összefüggésben jelentkezik; a nemzetközi kereskedelem, a tőkeáramlások alakulásában, az ismeretek, a technológia terjedésében. A munkaerő vándorlása és értelemszerűen a regionális gazdasági integrációk kialakulása és fejlődésük is hozzájárul az egyes országok gazdasági nyitottságának növekedéséhez. Így a befelé forduló, a bezártságot erősítő, a világgazdasági folyamatoknak nem megfelelő, azok hatásait csak nagy áttételekkel a gazdaságra „ráengedő” gazdaságpolitika ma már rövid távon sem folytatható a lemaradás veszélye nélkül. Az Európai Unió meghatározó gazdaságaiban (pl. Németország, Franciaország) hosszú ideig olyan gazdaságpolitikát (szociális piacgazdaságot) folytattak, amelynek jellemzője a gazdasági- és a szociálpolitikai kérdések összekapcsolása volt. Ennek révén jelentős jövedelem-átcsoportosításra került sor a gazdaság szereplői között nem hatékonysági, nem versenyképességi, hanem társadalmi- és szociális szempontok alapján. Így a mesterségesen teremtett előnyök miatt az egyes piaci szereplők sok esetben csak áttételekkel konfrontálódtak a valós piaci viszonyokkal, s ezáltal a munkaerőpiac más fejlett országokhoz képest is rugalmatlan maradt. A globalizáció még inkább fokozta a rugalmas reagálás kényszerűségét, s ezek a kedvezőtlen

hatások most erőteljesebben jelentkeznek. (Ugyanakkor tény, hogy ez a gazdaságpolitika nem azonos pl. a 70-es évek szociális piacgazdaságával; a versenytársakhoz képest azonban a szociális szempontok még ma is sokszor jóval erőteljesebben érvényesülnek. A kedvezőtlen trendek, folyamatok értékelése során azonban továbbra is figyelembe kell venni Németország újraegyesítésének hosszútávú negatív hatásait.) Ezek a negatív hatások az Európai Unió gazdaságaiban legjellemzőbben a következő pontokon jelentkeznek:

- *a magas strukturális munkanélküliségben;*
- *egyes régiókban a technológiai lemaradásban;*
- *a munkatermelékenység fejlődésének problémáiban;*
- *valamint az intézményi rendszerek rugalmatlanságában, illetve az alkalmazott politikák csekély hatásfokában.*

A gazdaságpolitika működésének hatékonyabbá tételét az elmúlt években mind nemzetgazdasági, – legjellemzőbb példa talán Németország – mind pedig Közösségi szinten – lásd a lisszaboni folyamat beindítását – megkezdték, e reformok vagy gazdaságpolitikai stratégiák középpontjában a növekedés, illetve a növekedés felgyorsítása áll. Nemzetgazdasági szinten minden országban a stabilitásorientált gazdaságpolitika meghatározó; amelynek központi eleme a Stabilitási és Növekedési Paktum által előtérbe állított költségvetési fegyelem. Ennek a közös pénzt bevezető országok számára kötelező szabálynak (a GDP-arányosan 3%-ot meg nem haladó költségvetési hiány) többszöri be nem tartása pl. Németország és Franciaország esetében azonban jól jelzi, hogy az európai gazdaságok strukturális átalakításához jelentős források, beruházások szükségesek, ezek pedig nehezen gazdálkodhatók ki a költségvetési fegyelem megsértése nélkül.

Az Európai Uniónak nemcsak a gazdaságszerkezet átalakítása érdekében, hanem a különböző gazdasági mutatókban¹ tetten érhető lemaradása miatt is beruházásokra, forrásbevonásra van szüksége. A felzárkózó régióknak – és az USA-hoz képest legalábbis az Európai Unió egésze annak számít – kitörési pontot a beruházások (fizikai tőke, humántőke) magas szintje és a technológiai felzárkózás gyorsítása jelentheti.² A beruházások volumenének jelentős növelését jelenleg a következő főbb tényezők akadályozzák:

- *egyrészt az Európai Unió belüli transzferek nagyságát és hatását behatárolja a közös költségvetés szűkössége;*
- *másrészt a beruházásokon belül nem a közösségi, vagy állami beruházások a meghatározók, hanem a magánberuházások;*
- *harmadrészt az állami beruházások növelésének korlátot szab a Stabilitási és Növekedési Paktum.*

Ezért az európai gazdaságok a versenyképességük megőrzése, erősítése révén növelhetik csak a beruházások nagyságát. A versenyképes gazdaságokban a tudásalapú szolgáltatások meghatározó súlya miatt az ehhez tartozó és szükséges infrastruktúra kiépítése alapvető. Ennek az „infrastruktúrának” meghatározó pontja a megfelelő tudással, szakértelemmel rendelkező és a rendkívül gyorsan változó keresleti igényeknek megfelelő, flexibilis munkaerő. A különböző növekedési stratégiák egyik kulcselemévé ezért a munkaerő- és a humántőke fejlesztése, illetve a meglévő munkaerő-potenciál korábbinál erősebb kihasználása (foglalkoztatási arány növelése) vált.³

¹ Az USA-val szembeni lemaradás ma már abszolút értékekben is igen nagy; pl. az egy főre jutó GDP az Európai Unió meghatározó gazdaságában Németországban 2004-ben az USA érték 83,5%-a, vagy az EU-25-ök egy főre jutó GDP-je 69,8%-a az USA-énak folyóáron.

² Ez azonban nem jelenti azt, hogy a növekedés természetes rátájától való tartósan el lehet térni, hanem azt, hogy bár a növekedés üteme előbb-utóbb visszer ehhez a rátához, azonban ez egy magasabb szinten valósul meg.

³ Ez utóbbi feladat még erőteljesebben jelentkezik az alacsony foglalkoztatási aránnyal jellemezhető közép-kelet-európai munkaerőpiacokon.

2. Megállapítások

a) A munkaerőhöz kapcsolódó gazdaságpolitikai területek az Európai Unióban a nyilvánvaló munkaerőpiaci- és termelékenységbeli problémák miatt egyre fontosabbakká válnak. A munkaerő mikro- makrogazdasági megközelítése mellett e kérdések közösségi kezelésének jelentősége nőtt ez elmúlt időszakban.

Ennek felismerése nyilvánul meg abban is, hogy a foglalkoztatáspolitikai a 90-es évek végén önálló közösségi politikává vált. A foglalkoztatáspolitikai fejezet megfogalmazásakor a tagállamok ugyanakkor világossá tették, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikának (explicite) nem célja a tagállami politikák felváltása. Ennek ellenére a közösségi foglalkoztatáspolitikai kialakítása, annak szélesebb keretek közé helyezése (a lisszaboni folyamat révén) és e politika közösségi szociálpolitikától való elkülönítése jelzi, hogy a foglalkoztatáspolitikai a korábbtól eltérő szerepet kaphat.

b) A korábbinál határozottabb foglalkoztatáspolitikai elképzelések érvényesítése és szükségessége megköveteli a világosabb foglalkoztatáspolitikai célok kialakítását. Ez jelenleg a lisszaboni folyamat keretében megy végbe. A lisszaboni folyamat gyakorlatilag egy növekedési stratégiaként is felfogható. Ez a stratégia azonban jelenleg még nélkülözi a végrehajtásához szükséges forrásokat, hiányzik ez a közös költségvetés és az egyes tagországok szintjén is.

c) A hiányzó források ellenére a lisszaboni stratégiával mára már világossá vált, hogy az Amszterdami és Nizzai Szerződés között eltelt időszakban lezárult az integrációnak az a fejlődési szakasza, amikor a piacok liberalizálásától, egységesítésétől lehetne várni kizárólag a gazdasági növekedés felgyorsulását, a felzárkózást és a teljes foglalkoztatottságot. Innentől fogva egyértelmű, hogy erőteljesebb európai szintű állami- közösségi beavatkozásra van szükség a foglalkoztatáspolitikai területén. Ez jelentheti a közvetlen beavatkozás fokozását (pl. a közösségi források megnövelését, vagy legalábbis átcsoportosítását a foglalkoztatáspolitikai célok javára) vagy a közvetett befolyásolás erősítését (pl.

aktívabb kamatpolitika folytatását) és a tagállami forrásokkal való hatékonyabb gazdálkodást, valamint esetenként az állami fejlesztési rendszereken belüli forrásátcsoportosítást is.

d) A közösségi foglalkoztatáspolitikát más közösségi gazdaságpolitikai elemekkel való kapcsolódásának alapvetően két síkja van:

- *a tagállami politikák;*
- *valamint a közösségi politikák síkja.*

Ezért – mint a dolgozatból kiderült – a közösségi foglalkoztatáspolitikát, a Közösség munkaerőpiaci helyzete más közösségi politikák bevonása nélkül önállóan nem elemezhető, mivel ennek a politikának a céljai alapvetően nem határozhatóak meg az elsődleges joganyag révén, hiszen ebben csak a politika működésének mikéntje (tartalma nem) került megfogalmazásra.

e) Az elemzéssel igazoltnak látom azt a hipotézist, hogy az egyes elemek közötti hatásmechanizmusoknak három típusa különböztethető meg:

- I. Foglalkoztatáspolitikai szempontokat érvényesítenek pénzügyi transzferek allokációjával egyes közösségi politikákban (pl. regionális-, mezőgazdasági politikában vagy a kutatás- és fejlesztés politikában).*
- II. Közösségi transzfereket nem generál, azonban hatást gyakorol a tagállami transzferek nagyságára, allokációjának módjaira az állami támogatásokat szabályozó versenypolitika.*
- III. A közös monetáris politikára való áttérésnek hosszú távon konvergáló hatása mutatható ki az euró-övezeti munkaerőpiaci folyamatokban.*

Az első két pont igen, a harmadik azonban nem feltétlenül nyilvánvaló. Az egyes nemzeti munkaerőpiacok vizsgálata alapján a konvergálódás gyengének tekinthető. **A fontosabb nemzetgazdasági munkaerőpiaci mutatók átlagtól való eltérése**

egyre kisebb, s vannak olyan mutatók, amelyeknél a közeledés az euró bevezetése után indult meg, illetve gyorsult fel. Ez egyértelmű trend, azonban nem lehet kétséget kizáróan bizonyítani, hogy ez a közös pénz bevezetésének hatása miatt van így, nem pedig egyéb világgazdasági szinten érvényesülő hatások miatt, illetve kételyeket kelt ebben a tekintetben a legnagyobb munkaerőpiac – a német – fő euró-övezeti trendektől való eltérő fejlődése amit viszont részben még mindig az újraegyesítés gazdasági következményeivel lehet magyarázni.

Az adatok alapján megállapítható, hogy jelenleg még az euró-övezetbeli országok közötti különbségek is olyan jelentősek, hogy a foglalkoztatáspolitikai integráció folytatása, elmélyítése az egész Uniót érintően ebben a szegmensben öncélú, reális közgazdasági háttér nélkül lenne, ugyanakkor a közeledést mutató indikátorok az együttműködés fontosságára, erősítésére hívják fel a figyelmet.

3. Következtetések

A foglalkoztatáspolitikai integrációt jelenleg csak akkor lehetne elmélyíteni, ha ezt az euró-övezeti országokra korlátoznák, ez azonban felvetné ismét a „kétsebességes Európa” problémáját. Így a munkaerőpiaci integráció folytatása csak az új uniós tagállamok euró-övezetbe való belépése után valószínűsíthető, amit a mostaninál jóval nagyobb szórást mutató munkaerőpiaci mutatók miatt össze kellene kapcsolni az e mutatók konvergálódását célul kitűző programmal. (Az EU-23-ak munkanélküliségi rátájánál pl. az átlagtól való átlag eltérés 2003-ban 4,99%, a foglalkoztatási rátánál pedig 2,99% volt. Ugyanezek az adatok az euró-övezeti országokra vonatkoztatva ugyanebben az évben 2,63% és 2,31% voltak.) Mivel a versenyképesség fenntartásának tagállami eszközei addig szükségszerűek, amíg a Közösség szintjén nincsen hatékony gazdaságpolitikai mix és közösségi foglalkoztatáspolitikai, a program csak akkor lehet kivitelezhető, ha ez megemelkedett transzferekkel jár.

Tehát a közösségi foglalkoztatáspolitikai eredményességének javításához elsősorban a rendelkezésre álló források nagyságának bővítésére lenne szükség. Ez azonban – mint azt a 2005-ös költségvetési viták is megmutatták – nem köthető össze az összköltségvetés jelentős bővülésével. **Ezért a foglalkoztatáspolitikai kiadások bővülése elsősorban a mezőgazdasági kiadások költségvetési arányának jelentős csökkentésével képzelhető el.** Ez természetesen nem zárja ki addicionális elemként a pénzpiacok egységesítésének folytatását, amelynek eredményeképpen a befektetők egyre inkább egy páneurópai stratégiai szemlélet alapján működhetnek, illetve a hitelfelvevők egy széles, nemzetközi körből szerezhetnek tőkét, aminek hatásaként növekedhet a beruházások nagysága, s új munkahelyeket hozhatnak létre. Ezt a szelektív fiskális expenziót¹ célszerű párosítani egy növekedésbarát kamatpolitikával. A növekedésorientált monetáris politika – mint sok esetben elhangzik – a jelenlegi keretfeltételek között nem képzelhető el az euró felpuhításának veszélye, a Stabilitási és Növekedési Paktum szabályainak valódi átszabása nélkül.

A kérdés, hogy a közösségi gazdaságpolitikai mix és a közösségi foglalkoztatáspolitikai hogyan fejlődhet tovább a jövőben. Elvileg erre középtávon **több lehetőség is kínálkozik:**

1. Organikus, a piaci integrációt középpontba állító fejlődési út folytatása – a jelenlegi rendszer módosítása a koordinációs mechanizmusok erősítése révén.

Ez a jelenlegi fejlődési irányok tovább folytatódását, az Európai Unióra jellemző hosszú alkufolyamatok, kompromisszumos megoldási mechanizmusok fenntartását jelenti. Ez a modell a jelenlegi puha, nem kötelező koordinációs eljárások kiterjesztését (pl. adópolitikára), s ezek eszközeinek lassú továbbfejlesztését jelenti,

¹ Az ún. szelektív fiskális expenzió (Bibow, J. 2-2. o. [2004]) gazdaságpolitikája a 90-es évek neoliberális politikája és a neokeynesi gazdaságpolitika eredményeit egyesíti. Korábban a neoliberális gazdaságpolitikában elsődleges és egyedüli célként jelent meg a költségvetési hiányok csökkentésének igénye, ezt a kilencvenes évek második felében sok országban kiegészítette a kiadások és bevételek szerkezeti átalakítása, valamint a költségvetés konszolidációja. Ennek az EU-szintű szelektív fiskális politikának a fő vonala jelen esetben az ágárpolitikai kiadások drasztikus csökkentése lehetne.

ebben a koncepcióban releváns feladatként jelenik meg a tényezőpiacok, így a munkaerő, s a tőkepiacok továbbfejlesztése, további integrálása. **Itt sem a közösségi, sem a tagállami foglalkoztatáspolitikák szerepe nem változik jelentősen.** Ez a fejlődési út abban az esetben képzelhető el, ha a jelenlegi belső konfliktusok csökkennek és a világ gazdasági környezet rendkívül kedvezően alakul; a külső tényezők romlásával azonban ez már nem fenntartható, és – tegyük hozzá – ez a fejlődési út még kedvező külső tényezők esetén is tartósítja a lemaradást.

Kedvezőtlen külső feltételek mellett sincs lehetőség az integráció további mélyítésére. A maastrichti konvergencia kritériumok, és a Stabilitási és Növekedési Paktum megtartása mellett az adórendszerek és bérpolitikák a tagállami gazdaságpolitikai mix meghatározó elemeivé válnak. **Ebben a modellben a közösségi foglalkoztatáspolitikák megmaradnak a jelenlegi marginális szerepében,** a tagállamok közötti adó- és béerverseny tovább folytatódik („race to the bottom”). Ez egyrészt erősíti az egyes gazdasági modellek közötti divergenciát, másrészt erősítheti a fejletlenebbek felzárkózási folyamatát.

Ez a fejlődési út hosszú távon nem fenntartható, bár középtávon hozzájárulhat az egyes tagállamok versenyképességének további erősítéséhez, de gyengítheti az EU össz-versenyképességét. Ennek oka, hogy a fejletlenebb felzárkózása a fejlett európai országok lemaradása (USA-val szemben) mellett megy végbe, és hogy a fejlettek csoportjában találhatók az Európai Unió gazdaságát meghatározó országok: Németország, Franciaország, Nagy-Britannia; **ezért ez a forgatókönyv a hosszútávú lemaradás „garantálója”.**

- 2. Neokeynesi elemek előtérbe kerülése – a jelenlegi rendszer módosítása a koordináció gyengítése és a tagállamok erősítése révén.** A tagállamok a Stabilitási és Növekedési Paktum felpuhítása révén elérhetik a rájuk háruló szigorú költségvetési politikák átalakítását. Ezzel forrásokat szabadíthatnak fel a szükséges infrastrukturális fejlesztésekre, a humán erőforrás támogatására, a kutatási- és fejlesztési tevékenységek megélénkítésére, illetve a vállalkozói aktivitás fokozására.

Ebben a modellben a közösségi foglalkoztatáspolitikai marginális szerepe nem nő, inkább csökken a tagállami foglalkoztatáspolitikák javára.

A neokeynesi politika egyrészt azonban magában hordozza a közös valuta instabilitásának lehetőségét, másrészt ellene szól, hogy az elmúlt két évtizedben korábban a költségvetési fegyelemre sokat nem adó mediterrán országokban is, illetve Franciaországban a gazdaságpolitika szemlélete nagyban megváltozott, s ma már a pénz stabilitását középpontba állító, sikeresen alkalmazott német mintát követi. **Ez a szemlélet a nemzetgazdasági szinten folytatott neokeynesi gazdaságpolitikai tradíciók újraéledését hordozza magában. Ez a megváltozott világgazdasági körülmények között a globális gazdaság kialakulásának összes jellemzője mellett nem tartható fenn sokáig, és rövidtávú szemléletre utal.**

3. **Közösségi neokeynesi modell kialakítása – a jelenlegi rendszer drasztikus módosítása révén.** Ez a lehetőség csakis a keretfeltételek megváltozása esetén merülhet fel. Ez az adórendszerek és bérpolitikák harmonizálását jelentené, **ebben a modellben a közösségi foglalkoztatáspolitikai szerepe drasztikusan megnő;** azaz közös politikává válik, és a tagállami politikák marginalizálódnak. Az államok közötti versengés korlátainak meghatározásával egyidejűleg a szociális-, regionális transzferek szintjének erőteljes emelkedésének kellene bekövetkeznie, ami természetesen felerősíthetné a tagállamok közötti gazdasági és szociális konvergenciát. **Ez a lehetőség azonban – a keretfeltételek radikális megváltoztatása – jelenleg gyakorlatilag kizárható.**

4. **Eklektikus fejlődés. A jelenlegi rendszer módosítása a fenti elemek vegyítésével. Ebben a modellben a következő tényezők juthatnának jelentősebb szerephez:**

- a. A foglalkoztatáspolitikai szerepe a következő időszakban nem fog jelentősen változni; szerepe nem fog nőni a különböző fejlettségű országok eltérő érdekei miatt, miközben drasztikusan csökkenni

sem fog, mivel a problémák hasonlóak, így megoldásuk is hasonló kezelést igényel.

- b. A Stabilitási és Növekedési Paktum 2005-ös „átírása” sem változtatott azon a tényen, hogy ez a Paktum nem segíti elő a tagállami munkaerőpiaci problémák megoldásához szükséges beruházások növelését. (Ennek jelentősebb változtatása szükséges lenne, mivel ezzel lehetőség nyílna beruházás- növekedés-orientált gazdaságpolitikák folytatására, így források jöhetnének létre a fejlesztéshez; ugyanakkor megőriznék a közös pénz stabilitását. A költségvetési fegyelem megőrzésével lehetővé válna egy növekedés-orientáltabb kamatpolitika folytatása is.)
- c. A közös költségvetés jelentős átalakítása sem sikerült, pedig ezek (mezőgazdaság arányának csökkentése révén) a források lehetővé tették volna egy növekedésbarát, közösségi gazdaságpolitika folytatását, s így több forrás jutott volna a gazdaság átalakításához szükséges fejlesztésekre, erre azonban csak legfeljebb 2013 után kerülhet sor.
- d. Ezért jelenleg az egyetlen járható út, hogy a foglalkoztatási célú forrásoknál egyre inkább előtérbe kerüljenek az ágazat-semleges támogatások, az ún. horizontális támogatások. Ezeket jelenleg a közösségi versenypolitika is nagymértékben támogatja. Ennek az oka, hogy a források effektívebb felhasználását jelentősen megkönnyíti, ha azok piac-barát támogatások. A munkaerőpiac strukturális átalakítását célzó piac-konform támogatások nemcsak versenypolitikailag adekvát eszközök, hanem „költségvetés-kímélő” támogatási formák is, hiszen az ilyen vissza-térítendő támogatásokon alapuló fejlesztési intézményrendszerek – legyenek azok közösségiek vagy tagállamiak – önfenntartó rendszerek. (Ennek ellenére a meglévő fejlesztési intézményekben – pl. EIB – nagyon alacsony szintű a foglalkoztatási szempontokat is figyelembe vevő forráskihelyezés. Az EU-25-ökben pl. 2004-

ben az összes versenypolitikailag releváns állami támogatáson belül a foglalkoztatási célú támogatások aránya 4,85% volt, míg az oktatásra 3,60%-ot költöttek.)

- e. E mellett fontos eszköz lehet a munkaerőpiaci konvergencia kritériumok kidolgozása, és a Közösségi szintű munkaerő-foglalkoztatáspolitikai intézkedések jelenlegi szintnél erőteljesebb közösségi támogatása is. Így hosszútávon a közösségi foglalkoztatáspolitikai intézkedések jelenlegi, elsősorban tagállami kezelésű politikából megosztott kezelésű politikává válhatna.
- f. Ez a „konvergencia-program” azonban csak akkor erősíthetné egyes munkaerőpiaci mutatók közeledését, a nominális konvergenciát, ha egyrészt ennek főbb pontjainak meghatározásával jelentős elmozdulás történne a munkavállalás feltételeinek – különösen a szolgáltatások területén – lazításán egyes országokban. Másrészt lehetőség nyílna olyan új közösségi transzferek felszabadítására, amelyek egy lefelé tartó (reál)konvergencia kialakulása ellenében hatnának.

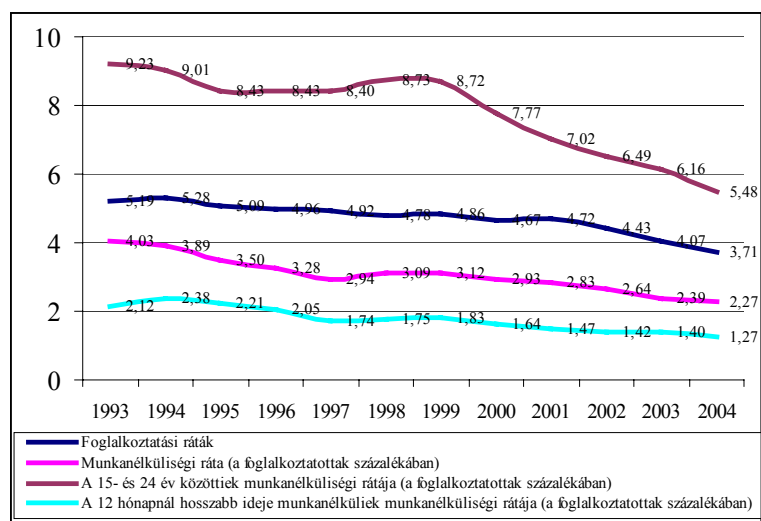
A gazdasági szükségleteket és a politikai lehetőségeket figyelembe véve az eklektikus modell tartalmazza a legvalószínűbb fejlődési út építőelemeit. Ezért a tagállamok részéről releváns kérdés az állami forrásokból származó vállalatoknak kihelyezett foglalkoztatási- és oktatási támogatások arányának növelése. Az ilyen fejlesztési rendszerek kialakítása növeli a források hatékonyságát, a hatékony gazdasági struktúrák létrejöttét, erre a döntően szociális aspektusokat figyelembe vevő támogatási rendszer nem alkalmas. A fejlesztési rendszereken belüli forrás átcsoportosításra, a piac-konform foglalkoztatási- és oktatási támogatások növelésére van még „szabad tér”; 2004-ben pl. a vállalatokat érintő foglalkoztatási- és oktatási támogatások az EU-25-ök GDP-jének csak 0,02%-át tették ki.

A reformfolyamatra való készséget jelezte már a 2000-es lisszaboni folyamat beindítása, de annak 2005-ös újrafogalmazása is. Annak ellenére azonban, hogy a 2000-ben megfogalmazott lisszaboni stratégia a korábbi helyzethez képest pozitív elmozdulásként interpretálható, ez a reformcsomag nem elégséges ahhoz, hogy a Közösség megőrizze versenyképességét. **Megszületése mégis jelentős lépésnek tekinthető, mert az Európai Unió gazdaságpolitikai prioritásait először fogalmazták meg egy egységes rendszerben, koncepcióban. Ez azonban nem elég, fel kell vázolni azokat a lépéseket, melyek valóban egyfajta „nominális munkaerőpiaci konvergencia” irányába visznek.**

A legtöbb meghatározó szereplő számára ma már világos, hogy határozott lépések szükségesek mind a neoliberális, mind pedig a keynesi tapasztalatokat felhasználó, alapvetően versenyképesség- és növekedésorientált közösségi gazdaságpolitika kialakításához. **A legnagyobb problémát az jelenti, hogy a végrehajtáshoz nem állnak rendelkezésre hatékony eszközök és mechanizmusok, amelyekhez pénzügyi transzferek is kapcsolódnának. Ma már azonban látható, hogy jelentős változások nélkül nem várható Európa versenyképességének javulása.**

VII. FEJEZET: MELLÉKLETEK

1. melléklet: Euró-övezeti munkaerőpiaci mutatók átlagtól való átlagos abszolút eltérése (1993-2004, %)

Forrás: European Commission (2005): Employment in Europe 2005. Statistical Annex adatai alapján saját összeállítás.

VIII. FEJEZET: FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Andersson, Ingvar; Weibull, Jörgen [1989]: Schwedische Geschichte im Abriß. Das Schwedische Institut. Stockholm. 1989.
2. Az Európai Unió Alapszerződése [2001] In: Az Európai Unió Alapszerződése. Válogatás az Európai unió elsődleges joganyagát alkotó okmányok szövegéből. A Nizzai Szerződéssel módosított, egységes szerkezetbe foglalt változat. Letöltés ideje: 2004. 02. 02.
http://www.im.hu/adat/letoltes/ValogataseUSz-EKSz_HU_webprint02.pdf
3. Bean, Charles. [1998]: The Interaction of Aggregate – Demand Policies and Labour Market Reform. *Swedish Economic Policy Review* 5.
4. Beck, Ulrich. [1998]: Was ist globalisation? Frankfurt am Maine, Shurkamp Verlag.
5. Begg, Iain [2002]: EMU and Employment Social Models in the EMU: Convergence? Co Existence? The Role of Economic and Social Actors. Working Paper 42/02. ESRC “One Europe or Several?” Programme Working Papers. <http://www.one-europe.ac.uk/pdf/w42begg.pdf> letöltés ideje: 2004. 01. 03.
6. Béla Balassa [1961]: The Theory of Economic Integration. Irwin, Homewood, Illionis, 1961.
7. Bibow, Jörg [2004]: Fiscal Consolidation. Contrasting Strategies & Lessons From International Experiences Working Paper No. 400. The Levy Economics Institute of Bard College University of Hamburg.
8. Bislev, Sven & Henning Hansen [1990]: The Nordic welfare states and the European Single market. Lise Lyck [ed.] The Nordic Countries in the Internal market of the EC. Copenhagen: Handelshøjskolens forlag.
9. Blahó, András; Palánkai, Tibor; Petz Gábor [2002]: Az Európai unió struktúra- és környezetpolitikája. In: Európai Integrációs Alapismeretek. Szerk: Blahó András. Aula Kiadó 2002.
10. Blanchard, Olivier [2004a]: The Economic Future of Europe. *Journal of Economic Perspectives*. 4. 3-25. o.

11. Blanchard, Olivier; Philippon, Thomas [2004b]: The Quality of Labor Relations and Unemployment. Massachusetts Institute of Technology Department of Economics Working Paper Series. Working Paper 04-25. June 15, 2004.
<http://ssrn.com/abstract=559203>
12. Briotti, Maria Gabriella [2004]: Fiscal adjustment between 1991 and 2002: Stylised facts and policy implications. European Central Bank. Occasional Papers Series. No. 9/ February 2004. Letöltés ideje: 2005. 06. 18.
www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp09.pdf
13. Buiter, W. H. [1995]: Macroeconomic policy during a transition to monetary union. CEPR Discussion Paper, Nr. 42.
<http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp0261.pdf#search='Buiter%20macroeconomic%20policy'> letöltés ideje: 2006. 01. 20.
14. Burda, Michael; Wyplosz, Charles [1994]: Gross Worker and Job Flows in Europe", *European Economic Review*, 38. Volume.
15. Calmfors, Lars [2001]: Macroeconomic policy coordination in the EU: How far should it go? *Swedish Economic Policy Review* 8 [2001].
16. Csaba, Iván; Tóth, István György [1999]: A jóléti állam gazdaságtana. In: A jóléti állam politikai gazdaságtana. Szerk: Csaba Iván –Tóth István György. Osiris Láthatatlan Kollégium. 1999. Budapest.
17. Csáki, György [2002]: A nemzetközi gazdaságtan alapjai. 2. javított kiadás Napvilág Kiadó, Budapest.
18. Csikós-Nagy, Béla [2002]: Közgazdaságtan a globalizáció világában. I. Kötet: Klasszikus közgazdaságtan. MTA Társadalomkutató Központ. 2002.
19. Csikós-Nagy, Béla [2004]: Adalék a gazdaságnövekedés elméletéhez. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2004/2 61.-70. o.
20. Csikós-Nagy, Béla [2005]: A közgazdaságtan megújítása és annak útja. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2005/3. 51. o.
21. Deane, Phyllis [1997]: A közgazdasági gondolatok fejlődése. Aula Kiadó 1997.
22. Dréze, J. Bean, C. [1999]: Europe's unemployment problem. *Cambridge*, USA, 1999.

23. EEAG European Economic Advisory Group [2005]: Report on the European Economy 2005. Ifo Institute for Economic Research.
24. Ékes Ildikó [2006]: Munkaerőpiaci kilátások Magyarországon. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2006/1. 74-79. o.
25. Elekes, Andrea [2004]: Agrár- és vidékfejlesztés az EU-támogatások tükrében – lehetőségek és veszélyek. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2004/2. 31-40. o.
26. Erdős, Tibor [2005]: Fenntartható gazdasági növekedés. Különös tekintettel a rendszerváltást követő magyar gazdaságra. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2003.
27. Erhard, Ludwig [1993]: Jólétet mindenkinek. Wohlstand für Alle. Konrad Adenauer Alapítvány, 1993.
28. Esping-Andersen, Gota [1990]: Tree Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press Cambridge. 1990.
29. Esping-Andersen, Gota [1999]: Jóléti államok az évszázad végén: a munkaerőpiac, a családszerkezeti és demográfiai változások hatásai. 89-111. o. In: A jóléti államok gazdaságtana. Szerk.: Csaba István; Tóth István György. Osiris Kiadó. 1999.
30. Európai Bizottság [2000]: Európai Szociális Menetrend. Letöltés ideje: 2004. 01. 03.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_policy_agenda/social_policy_ag_de.html
31. Európai Bizottság [2001a]: Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a képzési támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2001. január 12-i 68/2001/EK bizottsági rendelet. Letöltés ideje: 2005. 05.05.
<http://www.im.hu/?katid=126&id=160&lang=hu>
32. Európai Bizottság [2001b]: Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a kis- és középvállalkozásoknak nyújtott támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2001. január 12-i 70/2001/EK bizottsági rendelet. Letöltés ideje: 2005. 05. 05. <http://www.im.hu/?katid=126&id=160&lang=hu>
33. Európai Bizottság [2002a]: Beschäftigung in Europa 2002. Jüngste Tendenzen und Ausblick in die Zukunft. Beschäftigung und Europäischer Sozialfonds.

- Europäische Kommission. Generaldirektion Beschäftigung und Soziales. Referat A.1 Beschäftigungsanalyse. Letöltés ideje: 2004.01.17.
http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/sep/employment_in_europe2002_de.pdf
34. Európai Bizottság [2002b]: Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. és 88. cikkének a foglalkoztatásra nyújtott állami támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2002. december 12-i 2204/2002/EK bizottsági rendelet. Letöltés ideje: 2005. 05. 05. <http://www.im.hu/?katid=126&id=160&lang=hu>
35. Európai Bizottság [2004a]: A Bizottság 364/2004/EK rendelete a 2004. február 25.-i, a 70/2001/EK rendeletnek az alkalmazási köre kutatási és fejlesztési támogatásokra történő kiterjesztése tekintetében való módosításáról. Letöltés ideje: 2005. 05. 05. <http://www.im.hu/?katid=126&id=160&lang=hu>
36. Európai Bizottság [2004b]: A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion. Letöltés ideje: 2005. 04. 08.
http://www.europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_de.htm
37. Európai Bizottság [2004c]: World Energy, Technology, and Climate Policy Outlook [WETO] Letöltés ideje: 2004. 10. 08
http://216.109.117.135/search/cache?p=GDP+world+share+USA+2030&ei=UTF-8&fl=0&u=europa.eu.int/rapid/start/cgi/guesten.ksh%3Fp_action.getfile%3Dgf%26doc%3DMEMO/03/105%7C0%7CAGED%26lg%3DEN%26type%3DPDF&w=gdp+world+share+usa+2030&d=02824E8838&icp=1&.intl=us
38. Európai Bizottság [2005a]: Cohesion policy: the 2007 watershed legislative proposals by the European Commission for the reform of cohesion policy [2007–13 period] Letöltés ideje: 2005. 04. 14.
http://www.europa.eu.int/comm/regional_policy/themes/finper/finperl_en.htm
39. Európai Bizottság [2005b]: Közlemény az Európai Tanács tavaszi ülészakának. Közös munkával a növekedésért és a munkahelyekért. A lisszaboni stratégia

- új kezdete. Brüsszel, 2005. 02. 02. COM [2005] 24. Letöltés ideje: 2005. 02. 01. http://www.europa.eu.int/growthandjobs/pdf/COM2005_024_hu.pdf
40. Európai Bizottság [2005c]: New proposals for growth and jobs under the next Financial Framework 2007-13] Letöltés ideje: 2005. 04. 08.
<http://www.europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/389&format>
41. Európai Bizottság [2005d]: A Bizottság közleménye a Szociálpolitikai Menetrendről. Brüsszel, 9.2.2005. COM[2005] 33 végleges
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/social_policy_agenda/social_pol_ag_de.html
42. Európai Bizottság [2005e]: Bericht. Anzeiger für staatliche Beihilfen. Ausgabe Herbst 2005. Brüssel, den 9.12.2005. KOM[2005]624 endgültig.
43. Európai Központi Bank [2002]: Labour market mismatches in euro area countries. March 2002. Letöltés ideje: 2005. 08. 21.
<http://www.ecb.int/pub/pubbydate/2002/html/index.en.html#Mar>
44. Európai Parlament – Tanács – Bizottság [1999]: European Parliament – Council – Commission Interinstitutional Agreement of 6 May 1999 between the European Parliament, the Council and the Commission on budgetary discipline and improvement of the budgetary procedure. Official Journal C 172 , 18/06/1999 P. 0001 – 0022. Letöltés ideje: 2005. 04. 07.
[http://www.europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31999Y0618\[02\]&model=guichett](http://www.europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31999Y0618[02]&model=guichett)
45. Európai Tanács [1994]: Az Európai Tanács következtetései. Essen. 1994. 12. 09-10. Letöltés ideje: 2004. 01. 17
<http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=54767&from=&LANG=9>
46. Európai Tanács [1997]: Az Európai Tanács következtetései. Luxemburg. 1997. 11. 20-21. Letöltés ideje: 2004. 01. 17.
<http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=56855&from=&LANG=1>

47. Európai Tanács [2000]: Az Európai Tanács következtetései. Lisszabon. 2000.
03. 23-24. Letöltés ideje: 2004. 01. 17.
<http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?MAX=1&BID=76&DID=60941&LANG=4>
48. Európai Tanács [2001a]: Az Európai Tanács következtetései. Göteborg. Letöltés ideje: 2005. 04. 08.
<http://ue.eu.int/Newsroom/LoadDoc.asp?BID=76&DID=65815&from=&LANG=2>
49. Európai Tanács [2001b]: Az Európai Tanács következtetései. Stockholm. 2001. március 23 és 24. Letöltés ideje: 2004.03.05
http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/de/ec/ACF191B.html
50. Európai Tanács [2005a]: Council Regulation [EC] No 1055/2005 of 27 June 2005, amending Regulation [EC] No 1466/97 on the strengthening of the surveillance of budgetary positions and the surveillance and coordination of economic policies. Official Journal of the European Union L 174/1. 2005. 07. 07. Letöltés ideje: 2005. 08. 08.
51. Európai Tanács [2005b]: Financial Perspective 2007-2013. Letöltés ideje: 2006. 01. 20. http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/misc/87677.pdf
52. Gács, János [2005]: A lisszaboni folyamat: rejtélyek, elméleti problémák és gyakorlati nehézségek. KTI/IE Műhelytanulmányok 2005/1.
53. Gál, Péter – Moldicz, Csaba – Novák, Tamás [2004]: Gazdasági ciklusok és gazdaságpolitika a 20. század utolsó negyedében. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2004/4. 13-27.o.
54. Gál, Péter [1994]: A műszaki fejlődés gazdasági összefüggéseinek elméleti alapvetései. In: Gál Péter – Simai Mihály: A műszaki fejlődés világgazdasági rendszere. 9-61. o. Aula Kiadó. 1994.
55. Gallai, Sándor [1998]: A skandináv modell története. Aula. 1998.
56. Ghose, Ajit K.[2002]: Trade and international labour mobility. Employment Paper. 2002/33. International Labour Organization 2002. Letöltés ideje: 2005.08.01
<http://ilo.law.cornell.edu/public/english/employment/strat/download/ep33.pdf>

57. Giddens, Anthony [1999]: A Harmadik Út. A szociáldemokrácia megújulása. Agóra marketing Kft. 1999.
58. Gyulavári, Tamás; Könczei György [2000]: Európai szociális jog. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
59. Hall, R. E. [1977]: An Aspect of the Economic Role of Unemployment, In: G. Harcourt, Microeconomic Foundations of Macroeconomics, London.
60. Hansen, Bent [1970]: Excess Demand, Unemployment, Vacancies and Wages, Quarterly Journal of Economics, 84. Volume.
61. Hassel, Anke [1998]: Soziale Pakte in Europa. Vortrag auf dem Workshop "Soziale" Soziale Pakte Aussichten auf ein Bündnis für Arbeit" 16. September 1998, am Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, Köln. Letöltés ideje: 2004. 01. 03. <http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/people/hl/downloads/SozialePakte.pdf>
62. Heise, Arne [2003]: Makroökonomisches Economic Governance: Makro-Dialoge auf nationaler und EU-Ebene Februar 2003. *Arbeitspapiere für Staatswissenschaft* Working papers on economic governance. Letöltés ideje: 2004. 01. 03. http://www.hwp-hamburg.de/fach/fg_vwl/DozentInnen/heise/Materials/WP_StaatsWiss/02-Makrodialoge.pdf
63. Hicks, John R. [1978]: Érték és tőke. A közgazdasági elmélet néhány elvének vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Tankönyvkiadó. 1978.
64. Horváth, Zoltán [2002]: Kézikönyv az Európai Unióról. Magyar Országgyűlés. 2002.
65. ILO Employment Outlook. 2004. Letöltés ideje: 2005. 12. 06. <http://www.ilo.org/trends>.
66. Izikné, Hedri Gabriella [1999]: Szubszidiaritás. In: Európa Kislexikon. Hanns Seidel Alapítvány, Euration, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vezetőképző Intézet. Szerk: Hargitai Árpádné, Izikné Hedri Gabriella, Palánkai Tibor. Budapest. 1999.

67. Jacquet, Pierre; Pisani-Ferry, Jean [2001]: Economic policy co-ordination in the Eurozone: what has been achieved? What should be done?; Sussex European Institute Working Paper No. 40, University of Sussex, 2001. In: Arne Heise. Währungsunion und Koordinierung. Gegenwärtige Mängel und künftige Erfordernisse in der Europäischen. Währungsunion. Arbeitspapiere zur politischen Ökonomie und ökonomischen Bildung. November 2001. Letöltés ideje: 2004. 01. 03. http://www.hwp-hamburg.de/fach/fg_vwl/DozentInnen/heise/Materials/WP_POek/nr1_Waehrungsunion.pdf
68. Jessop, Bob [1995]: Towards a Schumpeterian Workfare Regime in Britain? Reflection on regulations, Governance and Welfare State. In: *Environment and Planning* 27 [11].
69. Kende, Tamás [1995]: Integrációs elméletek. In: Európai közjog és politika. Szerk.: Kende Tamás. Osiris-Századvég. Budapest. 1995.
70. Keynes, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1965.
71. Kiss, J. László [1996]: Nemzetközi rendszer és elmélet a kelet-nyugati konfliktus után. Külpolitika. 1996. tavasz
72. Körösi, Gábor [2005]: A versenyszféra munkapiacának működése. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 2005.
73. Linseman, Wessels [2002]: Modes of Economic Governance in the EU. University of Cologne. Jean Monnet Chair for Political Sciences. Letöltés ideje: 2004. 01. 03. www.politik.uni-koeln.de/wessels
74. Mankiw, N. Gregory [2002]: Makróekonomia. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
75. Marston, Stephen [1976]: Employment Instability and High Unemployment Rates," In: Brookings Papers on Economic Activity, 1976.
76. Mátyás, Antal [1979]: A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig. A marginális „forradalomtól” a keynesi „forradalom” át napjaink monetáris ellenforradalmáig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1979.
77. Mátyás, Antal [2003]: A keynesi forradalom tükröződése a kor magyar közgazdasági irodalmában. In: Elmaradottság – fejlődés – átalakulás.

- Tanulmányok Szentes Tamás akadémikus 70. születésnapja tiszteletére. 249-276 o. BKÁE Világgazdasági Tanszék. 2003.
78. Meade, James. E. [1956]: The Theory of Customs Union. North Holland Publishing Company, 1956.
 79. Molle, Willem [1990]: The Economics of European Integration. Theory, Practice, Policy. Darmouth, 1990.
 80. Mundell, Robert A. [1974]: Policy Formation in an Open Economy. Kiadta: R. A. Mundell, B. E. van Snellenberg. Waterloo, Ontario: University of Waterloo, 1974.
 81. Nagy, Katalin; Tóth, Renáta [2004]: Az Európai Foglalkoztatási Stratégia és az Európai Szociális Alap In: Az Európai Unió Szociális Dimenziója Szerkesztette: Gyulavári Tamás. OFA Kht. 2004.
 82. OECD [2004]: Employment Outlook. Paris. Letöltés ideje: 2006. 01.12. http://www.oecd.org/document/37/0,2340,en_2649_37457_31736485_1_1_1_37457,00.html
 83. Olson, Mancur [1987]: A nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátozások- Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1987.
 84. Oszadcsaja, I. M. [1976]: Keynestől a neoklasszikus szintézisig. Kossuth Könyvkiadó. 1976.
 85. Palánkai, Tibor [1999]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó. 5. átdolgozott kiadás. Budapest.
 86. Palánkai, Tibor [2005a]: Magyarország modernizációja, versenyképessége és uniós felzárkózása. In: Európai Tükör, X. évfolyam 5. szám. 2005. május. 25-50. o.
 87. Palánkai, Tibor [2005b]: Magyarország és a lisszaboni folyamat. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2005/4. 3-12. o.
 88. Pearce, David W. [1993]. A modern közgazdaság ismerettára. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993.

89. Pelkmans Jacques; Gros, D.; Ferrer, Nunez J. [2000]: Long-Run Economic Aspects of the European Union's Eastern Enlargement. Scientific Council for Government Policy, WRR, Working Paper 109. Hága.
90. Philip Raines [2000]: The impact of European integration on the development of national labour markets. European Policies Research Centre University of Strathclyde, Glasgow. 2001.
91. Pigou, Arthur C. [1933]: The Theory of Unemployment. Macmillan and Co. Ltd. London. 1933.
92. Pula, Gábor [2005]: Az euro bevezetésével járó strukturális politikai kihívások: munkapiac. MNB-tanulmányok 41. 2005.
93. Rácz Margit [2004]: A 25-tagú Európai Unióról 2004-ben. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2004/4. 58-66. o.
94. Román, Zoltán [2003]: A termelékenység növekedésének forrásai a magyar gazdaságban. In: Fejlesztés és Finanszírozás. 2003/3. 34-42. o.
95. Samuelson, Paul A.; Nordhaus, William D. [2000]: Közgazdaságtan. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2000.
96. Schäfer, Armin [2002]: Vier Perspektiven zur Entstehung und Entwicklung der „Europäischen Beschäftigungspolitik“ 02/9. Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung. Discussion Papers. Letöltés ideje: 2004.01.15.
http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/pu/mpifg_dp/dp02-9.pdf
97. Schulten, Thorsten; Stückler, Angelika [2002]: Lohnpolitik in Europa. Eine Studie im Auftrag des European Industrial Relations Observatory [EIRO] Hans-Böckler-Stiftung [WSI]. Letöltés ideje: 2004. 02. 03.
http://www.boeckler.de/cps/rde/xchg/SID-3D0AB75D-1D42A671/hbs/hs.xsl/show_product_ta.html?productfile=HBS-001935.xml
98. Schumpeter, Joseph. A. [1980]: A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, kamatról és a konjunktúraciklusról. 338. o. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó. Budapest.
99. Seidel, Martin [1998]: Der Wettbewerb der Rechts- und politischen Systeme in der Europäischen Union. Zentrum für Europäische Integrationsforschung.

Center for European Integration Studies. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. 1998. Letöltés ideje: 2004. 01. 03.

http://www.zei.de/download/zei_wp/B98-10.pdf

100. Simai, Mihály [2003]: A globális kapitalizmus és a XXI. század kihívásai. 315-337. o. In: Elmaradottság – Fejlődés – Átalakulás. Tanulmányok Szentes Tamás akadémikus 70. születésnapja tiszteletére. BKÁE Világgazdasági Tanszék. Szerk.: Blahó András. 2003.
101. Simai, Mihály; Gál, Péter [2000]: Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Vállalatok, államok, nemzetközi szervezetek. Akadémiai Kiadó. 2000.
102. Somogyi, Csaba [1999]: A német Mibestimmung az ezredfordulón. In: Eszmélet Nr. 41. 65-68.o. 1999.
103. Stone, Richard [1971]: Demographic Accounting and Model-Building, OECD, Paris.
104. Surányi, Sándor [2000]: A szolgáltatások internacionalizálódása globális gazdaságban. In: Nemzetgazdaság – Regionalitás – Világgazdaság. Tanulmányok Simai Mihály akadémikus 70. születésnapja tiszteletére. 151-162. o. Szerk.: Blahó András. Budapest, 2000.
105. Szentes, Tamás [1999]: Világgazdaságtan. I. kötet. Elméleti és módszertani alapok. Aula. Budapest. 1999.
106. Tidow, Stefan [1988]: Europäische Beschäftigungspolitik. Die Entstehung eines neuen Politikfeldes: Ursachen, Hintergründe und Verlauf eines politischen Prozesses. FEG Arbeitspapier Nr. 18. Marburg: Forschungsgruppe Europäische Gemeinschaften. Letöltés ideje: 2004. 01. 03. <http://mailer.uni-marburg.de/~feg/Arbeitspapiere.html>
107. Titmuss, Richard [1974]: Social Policy. London. George Allen and Unwin. 1974.
108. Veress, József [2004]: A gazdaságpolitika szerepe a modern gazdaságokban. 13-50. o. In: Fejezetek a gazdaságpolitikából. Szerk.: Veress József. Aula. 2004.
109. Viner, Jacob [1950]: The Customs Union Issue. Carnegie Endowment for International Peace. New York 1950.

110. Wilensky, Harold L.; Lebeaux, Charles N. [1965]: *Industrial Society and Social Welfare*. New York. Free Press. 1965.
111. Wood, A. [1994]: *North-South Trade, Employment and Inequality*, Clarendon Press, Oxford.

Adatbázisok

1. Eurostat adatbázisa.
http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL
2. Európai Bizottság. Versenypolitikai Főigazgatóság.
http://www.europa.eu.int/comm/competition/state_aid/scoreboard/indicators/k5.html#stats1
3. Európai Bizottság. Foglalkoztatási és szociális ügyek. Letöltés ideje: 2005. 06. 05.
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/equal/about/budget_en.cfm
4. European Commission [2003]: Employment in Europe 2003. Statistical Annex. Letöltés ideje: 2005. 02. 01.
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/employment_en.htm
5. European Commission [2004]: Employment in Europe 2004. Statistical Annex. Letöltés ideje: 2005. 06. 21
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/employment_en.htm
6. European Commission [2005]: Employment in Europe. 2005. Statistical Annex. Letöltés ideje: 2006. 01. 15.
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/employment_analysis/employment_2005_en.htm
7. ILO adatbázis. <http://www.ilo.org/public/english/employment/index.htm>
8. OECD adatbázis. OECD Employment Outlook. 2004. Statistical Annex. Letöltés ideje: 2005. 05.05 .
http://www.oecd.org/document/37/0,2340,en_2649_34731_31736485_1_1_1_1,00.html
9. OECD adatbázis. OECD Employment Outlook. 2005. Statistical Annex. Letöltés ideje: 2006. 01. 13.

http://www.oecd.org/document/1/0,2340,en_2649_34731_34855489_1_1_1_1,00.html

10. OECD. Education at a Glance 2005. Letöltés ideje: 2006. 01. 13.

<http://dx.doi.org/10.1787/825277215325>

11. SMEs in Europe. Competitiveness, Innovation and the knowledge-driven society Data 1996–2001. Letöltés ideje: 2005. 01. 31.

http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1073,46587259&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=KS-AC-03-001

12. US. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics. www.bls.gov